

XIII. évfolyam 1. szám

2019

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

A JÁTÉKNAK NINCS VÉGE
Szilágyi Imre rézkarca

MEDIÁRIUM XIII. évfolyam 1. szám

„MINDEN, AMI KÖLTÉSZET, JÁTÉKBÓL LETT: AZ ISTENTISZTELET SZENT JÁTÉKÁBÓL,
A VERSENY HARCI JÁTÉKÁBÓL, DICSEKVÉSBÓL, ÓCSÁRLÁSBÓL ÉS GÚNYBÓL,
AZ ÜGYESSÉG ÉS ÉSZ JÁTÉKÁBÓL.”
(HUIZINGA)

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

2019.

XIII. évfolyam 1. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet

2019. XIII. évfolyam 1. szám

Szerkesztőség: 4026 Debrecen, Kálvin tér 16.
Telefon: +36 20/965 2921
E-mail: *barathb@drhe.hu; vitez.ferenc@drhe.hu*

Felelős kiadó: Kustár Zoltán rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789–0357

Szerkesztőség:

KUSTÁR ZOLTÁN (főszerkesztő)

BARÁTH BÉLA LEVENTE, VITÉZ FERENC (felelős szerkesztők)

BEREK SÁNDOR, BODA ISTVÁN, FENYŐ IMRE, GONDA LÁSZLÓ,
KMECZKÓ SZILÁRD, OLÁH RÓBERT, PUSZTAI GABRIELLA (szerkesztők)

A borítót készítette: Tímár Tamás – TT Play Kft.

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Kéziratokat a felelős szerkesztők e-mail címére várunk
(*barathb@drhe.hu; vitez.ferenc@drhe.hu*).

Szerkesztőségünk a beérkezett kéziratokat Expert Peer Review eljárással lektorálja.

A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

A *Mediárium* elérhetősége a világhálón: <http://epa.oszk.hu/01500/01515>

TARTALOM

Scientia ac Educatio

VITÉZ FERENC

- A homo ludens – költői játék és szerep 5

Nevelés

PINCZÉS TAMÁS – SZAKÁL LÁSZLÓ

- Az egészségvédő magatartásformák kialakításának
lehetőségei a közoktatásban
Adalékok a mindennapos testnevelés kérdésköréhez 35

HODOSSI SÁNDOR

- Az alumni tevékenység a magyar tanítási nyelvű szlovákiai
egyetemi képzéseken 46

Kritika

KMECZKÓ SZILÁRD

- A hallgatólagos tudás általános elmélete és a hozzá vezető utak
*(Szivós Mihály: Fordulópontok a hallgatólagos tudás és a tudattalan
felfedezés-történetében – A Hallgatólagos tudás általános elmélete)* 56

Szemle

BEREK SÁNDOR

Két új könyv a magyarországi cigányok/romák világáról
(*Arany-Michels Richárd: Egy hajdú-bihari község cigányságának
temetési szokásai és annak lelkiigazozói lehetőségei.
Romológiai Füzetek 1.*
*Szabóné dr. Kármán Judit: A magyarországi cigány/roma népesség
kultúranropológiai és orvosantropológiai megközelítésben.
Romológiai Füzetek 2.)*

63

Örökség / Interjú

OLÁH RÓBERT (SZERK.)

„Néhány évtizedet késtem”
*Fekete Csaba visszaemlékezése aTheológiai Akadémián töltött évekre
és az angliai ösztöndíjas hónapokra (1959–1970)*

68

E számunk szerzői

96

A homo ludens – költői játék és szerep¹

Huizinga az 1938-ban írt *Homo ludens* (1944) című könyvében a játék (játékalkozatok és játékelemek) emberi kultúrában betöltött szerepét vizsgálja. A többi közt arra kérdez rá, hogyan alakult a kultúra a játék formáiban; mennyire „játékos szellem” az ember; és vajon a 20. századra visszatér-e a játék kultúraalakító ereje. Röviden, mint a könyv bevezetőjében olvassuk: „mennyiben van a kultúrának magának játékkaraktere”. (Huizinga 1944, 8)

Ha a kultúra morális aspektusai mellett az esztétikai és filozófiai irányultságát is tekintetbe vesszük – pl. hogyan kapcsolódik össze az arisztotelészi szépség, jóság és igazság elve (vö.: Krajník 2000) –, s az antropológiai szempontokon túl az ún. műveltségkultúra funkcióit vizsgáljuk, (vö.: Maróti 2017; Mannheim 1995, 321–322) adódik a kérdés: vajon összefügg-e a játék az igazsággal, szépséggel és jósággal? Schiller szoros kapcsolatot látott a játékosztón és szépségeszmény között, a forma- és anyagosztón harmóniája révén morálisan felszabadító hatást tulajdonított a játéknak. (Schiller 1960; vö.: Szikszainé 2016, 9–10) Huizinga azonban ezzel ellentétes állásponton van, s csak a játék esztétikai élményjellegét fogadja el. Úgy véli, hogy játék és igazság között ugyanúgy nem mutatható ki összefüggés, miként nincs egymásból következő kapcsolata a jóval; és bár a játék nem feltétlenül szép, magasabb formáiban átszövi azt a ritmus és harmónia, „az emberi nem esztétikai felfogóképességének legnemesebb két ajándéka”; s jellemzéséhez is az esztétika érdekkörébe tartozó kifejezéseket szokás használni. (Huizinga 1944, 15; 19)

A játék és kultusz kapcsolatát bemutatva, Huizinga hosszabban értekezik a rítusformákról és a szakrális összefüggésekről, így például az ünnep és a játék viszonyáról, *Játék és költészet* címmel pedig önálló fejezetet szentel a poézis játékfunkciójának bizonyítására (tárgyalva a művészet játékformáit is).

¹ A Debreceni Református Hittudományi Egyetem *Scientia ac Educatio* konferenciáján – 2018. április 11-én – elhangzott előadás nyomán készült nagyobb tanulmány szerkesztett részlete.

1974-es tanulmányában Gadamer (1994) egyaránt épít Huizinga játékelméletére és Kerényi Károly (először 1938-ban közzétett vallástörténeti munkájában kifejtett) ünnepfogalmára. (Kerényi 1984) *A szép aktualitása* a művészetet játékként, szimbólumként és ünnepként értelmezi, belátva a játékelem kultúrában és művészetben nélkülözhetetlen voltát. Ám a játékra nem elsősorban alkotói mozgatóerőként tekint, hanem játékmozgásról beszél, ami az „együttjátszást” igényli, „reflexiójáték” alatt pedig azt érti, hogy a mű megköveteli a befogadói reakciót, a játékaktivitást is ahhoz, hogy létrejöhessen a jelentés. (Vö.: Gadamer, 1994, 39–46)

„Minden, ami költészet, játékból lett: az istentisztelet szent játékából, a verseny harci játékából, dicsekvésből, ócsárlásból és gúnyból, az ügyesség és ész játékából” – állítja Huizinga, (1944, 138) s miután számos líratörténeti példát sorakoztat föl, emlékezetünkbe idézi a játék lényeges ismertetőjeleit, majd e szerint von párhuzamot a költészettel:

„[...] bizonyos idő, tér és értelmi határokon belül játszódik le, látható rendben, önként vállalt szabályok szerint, az anyagi haszon vagy szükségesség légkörén kívül. A játék hangulata az elmerültség és lelkesedés, szent vagy pedig csak ünnepi hangulat, aszerint, hogy a játék szertartás vagy szórakozás. A cselekvést feszültség, felemelő érzések kísérik; vidámságot és feloldódást okoz.

[...] a költői formaadás minden aktivitása: a szimmetrikus és ritmikusan beosztott, beszélt vagy énekelt szó a rímmel vagy asszonanciával való találkozás, az értelem burkoltsága, a mondat művészi felépítése természetüknél fogva ebbe a játéklégkörbe tartoznak. Aki a költészetet szavakkal és a nyelvvel való játéknak nevezi, ahogyan ezt újabban különösen *Paul Valéry* tette, az nem átvitt értelemben beszél, hanem magát aényt, a lényegét mondja ki.” (Huizinga 1944, 142)

Verseny és rejtvény

Huizinga lényeges kérdéseket érint – így például a versenyt (költői verseny voltában vagy a hős próbatételeként) s vele a rejtvényjelleg (ebből eredeztetve a költői képek használatát is) –, de a költői játékot még nem értelmezi

szerepként, nem tekint rá önmaga formájában megvalósuló célként. Ehhez a felismeréshez a következő fejezetben (*A költői forma funkciója*) érkezik el.

A megszemélyesítő-metaforikus képzetekre épülnek a mítoszok, és amikor kivonul mögülik a hit, a képből absztrakció lesz. Mégis jogos lehet a kérdés, hogy valóban a *hit*nek nevezett szellemi magatartásból származik-e a „megszemélyesítési funkció”; és vajon „nem inkább a szellem játéka-e” (ti., még az assisi szent életében is az a legszebb, hogy tele van játékelemekkel és alakokkal)? Megkockáztatható a föltevés, hogy a kultusz, mitológia, hit (maga a költészet is) a „játékmagatartásból” kiindulva és játékfunkcióként érthető meg legjobban. (Huizinga 1944, 149; 151)

Nem kell messzire kalandoznunk ahhoz, hogy rábukkanjunk a művészet és a játék kapcsolatának rendhagyó irodalmi megfogalmazásaira. Nem feltétlenül írói vagy költői témaként gondolva a játékra, és nem is valamilyen szövegszervező stratégiai modellként. Szívesebben alkalmazta ezt az utóbbi párhuzamot a posztmodern, annak a már Paul Valéry által megfogalmazott koncepciónak a jegyében, hogy a mű maga hozza létre nemcsak olvasóját, de az alkotóját is. (Vö.: Rónay 1938) Jacques Roubaud *Epsilon* kötetében a szonett dekonstrukcióját egy Go-játszma rácsszerűen szerveződő rendszere vezérli; hasonló játékot vesz alapul Italo Calvino *A kereszteződő sorsok kastélyában*, mely egy tarokk-kártya lapjaira épül. Stefan Zweig *Sakknovellájában*, illetve Julio Cortázar *A nyertések* c. művében a sakk jelenik meg; és szintén a sakk védelemrendszerét dolgozza be regényébe Vladimir Nabokov a magyarul *Végzetes végjáték* címmel megjelent *Luzsin-védelemben*. (Vö.: Vitéz 1990–91, 37) Ottlik Géza a bridzs mesterjátékait ötvözte szellemes irodalmi epizódokkal a nagy sikerű – előbb angol nyelven megjelent –, *Kalandos hajózás a bridzs ismeretlen vizein* címmel magyarított könyvében. (Kelecsényi 2012)

Téma és szövegstratégia helyett tehát bennünket most a játék által kínált alkotói viselkedésmodell érdekel. Ehhez előzetesen egyetlen példát említünk. Az *igazi* című Márai-regény férfi elbeszélője egy Lázár nevű íróról, a barátjáról tesz említést, akivel különös kapcsolatban állt, hiszen Lázár volt életének belső „szemtanúja” (mintegy az elbeszélő rejtett énje).

„Én tudtam róla valamit, amit a világ nem tudott: ez az ember játszott. Mindennel játszott, emberekkel, helyzetekkel, könyvekkel, azzal a titokzatos tüneményel is, amit általában irodalomnak neveznek. Ő

egyszer, mikor megvádoltam ezzel, azt mondotta, vállát vonogatva, hogy a művészet, titokban és mélyen, a művész lelkében, semmi egyéb, mint a játékosztön egyik megnyilvánulása. [...] Ő volt a játszótárs.

[...] akivel végigjártunk az ifjúság és a férfikor különös, mások számára érthetetlen játékeit. Ő volt az egyetlen, aki tudta, s akiről én is tudtam, egyedül, hogy hasztalan vagyunk a világ szemében felnőtt emberek, komoly gyáros és híres író, hiába vagyunk a nők szemében izgatott, vagy bánatos, vagy szenvedélyes férfiak... a valóságban a legtöbb és a legjobb, amit meg tudtunk őrizni az életben, ez a szeszélyes, bátor és könnyörtelen játékvágy volt, amellyel eltorzítottuk, s ugyanakkor megszépítettük egymás számára az élet hazug és ünnepélyes színjátékát.” (Márai 2016, 210–211)

Ez a játékosztön jellemezte a *homo ludens poeticus* (a *poeta ludens*) Kosztolányi atitúdját is. Számára a játék nemcsak harc volt valamiért (verseny az életért), vagy ábrázolása volt valaminek (a hiány reprezentációjaként), hanem nyelvi, műfaji-formai, ritmikai-zenei és rímjátékok gazdag sorát is kínálja a poézise. A játék: szép – mert szabályai (így korlátai is) vannak; költészetben mondja el mindazt, „ami szent és ünnepélyes”.

Játék és halál

A *homo aestheticus* szerepjátékait faggatva, Németh G. Béla fogalmazza meg, hogy Kosztolányi számára ugyan az ember jó és rossz, viszont nem abszolút értelemben az, ezért szerinte a világot nem jóvá, hanem csak jobbra lehet tenni. A világ és ember pedig akkor jobb, ha benne minél több egyéniség-lehetőség bontakozhat ki. (Németh G. 1987, 225) Ezek a lehetőségek azonban végesek (hiszen a halál korlátokat szab); ezért ismeri föl olyan hamar, hogy valamit tennie kell. „Én verseket kezdtem írni” – emlékezik vissza Kosztolányi, aki átélte a Huizinga által is megfogalmazott szent és ünnepélyes pillanatokat: a halál tudata ugyanis minden napját „gyászossá és ünnepélyessé teszi”. S ugyanott, ahol arról panaszkodik, hogy azért nem értik őt nálunk, mert itt a „nagyok” (pl. Petőfi, Ady) egyúttal politikusok is, ezt hangsúlyozza:

„Nekem az egyetlen mondanivalóm, bármily kis tárgyat sikerül is megragadnom, az, hogy meghalok. Végtelenül lenézem azokat az írókat, akiknek más mondanivalójuk is van: társadalmi problémák, a férfi és a nő viszonya, a fajok harca stb. stb.” (Kosztolányi 1996, 223)

Búrány Ágota (2004) Kosztolányi játéklírját faggatva, a többi közt halál- és szerepjátékról ír, teljesebb kontextusában idézve föl a Németh G. Béla által is említett, a költői szublimációk felé indító felismerést:

„[...] Ők azt hiszik, hogy csaló vagyok, és hogy nem *minden* betűm a halál mélységéből sarjad. Ők nem tudják, hogy az én virágaim a gyökerekkel a sírokba nyúlnak.

Engem igazán mindig csak egy dolog érdekelt: a halál. Más nem. Azóta vagyok ember, mióta a nagyapámat láttam holtan, kilencéves koromban, azt az embert, akit talán legjobban szerettem akkor.

Költő, művész, gondolkodó is csak azóta vagyok. Az a roppant különbség, mely élő és halott közt van, a halál hallgatása megértette velem, hogy valamit tennem kell. És verseket kezdtem el írni.

Ha nem lenne halál, művészet sem lenne.” (Kosztolányi 1996, 222–223)

A haláltudat versvilágot alakító szerepe könnyen arra csábíthatna, hogy a Kosztolányi-költészetet valamilyen metafizikus (a lét és nemlét kérdéseivel foglalkozó) aspektusból értelmezzük. Kosztolányi azonban nem volt metafizikus, nála inkább az ironia, a távolságtéremtés módja a halállal való játék. Nem az idő és a történelem *fölött* álló Istenben, Örök Igazságban hitt, hanem azt vallotta, hogy, minden az idő és történelem *alatt* zajlik, s ez a történelem apró események esetleges halmaza (lásd a bármely kis tárggyal kapcsolatos egyetlen üzenetre, a *meghalok* tudatára vonatkozó megjegyzését). „A metafizikus azt mondja: törvényszerű. Az ironikus azt mondja: esetleges. A metafizikus szerint a dolgoknak végső, teleologikus rend szab irányt. Az ironikus előre nem látható, véletlennek mutatkozó történésekről beszél, melyeknek legfeljebb utólag adhatunk kauzális magyarázatot. A metafizikus alapállapota a hit és meggyőződés, az ironikusé a kételkedés.” (Kenyeres 2004; vö. még: Kenyeres 2010, 71–72)

Kosztolányi játéklírája nem sorolható be a gyermekköltészet valamelyik csoportjába, rokonságot teremt azonban a kettő között a haláltól való ironikus távolsághozteremtés, mely főleg a kortárs gyermekköltészetet jellemzi. Az utóbbi időben nagyobb számban bukkanunk „felforgató, a gyermeki létezés árnyoldalait bemutató, tabutémákat feszegető, súlyosabb társadalmi kérdésekkel és nehéz lelki problémákkal nyíltabban szembesítő” darabokat. (Lapis 2016, 35) Noha Kosztolányi a gyermeki élményvilágot idézte meg *A szegény kisgyermek panasza* c. 1910-es verseskötetében, ez annak a visszatekintésnek az eredménye, amely a felnőttkori önmegértéshez szükséges.

A halál témájának kortárs gyermeklírában való reprezentációjára Lapis Ranschburg Jenő és Kiss Ottó egy-egy versét idézi. Mindkettőben a nagypapa halálával szembesül a kisgyerek: ebből a szempontból az alaphelyzet rokonítható volna a Kosztolányi-féle élménykörrel, a halál „eufemisztikus narratívája” azonban egyrészt hazugságként lepleződik le, másrészt a *távollétet* (a *hiánylétet*) a halotthoz fűződő élmények *jelenlétével* oldja föl a valóságkonstruáló gyermeki fantázia. (Vö.: Lapis 2016, 37–38)

Ki játszik valójában?

Szikszaíné Nagy Irma szintén Huizingát idézi („Minden, ami költészet, játékból lett”), amikor a költői nyelvi játékokat teremtő tényezőket vizsgálja, így például a költői szövegek „nyelvi játékszabályait” és hatókörét; a szövegtípusokat, szöveggörnyezetet, stílusértéket; az egyes nyelvi szinteken megjelenő játéklehetségeket; a költői játékalakzatok működését és hatását. De azt is megkérdézi, hogy ki játszik valójában: az alkotó és/vagy a befogadó?

Megállapítja, hogy a nyelv játékképző ereje igen nagy, ráadásul a költői nyelv játékosságának megértése közelebb tudja vinni az olvasót a szöveg és a stílus megértéséhez is. (Szikszaíné 2016, 7–8) A komplex megértést viszont csak a szöveg egésze, a szöveggörnyezet, valamint a befogadói folyamatok értelmezése teszi lehetővé, ugyanis „általában a szöveggörnyezetben válik játékosá egy-egy nyelvi elem”. Nyelvi játéknak pedig azt érezzük, ha pl. a toldalékos szokatlan, ha valamilyen önellentmondást vagy váratlan szókapcsolást, nyelvi innovációt fedezünk föl; ha egy-egy fordulat „szemantikai és stílusos összeférhetetlenséget” jelenít meg, ha meghökkent (pl. ha abszurd

túlzásról van szó), ha tréfás vagy parodisztikus a stílus, vagy „intertextusra rájátszó, feltűnő formai megjelenítésű.” (Szikszainé 2016, 539)

A költészetre minden korszakban jellemző volt a nyelvi játék valamilyen formája. A középkori latin elterjesztette az akrosztichont egész Európában; a barokkban a betű- és szójátékokat részesítették előnyben; de a modern és posztmodern költészet szintén számos játékformulával él. Itt csak egyetlen változatát említjük: a kombinatorikus költészetet. Ennek bizonyára Raymond Queneau *Százezer milliárd szonettje* (1961) a legtöbbet idézett példája. A karcsú kötet összesen tíz szonettből áll, rímelésük összehangzik, s mindegyik szonett külön lapra van nyomtatva, a lapokat azonban a nyomdában verssoronként csíkokra vágják. Ezért akárhol üjtük is föl a könyvet, a sorok véletlenszerűen rendeződnek egymáshoz, és mindig olyan szonettet kapunk, amelyet talán soha nem fogunk viszontlátni még egyszer.

Queneau kísérletet tett arra is, hogy Mallarmé redundánsnak (túlírtnak) ítélt szonettjeit rímelő egységekre tömörítse, azt tételezve föl, hogy pusztán a rímekre csupaszított vers is majdnem mindent megőriz abból, ami az egész költeményben benne van. (Queneau 1964) A *Párizsi Magyar Műhely* alapító Papp Tibor Queneau főt említett szonettkönyvéből alkotta meg a francia nyelvű szöveggenerátort: „verslétrehozó programja” önműködően gondoskodik arról, hogy a sorok az egyes szonettekben véletlenszerűen helyezkedjenek el. Papp egyébként létrehozott egy magyar nyelvű időmértékes-versgenerátort is – a *Disztichon Alfa* (1994) mágneslemeze elvileg tizenhatbillió (jellemzően abszurd vagy erősen pajzán) disztichont tartalmaz.

Kombinatorikus költeménynek tekinthető Weöres Sándor *Téma és variációk* című verse is, (Weöres 1981, III. 35) mely különleges játék a nyelvvel, a lehetséges és fiktív szemantikai és szintaktikai nyelvhasználattal, a különböző nyelvi szinteken érzékelhető jelekkel. A szövegtémát az első mondat fogalmazza meg, s ezt követik a variációk, összesen tizenegy szövegmondatban, az első két szó („Ma szép”) azonban mindegyik variációban állandó. Alább az alaptémát mutatjuk be, s néhány variációt emelünk ki. (A vers szerkezeti és stilisztikai értelmezését ld.: Büky 2006)

„Ma szép nap van, csupa sugárzás, futkosnak a kutyák az árokszálon és mindenki remekül tölti az időt, még a rabkocsiból is nóta hangzik.

[...]

Ma szép kutya van, csupa futkosás, rabkocsi nótáz telten és mindenki hangosan remekel az árokszélen, még a napból is idő sugárzik.

Ma szép árokszél van, csupa nóta, remek hangzás a kutyákból és rabkocsiban tölti mindenki a napot, még az idő is sugarazva futkos.

[...]

Ma szép töltés van, csupa kutya, sugárzó nóta a napban és remekül időz mindenki a rabkocsiban, még a futkosás is hangosan árokszélezik.

[...]

Ma szép hang van, csupa nap, futkos a nóta az árokszélen és remek rabkocsi sugárzik az időben, még a töltésen is mindenki kutyaázik.

A „zenei nyelv” különjátéka

Variációknak gondoljuk Weöres Sánor számos sorozatát és ciklusát, úgy pl. a 160 dalt, epigrammát, ütem-próbát, vázlatokat és töredékeket tartalmazó *Rongyszőnyeg* darabjait, az iménti párjának tudható *Magyar etűdöket*, illetve a kereken 100 négysorost kínáló *Orbis pictust*, mint a *Kisfiúk témáira* írt és az „elmegyógyintézeti ápoltak” nonszenszeit (*Más paradicsom* címmel), valamint az *Egysorosokat*. Gyakori Weöresnél az úgynevezett „zenei fogantatású” vers: a költő az alaptémát variálja, mint teszi ezt például *Az éji átutazó* című darabban. (Weöres 1981, III. 371–372)

Az első sor („a zene hullámozása”), illetve a másik főmotívum („süss idegen csillag”) nemcsak az egész költemény szerkezetét-hangulatát határozza meg, hanem a zenét kiemeli a hallható érzéki tartományból, s mintegy a szférák érzékfölötti zenéjeként szólaltatja meg a külső és belső világ párbeszédét. A sorok (mint dallamtémák) vissza-visszatérnek, a szöveg- és „dallamkörnyezet” a témák asszociatív összekapcsolásával új jelentésmezőket képez. Ebből emelünk ki illusztrációképpen két szakaszt:

*„a cseréptető árnya
süss idegen zene
villanydrótok közt
hullámozó hold alatt*

*hullámozó hold partján
fürdik a szomjúság
idegen zenében
ázott cseréptetőben”*

A zenei szerkesztést nemcsak a tíz tételből álló *Grádicsok énekében*, hanem a különböző korszakokban született *szimfóniákban* is alkalmazza a költő. Fölbukkan a ciklikus *Négy évszak* parafrázis, a lineáris bibliai témaszerkezet és a szimmetrikus variáció, az Arany János-stílusimitáció, a Krúdy-memoriám, a Beethoven-párhuzam, a filozófiai sejtés, a tételes történe rend. A zenei ikonográfiákat tovább gazdagítja a történelmi-közéleti utalásokkal, a prózavers absztrakcióival; a *Tizenegyedik szimfóniában* aztán megtörténik a vers zenévé való teljes átlényegítése. Ugyan korábban is lazán kapcsolódtak egymáshoz a témák, a tizenkettediknek (Weöres 1981, III. 263–268) azonban csak egyetlen témája van: „*alma ring az ágon*”. Lássunk ebből is néhány részletet:

„ <i>alma ágon</i>	[...]
<i>alma ring az ágon alma</i>	
<i>piros alma ring az ágon</i>	<i>alma álma</i>
<i>alma ring a</i>	<i>elme álma alma</i>
<i>lombos ágon</i>	<i>álmodj</i>
<i>gömbölyű alma</i>	<i>mozdulatlan lengedezve</i>
<i>ring a ring a</i>	<i>hűs szélben árnyban</i>
<i>gömbölyű piros alma ring a lom-</i>	<i>napsugarban</i>
<i>bos ágon</i>	<i>alma kerek alma</i>
<i>alma kerek</i>	<i>álom</i>
<i>piros alma</i>	<i>ágon</i> ”
<i>zöld lombban</i>	

A *Téma és variációk* (vagy a hasonló asszociatív-variációs versek sora) szintaktikai és szemantikai játék, ám Weöres gyakran használt kitalált szavakat, halandzsát is a verseiben. Domokos Mátyással beszélgetve a költő kifejtette: ezek a szavak „szótárilag” ugyan nem léteznek, a hangzásuk alapján azonban „következtetni tudunk arra, hogy milyen jelentést hordoznak”. (Domokos 2002, 130) Innen nézva a *Táncdal* c. vers (Weöres 1981, I. 607–608) szavai sem értelmetlenek: hasonlóan az 1946-os *Elysium* c. kötet más darabjaihoz (mint pl. *Az áramlás szobra, Hangcsoportok*), a halandzsza kifejezésekkel, azok variációival az értelemfölötti – mondhatni: misztikus – rétegbe kívánt hatolni. A kísérlet eredménye mindezzel együtt meglehetősen bizonytalan volt, mert nem az értelmes szavak között helyezkedtek el az „értelmetlenek”, egyedül

a szintén értelmetlennek tetsző „*panyigai*” szóban rejlő személynév kötötte a szöveget a valósághoz.

*„kotta kudora panyigai
kudora kotta ü
kotta panyigai kudora
panyigai kotta ü”*

Domokos Mátyás idézi Weörest, aki azt próbálta ki, hogy a „teljesen fellazított gondolatsorokon keresztül, a nyelvtani szabályok szétbomlása és a szavaknak szabálytalan összecsavarása révén keletkezhetik-e esztétikum, szép vers”. Hozzáteszi, hogy ez a kísérletsorozat egyúttal arról is meggyőzte: „a jó értelmetlen vers sose érthetetlen, míg ellenben az érthetetlen versnek soha sincsen értelme”. (Domokos 2002, 149) Egy 1964-es nyilatkozatában elismeri ugyan, hogy a halandzsza szövegnek nincs prózában elmesélhető tartalma, de ha föllépünk a szokatlan ellen „a józan ész és a közérthetőség nevében: valami baj van a racionalizmusunkkal. Hiszen az ész természete az ismeretlen kutatása, nem pedig tilost jelezni az ismeretlen határán”. Az ilyen szövegek „ereje a hangulatban, szerkezetben, dinamikában, hangzásban rejlik; tartalma, értelme, mondanivalója megfoghatatlan, mégis létező, mint a muzsikáé: nem tudjuk pontosan, mit jelent, mégis felemel, átalakít”. (Domokos 2002, 152) Az ilyen vers jelentése nem önmagában, hanem olvasójában van, aki bármit belevetíthet.

Kosztolányi 1927 decemberében az *Őszinteség* c. jegyzetében érvelt a mellett, hogy a versnek nem kell feltétlenül „gondolatokat” közvetítenie, mert a költő varázslatos szavai mögött egy egész világ áll. „A gondolat egyszerűen nem oldódik föl a költészet anyagában, ott marad nyersen, mint egy darab kő. A legrosszabb művészi alkotások telis-tele vannak úgynevezett ‘gondolatokkal’”. (Kosztolányi 1999, 360) Márai szintén reménytelennek tartotta a próbálkozást, amikor valaki eleve úgy ül le az íróasztala mellé, hogy valami „értelmeset” akarjon alkotni. Az ilyen ember:

„nem tudja, hogy a versnek nem elsőrendű tartalma az értelemmel megközelíthető értelmesség, a versnek nem tartalma a célszerű, fennkölt, sem a magvas, a versnek egyetlen értelme van, az, hogy üzenet,

álomkép, valami tündéri és félelmes, az, hogy egyszerre szívdobbanás és látomás, emlékezés és remegés... s nem is lehet szavakkal megmondani. A vers nem értelmet akarja meghódítani, [...] hanem látomásra ingerel. A nagy versek szavai egyszerűek, mint a víz, s ugyanolyan mélyek és céltalanul értelmetlenek.” (Márai 2001, 110)

Weöres Sándornak innen már csak egy lépés volt eljutnia az egysoros, sőt, egyszavas versekig. A versnek csak a tulajdonképpeni „hívószavát” olvassuk, a befogadás során ebből fejlődhet ki maga a „mű”.

„Szárnysötét.”

„Tojáséj.”

„Liliomszörny.”

„Remetebál.”

„Sugárpehely.”

Ez a néhány példa jellemezheti Weöres egész szóalkotó metódusát: „két szó eddig szokatlan összekapcsolásával új nyelvi minőséget teremt, a fogalmak közti távolság növelésével a szavak logikai teherbíró képességét teszi próbára”; megszokott hasonlatot vagy hagyományos metaforát jóformán már csak „ironikus felhanggal ír le versében”. (Tüskés 2003, 100) Nagy ívű gondolati költemények váltakoznak a látszólag remek formamutatványokkal, e formajátékok mögött azonban mindig földobban valami nagy titok szférikus hangja, amit az értelem belátni még nem, csak sejteni képes.

Szerepek és formák

Idézhetjük még a formajátékokból, a műfaji stílusgyakorlatokból és parafrázisokból is az ún. „isteni algebra” szerint felépített gondolati rendet követő Csontos János; a „formahabzsoló” és mondanivalóját olykor jelnyelvvé csupaszító, a játék kedvéért játszó Lackfi János; vagy a humoros gyermekverseiben gyakran ál-naiv nézőpontot elfoglaló Varró Dániel költészetét. Motiváló tényező lehet „a kíváncsiság: mennyire hajlékony a nyelv a gondolatközlésben; az utánzási hajlam: a stílusutánzásban és a stílusparódiában mennyire

lehet követni a költőelődöt, illetve elszakadni tőle; lázadás: szembenállás az elődök művészetfelfogásával; humorérzék: a komikus tartalomhoz megtalálni a bravúros formát; játék hajlam: újszerű formák kipróbálására”. (Szikszainé 2016, 549)

A kortárs költők játékformáinak sorából emeljük most ki a Kosztolányihoz hasonlóan a publicisztika, széppróza és költészet között az egész életét végigjátszó – s még halála előtt a kórházi ágyon is a közelgő vég ellen ironizáló – Csontos Jánost. (Vitéz 2016/b) Az ő játéka nemcsak meghatározott pályáívek és alkalmi szerepek között zajlott, hanem fontos volt benne a formák bővületének fogalmisághoz való viszonya. A számtalan címjáték közt találjuk XL c. kötetét (ami a negyven évre ugyanúgy utal, mint a megélt kor „méretességére”). Alföldy Jenő kötetéről írt értékelésében szintén kulcsszerepet kap a formaművészet.

„Kultúrával jól felvértezett költőként mindent tud, amit csak illik tudnia a tárgyi közvetítőkről. Arra azonban eleddig nem volt szüksége sem divatból, sem bármilyen meggondolásból, hogy önmaga helyett egy másik – kölcsönzött vagy elképzelt – személy bőrébe bújva fejezze ki magát. Ő áll versei középpontjában, az ő véleménye sugárzik vissza műveiből a világra. Stílusa, formavilága mindenekfelett a poétika síkján kapcsolódik a hazai és világirodalmi hagyományhoz. A mai élet friss jelenségeit pedig verseinek nyelvi anyaga veszi fel magába. Főként a fiatal korosztályban elterjedt és a sajátjaként használt szleng és a jobbra ironikusan kezelt techno-kultúra és a média-kifejezések alakjában. (Alföldy 2006, 90)

A dantei tercina, Weöres mitizáló tündérajátékai, József Attila *Medáliái* és a kuruckesergő, az angol limerick, a hellenisztikus-bukolikus hexameter, más alkalommal a haiku – de a formai maszk mögül mindig ő beszél. A formával gondolatot fejez ki (*Ölelkező szonettek*), s minden játékában ott van az önéletrajzi jelleg. Látszólag alkalmi és elbeszélői (részben közéleti) ez a költészet, mégis alanyi és reflexív, önmagával vitatkozik – létezésének értelmét keresi.

Olykor második személyű az alanyiság (az *Angyaldekameron* c. regényben és az összesen 196 opuszból álló, a szonett-ciklusok szonett-ciklusából épülő *Szonettregény* önmegszólító formájában), máskor pedig – főleg a kezdeti idő-

szakában – többes szám első személyű beszédmód jellemzi. Marsall László, Tandori Dezső költészetéhez hasonlóan a számok nála is szerepet kapnak: az algebrai párhuzamokat a címek is felidézik (pl. *Tizenegy mondat, Harminckettő, Hét halál, Hétszer hét, Harmincegy a négyzeten, Harminchárom, Negyedik negyed, Négy évszak*) – és a szimbolikus jelentés feltűnően gyakran találkozik a formajáték következetességével: a *Négy évszak* négy sor, a *Huszonhat évemre* pedig huszonhat versszak. A játék alkalmisága helyett a verset a tudatosság és a fogalmi tisztaság vezeti. (Vö.: Alföldy 2006, 95)

Két további Csontos-kötetet említünk a játékformák (vagy formajátékok) mögött rejlő fogalmi-gondolati letisztultság érzékeltetéséhez. A *Para* (2007) a magyar költészet klasszikusainak és kortárs alkotóinak állít emléket. Feleselő kedve a korai reneszánsz virágénekektől az ezredfordulóig, a létfilozófiától a közéleti aktualitásokig ível: Bornemissza Péter *Siralmas énnékem* c. versének parafrázisa fájóan mai jajszó:

*„Földjeinket bírják zsebben az germánok,
Cégeidet jenkik, francúzok, japánok.
Vajon mikor leszen Budán maradásom?”*

Az Illyésnek ajánlott vers (*Egy mondat a hazugságról*) az *Egy mondat a zsarnokságról* szóról szóra követése: bűnlajstrom. Csontos egyszemélyes szimfonikus zenekar, átírata valóságos versenymű. (Alföldy 2010, 291)

Nem kevésbé rendkívüli vállalkozás lett a *Száz év talány* (2008) – a könyv azonban már 2005-re, József Attila centenáriumára készen állt (ebben József Attila töredékeinek „kiegészítésére” vállalkozott: eredetileg 154 töredéket és részletet szeretett volna „befejezni”, idomulva a Shakespeare-sonettek szám-misztikájához, végül még egy csokorral megtoldotta a kihagyásokat).

Pósa Zoltán szerint (2008) a költő az irodalomtörténeti magyarázatok és filozofáló lábjegyzetek helyett úgy keresi a József Attila-fragmentumok lehetséges interpretációit, hogy azonosul az előddel, stílusában, hangnemében a 21. században „élő” József Attila szólal meg. Egy-egy múnél az iskolázott fülű hallgató sem tudna különbséget tenni, „a József Attila-tónusú kiegészítések értelemszerűen kerekedtek iker-telitalálattá, kiváltképpen a kötött formavilágú, aforisztikus, rövidebb műveknél”. (Pósa 2008) S igaz ugyan, hogy a tónusok összecsengenek, ám a korszemléletek egymásnak feszülnek.

Csontos játékelve megengedi, hogy ebben a „toldalékoló” parafrázisban groteszk és ironikus hangnemet is alkalmazzon, e hang pedig szinte mindig önreflexiót és direkt vagy látens jelenkor-kritikát rejt. A több lehetséges példa közül lássuk az egyik leginkább meghökkentő idézetet – előbb József Attila, majd Csontos János sorait: (Csontos 2008, 157)

„Tizenöt éve írok költeményt
és most, amikor költő lennék végre,
csak állok itt a vasgyár szegletén
s nincsen szavam a holdvilágos égre.

*Hatvannyolc éve nem írok költeményt
és most, lévén bár érettségi tétel,
a rozsda úr a vasgyár hűlt helyén
s szavak, holdvilág – kábít, mint az éter.”*

Az idézett példa egyrészt József Attila egzisztenciális hiábavalóság-érzetének transzponálását adja, másrészt a költőelőd külvárosi munkás élményköre is visszhangzik a Csontos-életrajzban. Sőt, a mai költő ténylegesen is referál a megélt élményre: az ózdi kohászat, a rendszerváltozás és a privatizáció utáni kilátástalan munkásegzisztencia (ahogy mindezt a családi példák bizonyították) semmivé foszlik a csillagok alatt.

A *Száz év talány* szerepel a *Delelő* (2011) c. kötetben is; az ötletek és kétso-rosak, a *Bagatellek*, *Badarok*, *El nem küldött ajánlások*, a hitvesnek szóló SMS-versek – a belső vívódások jellemzően öniróniával teli föloldásai – mellett ott van a folytatás: *Tarts Nyugatnak*. (Csontos Babits és Kosztolányi töredé-keiből építkezett, a nagybetűvel írt *Nyugat* pedig a folyóiratra utal.)

A Babits- és Kosztolányi-kiegészítések (összesen 80 variáció) feloldják a szinte feloldhatatlannak tűnő ellentéteket: Csontos megtalálta Babits Mihály és Kosztolányi Dezső költészete között az átjárót. Mert ki gondolná az alábbi Babits-töredékről, majd Csontos kiegészítéséről, hogy ez a Babits-ciklushoz, és nem a Kosztolányi-átiratokhoz tartozik!? (Csontos 2011, 66)

„Óh be szeretnék verset írni, mint egy
diák ahogy írkal
kinek más terve vagy korlátja nincs egy
üres ív papírnál

*Míg szűz mezőt lát, ártatlan-fehéret
feketén szánt tolla
kultúra tombol, mintha csak költészet
nélküle ne volna”*

Bár Csontos felfedezi a babitsi továbbgondolásokban is a filozófiai és egzisztenciális játék lehetőségét, igazán Kosztolányi társaságában érzi otthon magát: itt sziporkázik maga is (elsősorban) a szójátékokban. (Csontos 2011, 68)

Az ember
egy-két
egykét
létrehoz

*s habár a
félíker
félsíker,
nem busong”*

Lukácsy András *Kiment a ház az ablakon...* c. könyvében (1981) szintén a líra és játékosság összefüggéseit vizsgálta a verses gúnyiratoktól kezdve, a diák-költészetten, pamfleteken és karikatúrákon keresztül, az alkalmi versekig (pl. az emlékkönyvlíráig, az oktató-, reklám- és sírversekig) vagy a költői versenyekig és a nonszensz műfajokig. Végül azt állapította meg, hogy bármely területen gyűjtött anyagot, mindig megnyílt előtte egy másik irány; ekként pusztán a líra és játék témakörében is összefűzhető volna költészetünk teljes szövedéke.

„A paszkvillusíró – politizál; a szatirikusról kiderül, hogy társadalombíráló; a travesztáló is ítéletet mond, amikor egy komoly tárgyat degradál. A parodista – rangrejtett kritikus, de legalábbis színjászó, szerepformáló; a csúfolódó ősi szertartást valósít meg: a rontásűzést; a faliköltő egy népművészeti ágat művel; a versformák zsonglőre nagy múltú hagyományok őre; a nonszensz-író egy mitikus csodaképzet modern papja, az avantgarde tréfás meghökkentője pedig tudatos fel-

forogató. A játék, amelyről azt gondolhatnánk, hogy az egyik legillékonyabb emberi megnyilvánulás, végül is a művészet alapmotívumának tűnik fel.” (Lukácsy 1981, 7)

*„Világokat igazgatok:
üveggolyókkal játszom.
Nem szeretnek a gazdagok:
árva gyerekek látszom.”*

– olvassuk József Attila *Töredékében*, melyben Hubay Miklós szerint a költő újra összekapcsolta „a politikát, a történelmet, a rendet és a gyerek igényét bennünk, a játszhatnékot...” (Id. Lukácsy 1981, 13)

A fenti idézet Csontos aktuális kiegészítésével toldhatjuk meg, melyben a játékfunkción jóval túlnövő jelentésképzés történik a világképek változása és a tapasztalati reflexió ellentéteinek kifejezése révén. A „százéves költő” tragikus egzisztenciája négy játékos sorban is kritikus vízióvá emelkedik: a gyermeki rendből felnőtt hatalom, az olcsó játékszerből ellenőrző átláthatóság – és mintegy erkölcsi ítéletet is megfogalmazva: a gazdagból hitetlen, az ártatlan és árva gyermekből fanatikus extázisában elvakult örült dervis lesz. (Csontos 2011, 60)

*„Világokat ijesztgetek:
üvegfalakkal játszom.
Rühellenek a hitetlenek:
örült dervisnek látszom.”*

S ha Kosztolányinál nemcsak a túl tökéletes rímeket nehezményezte Babits, hanem a szójátékokat is, érdemes felütnünk Szentkuthy Miklós jegyzeteit, aki az *Ulysses* fordítása után megállapította:

„A 'szójáték' leglényegesebb szülőoka: a világ egymástól legtávolabbnak látszó elemeit szoros összefüggésbe hozni – ez a nagy gondolkodók legéhesebb tudományos és művészi szándéka. Azonkívül merész visszatérésről van itt szó mintegy a nyelv születésének legősibb pillanataihoz.” (Id.: Lukácsy 1981, 13)

Kosztolányi „játéka”

Ennek az alfejezetnek a mottójául Kosztolányi Dezsőné Karinthyról írt könyve *Karinthy és Kosztolányi* c. fejezetének záró mondatát választjuk: „Játszottak, örökösen játszottak, mert nélkülük lehetetlen lett volna elviselniük az életet.” (Kosztolányi Dezsőné 1990, 83; idézi: Búrány 2004) Kosztolányi és Karinthy játékaiban mintha a Márai elbeszélője és Lázár figurája közötti, fent említett kapcsolat előképét látnánk...

A haláltudat szerepformáló erejét, a „haláljátékok” önfelszabadító funkcióját ugyanúgy érdemes volna külön-külön is megvizsgálni, mint a paródiák és irodalmi játékok vagy a *Csacsi rímek* ciklusainak (Márai szavaival) az élet „hazug és ünnepélyes színjátékát” megszépítő voltát, az élet kis semmiségeivel állítva szembe a nagy és örök eseményeket. Azonban nemcsak a játék-téma van jelen az életműben – és nemcsak a bravúros költői játékokról kell szólnunk, de a szimbolikus és allegorikus jelentéskonstrukciókról is. Így pl. a Kosztolányi-alteregő Esti Kornél játékos karakteréről; a játékról mint az egyéni lázadásnak megfelelő élet-, illetve etikai-esztétikai magatartásformáról, s még inkább a játék „életteremtő” hatalmáról, a halált jelentő valóság-világgal szembeállított, életet adó játékvilágról. (Érfalvy 2006)

A *homo ludens* attitűd létezésmodellje egyszerűen lehet kinyilatkoztatás és menekülés. Kinyilatkoztatása lehet annak az esztétikai alapállásnak, amely szerint az emberi létezés alapkérdéseit a műalkotásban a költő kizárólag a játék felől kívánja értelmezni. „És menekülés is persze, amennyiben a Kosztolányit egész pályáján a legmélyebben érintő kérdésnek, a halálnak a tragikusból a játékosba történő átfordításával a döbbenetet feloldhatóvá teszi.” (Karádi 2013, 47–48) Vallva egyúttal azt is (a Babitsnak írt egyik korai, 1906-os levelében), hogy a vers tartalmát a vers *mögött*, magában az emberben kell keresni, a költeményben pedig csak dalnak, játéknak, édességnek és rímnek kell lennie. (Vö.: Búrány 2004, 1086)

A költészet „anyaga” a nyelv maga, ezért minden érzés vagy gondolat, sejtés vagy megállapítás, minden tudatos vagy ösztönös szerep és játék a nyelven keresztül fejeződik ki.

*„Minden, mi fejbem vagy szívben fakad,
Tőled nyer pompát, színdús szavakat”*

– írja Kosztolányi *Magyar nyelv* c. versében, s Szikszainé itt idézi még a költő *A magyar nyelvről* szóló jegyzetét, valamint *A játék* című versét. (Szikszainé 2016, 10–11) Nyelvünket mindenki a maga képére formálhatja”; a nyelvünk ugyanis az a „határtalan és szabad, korlátlan terület, ahol alkotni, játszani és táncolni lehet”. (Kosztolányi 1999, 21) A költő „játékfilozófiája” tükröződik *A szegény kisgyermek panaszai* (1910) ciklus számos helyén, benne a több jelentésréteggel társuló *A játék* címűben: „Játszom játszó önmagammal” – valamint az *Akarsz-e játszani* című versében (Mák c., 1916-os kötetében). *A szegény kisgyermek...*-ben a két kifejezés (a „játszani” és a „látszani”) ugyanúgy összekapcsolódott, mint az utóbbi versben („gyermekszívvél fontosnak látszani”), az élet és halál, a haláljáték mint életszerep, a játék és színlelés között egyaránt párhuzamot vonva („színlelni sírást, cifra temetőt”).

A játék c. Kosztolányi-költeményt Szikszainé Nagy Irma kulcs-versnek tekinti a költői alkotófolyamat megsejtetése szempontjából. A játékmetafora egyrészt „párhuzamot, sőt azonosságot tételeztet fel a gyermeki és a költői magatartás, a gyermeki játék és a költői munka között”, valamint a három jelentés (játékszer, szerepjátás és költői viselkedés) közül a játék alkotófolyamatként való értelmezése kerül középpontba. (Szikszainé 2016, 11–12)

„A vers második részében a játék költői attitűdként jelenik meg, amelyben az alkotó önértelmességét és játékfelfogását a játék és az élet, a játék és a gyermeki lét, a játék és az alkotói tevékenység metaforikus kapcsolata határozza meg, és amelyben a fantáziavilág és a valóság egyenrangúnak tetszik. [...] *A játszom* ige helyébe kerülő *látszom* magának a lírai énnek a játékeszköz, a tükör révén játék-tárggyá válását és önreflexív gesztusát láttatja. [A tevékenységként értelmezéssel...] egyenesen fókuszba kerül a lírai én játszása [...] a játék folyamatának metamorfózisában maga a játszó lény játékká válik (*Játszom két színes szememmel*), és a lírai én gyermeknek láttatja magát (*Játszom [...] a két kedves, pici kézzel*). (Szikszainé 2016, 12)

Érfalvy Livia – Gadamer játékfelfogásával szemben (hogy a játékos helyett a játék maga a fontos) –, a vers alapmetaforájaként megjelölt *tükör* értelmező-funkciójának kiemelésével együtt, ugyancsak annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a versszövegben éppen a játék folyamatában öntudatra ébredő

szubjektivitás jelenik meg; s ezt az is bizonyítja, hogy a *játék* szó ismétlődése révén egyre erősebb lesz az *én* nyelvi jelöltsége. (Érfalvy 2006)

Izgalmas értelmezési alternatívát kínál, hogy a tükörrel való játék, majd a tükörben való látszat („*Látszom fénybe és tükörbe, / játszom egyre, körbe-körbe*”) a Dionüszosz-mítoszt idézi föl. A gyermek Dionüszosz halála előtt megpillantott tükörkép az újjászületés lehetőségét teremtette meg – így a versben megidézett gyermeki én szintén Dionüszoszként (mintegy gyermekistenként) ismerhet magára. (Érfalvy 2006) A lét és nemlét határán mozgó gyermeki tudat hasonlít az életből távozó ember tudatállapotára, a metafora jelentése ezért egészen odáig terjedhet, hogy az önazonosságot megsemmisítő haláltól való menekülés egyik formája az önazonosságát éppen felfedező gyermeki lét újraalkotása.

Lengyel András (Németh G. Béla érvelését elfogadva, Szegedy-Maszák álláspontját ekként elvetve) a „szerepjátszás” és „őszinteség” szembeállítás helyett a szerepet/szerepjátszást belső szükségletként fogja föl. A szerep nemcsak maszk lehet, hanem póz is – és azért hiba a szerepjátszás és őszinteség szembeállítása, mert a szerep a nyelvben lévő őszinteség egyik kifejeződése. „A szerep a Kosztolányi-életműben sokszor megjelenített, többféleképpen értelmezett, a szövegvilág fölépítését konstitutív módon meghatározó probléma. [...] S] Kosztolányi a kései modernítésra jellemző szerepkényszerek és -lehetőségek egyik legjobb ismerője a magyar irodalomban” (Lengyel 2000, 100; 102) Mivel sokféle szerep létezik, az önmeghatározások is sokfélék, így a kérdés mindössze annyi, hogy az „én és külvilág összefüggésében hogyan optimalizálható a sokféle, állandó mozgásban lévő szerep ’összehangolása?’” (Lengyel 2000, 101)

Tehát (Kosztolányinál is) el kell különíteni az időben legelőbb jelentkező, egy bizonyos magatartáselem kinagyításával vagy eltúlzásával létrejövő, az egyéni életet kiszínező „pózt”, tudván persze, hogy a modorosság nyomait is magán viselheti ez a pózként megszerveződő személyiség-konstrukció. A másik szereplehetőség a „maszk” viselése; s az álarc akkor formálódik meg, amikor szerep és valóság ütközik egymással. A Kosztolányi-életműben ez a lehetőség 1916-ban bukkan föl, amikor a költő felismeri, hogy ha a színpadi szerep (mint valóságtól való függetlenség) kikerül a valóságba, fenyegethet az értelmetlenné és rendezetlenné válás veszélye (és ez a maszk-motívum, a maszkká válás szervezi a *Néró, a véres költő* szövegvilágát is).

A harmadik fázis (a szintén a *Néróból* kibontakozó) költőként való szerepjáték, ennek eredménye pedig az irodalmi szöveg, maga a műalkotás. A *Játék és valóság* címmel írt tárcájában Kosztolányi nemcsak az utazást tünteti föl színházként (berendezett játéktérként), hanem a *homo aestheticus* kontemplatív, szemlélődő alapkaraktere is megfogalmazódik az *Európai képeskönyv* által bemutatott játékattitűdben.

„Játéknak tetszik az egész. Itt semmi se vonatkozik ránk, semmihez sincs közünk. Felelőtlenül mozgunk, mint a gyermekek. Csak látni, hallani, tapasztalni, élvezni, ámolni, meglepődni akarunk. Akár a művészek – a külsőség héján és vázán át –, érzékletesen sejtjük meg a mélyebb, igazabb valóságot. [...] oly pártatlanok tudunk maradni, mint az istenek.” (Kosztolányi 1979, 162)

Mondja ezt a költő-tárcaíró akár annak tudatában is, hogy „a képeskönyv „egy repedésén át” bármikor betörhet az élet – így szembesülni kell azzal, hogy az öncélú szerepjátéknak is vannak gyakorlati dimenziói –, és láthatóvá válik mindannyiunk „döbbenetes azonossága”, a tudat, hogy meghalunk. (Lengyel A. 2000, 119–120)

A Füst Milán-i *homo heroicus* attitűd jellemezheti Kosztolányit is: a hősi és a kívülálló sajátos egybekapcsolójaként. Poszler György a Kosztolányi-arcképhez fölrajzolt vonások összefoglalásaként egyenesen „a homo ludens hősiességéről” beszél. (Poszler 1987) Hős és lázadó gyakran nem választható külön; s a lázadóból akkor lehet hős, ha a konvenciókkal szembeni állásfoglalása mélyén erkölcsi hitele munkál. Kosztolányi többnyire nem valami *ellen* – hanem valamiért lázadt: a szomorúakért, a szenvedőkért, a becsületekért, azonban a halál *ellen* (az életért) is lázadt.

Poszler szerint Kosztolányi játékattitűdjére szintén az volt jellemző, hogy a játék nála összefonódott a lázadással. „Először a lázadásból játék [...] Csak később a játékból lázadás.” (Poszler 1987, 169) Ha csillapodik az indulat, meg tudja fogalmazni a játék ars poeticáját. Előbb még a menekülés, aztán a szembeszegülés a halállal.

Zavarba ejtő bohócok

Van azonban itt néhány zavarba ejtő mozzanat. A beszélő ugyan váltogathatja – akár *játékos* kedve szerint is – az egymástól eltérő szerepeit, az alapkészítésén, attitűdjén azonban aligha tud változtatni.

Az elégikus Tóth Árpád újságíróként otthonosan mozgott a glossza műfajában, hírlapi krokiverseiben pedig bravúros játékosággal csúfolta ki környezetének visszás jelenségeit. (Vitéz 2016/a) A *homo religiosus* Tompa Mihály azonban írhat például ironikus hangon, alapalkati adottsága nem teszi képessé a *homo satiricus* szerepre. Ironiája legföljebb egy másik szerepben (pl. a *Virágregéket* író allegorikus keretben) tud megnyilvánulni. Tompa ugyanis nem *homo ludens*.

A példa megvilágításához (ti., hogy a költőt az attitűdjei nem mindig teszik képessé a szerepek hiteles alakítására), idézzük föl Gyulai Pál 1855-ös értékelését a *Kritikai Dolgozatokból*:

„Tompa nem gyűlöl oly mélyen, hogy erős szatirikussá válhassék, s talán kevésbé ismeri az emberek gyöngeségeit, mintsem eleve-neikre tapinthatson. [...] Nem lelkesíti azon mély gyűlölet, mely egykor mély szeretet volt, s éppen azért bosszút állhasson, éhesen kéjelegve keresi a nevetségest, a gúnyolni valót mindenütt, hol a bűn és ostobaság megsértették erkölcsi érzületét. Ez az igazi szatíra eleme. [...] Tompa a humorig sem emelkedik. A bosszankodás és harag erőt vesznek rajta. Elfogultabb, mintsem az ellentéteiben felfogott világra a kedély, könny- és mosolyból szőtt sugarait áraszthassa. Éppen ezért se elég könnyen, se elég mélyen nem mozog. (Gyulai 1908, 170–171)

További zavarba ejtő motívum, hogy a *játékosok* (szerepjátékosok) közé tartozik a *bohóc* is. A 20. sz. elején teret hódító „izmusok” közt a futuristák és dadaisták játszották leghitelesebben a bohócot (és bizonyos értelemben a véletlenszerűt, az ösztönöst középpontba állító szürrealisták), rámutatva arra, hogy a világot a képtelenség (avagy a logika hiánya) irányítja. „A művész bírálja és elítéli a társadalmat, amikor nemcsak szamárságait fedi fel, hanem azt is, hogy tébolyodott. Bohóccá válik, akinek képtelen megjegyzéseiből a király megtudhatja, mi nincs rendben országában.” (Barzun 2006, 1009)

A szürrealizmus előtt azonban a „bohóc-jel” már megjelent a romantika váteszművészeinél (a bohócot ugyanis alkalmasnak tartották például a rejtett önábrázoláshoz). De Baudelaire, Mallarmé vagy Verlaine is meglehetősen összetett módon közelített a jelképes figurához, mígnem eljutottunk odáig, hogy szintetizálódtak és letisztultak a jellemzői: „a bohóc kritikus létmódja, saját – kényszerűen vidám – szerepébe rögzítettsége, ebből fakadó keserű magánya, többlettudása és távolsága az élők és normálisak világtól”. (Bárony 2012, 155; vö.: Szabolcsi 2011) Ez a távolság ad magyarázatot a világtól-világból való elvágyódására is.

S ha a bohóc látásmódja alapvetően gyermeki – legalábbis hitelesen tudja eljátszani azt, hogy mindent úgy lát, mintha először találkozna a világ dolgaival –, ez pedig egyúttal az örök jelenben-lét állapotával társul, a rácsodálkozás öröme segítheti őt abban, hogy elrejtse a magányosságából fakadó fájdalmát. (Vö.: Kelemen 2012) A bohócmotívumot verseskötetének címébe emelő kortárs Pósa Zoltán (*A fehér bohóc feltámadása*, 2011) életművének fő témája a hitveshez fűző szerelem (*homo amorosus*), és ez nemcsak a bűnvalló *homo religiosus* (valamint a történelmi csapdákra is érzékenyen reagáló *homo politicus*) karakterével, hanem a *homo ludens* attitűddel is összekapcsolódik: a (feltámadó) bohóc szerepében.

A harmadik példánk arra kérdez rá: vajon a *homo metaphysicus* Weöres Sándor egyszerre lesz-e *homo ludens* is a játékverseiben? A játékelv vezeti őt a metafizikus költőlétig – vagy fordítva: bölcsességében csupán megjártassa a játékos költőt? Vajon ő is a bohóc álruhájában mondja ki az igazságot?

A bohóc ott van Kosztolányinál is: az *Esti Kornél énekében* „szent bohóc-üresség”-ről beszél; a *Bohóc* c. versében (*Nyugat*, 1918/13. sz.) fájdalmasan azonosul a szereppel: „Jaj, a költő gyomrába kóc, / ő is beteg és torz bohóc...” Megjelenik a motívum Pilinszkynél (*Őszi cirkusz*); és ott van Nagy Lászlónál: a Kondor Béla képéhez írt *Bohóc* c. versben – semmilyen álruha nem véd meg: „átdöfik bennem az angyalt”. A halál elől való menekülés képzetéhez társul a bohócfigura a *Szöktetés* c. versében; a „halálbohóc” tűnik föl a *Hegyi beszéd* c. Nagy László-költeményben.

A gyermekrajzokhoz írt alkalmi versek sorában Weöresnél is szerepel a bohóc; s alakja külön sorozatot kapott a Pásztor Bélával közösen rögtönzött *Holdaskönyvben* (*A bohócok énekeiből*). A strófasorozathoz fűzött jegyzetében a költő felidézi: a háborúban kényszermunka-szolgáltatásként eltűnt Pásztor

1940-ben gyakran meglátogatta őt – és ilyenkor valósággal fürödtek a felelőtlen, felszabadult versfabrikálásban, a négysoros játékversek rögtönzésében. „Talán nem is versek, csak közös hancúrozás. Vagy primitív hímzések, naiv kerámiák: sűrű indázatban nyüzsgő pirinyó démon-, állat-, emberalakok.” (Weöres 1981, I. 729)

Hogy szerelmesvers vagy gyermekvers-e Weöres (Babits 1910-es *Szerenád* c. versére – motívumaiban, építkezésében, hangulatában egyaránt – rímelő) *A paprikajancsi szerenádja* c. munkája? (Weöres 1981, I. 149) Vitathatatlan a kétféle (vagy inkább a „szerelmes”) olvasat lehetősége, erre utal az „édes öl” kifejezés, az „*ajkadon alkonyok égnek*” sor – s különösen a második versszak.

*„Gyöngye fuvallat a tóba zilál,
fények gyöngysora lebben.
Sóhajom, árva madár-pihe, száll
s elpihen édes öledben.
Tárt kebelemben reszket a kóc:
érted szenved a Jancsi bohóc.*

*Szép szemeidtől vérzik az ég,
sok sebe csillagos ösvény.
Egy hajfürtöd nekem elég,
sok sebemet bekötözném.
Hull a fűrészpör, soroad a kóc:
meghal érted a Jancsi bohóc.*

*Tálad a rózsza, tükröd a Hold,
ajkadon alkonyok égnek.
Víg kedvem sűrű buba hajolt,
téged kérlel az ének.
Hogyha kigyullad a szívem a kóc,
nem lesz többet a Jancsi bohóc.”*

A „paprikajancsi” önironikus konnotációjából emeli ki Weöres a bohócot (a szerelme) a három létállapot (vagy a szerelmi vágyakozás három stációja) illusztrálása: „*szenved*”, „*meghal*”, majd „*nem lesz*”. Ezt formálja képpé Jancsi

bohóc (költő) kóc-szívének három fokozatot jelző ábrázolása: „*reszket*”, „*sorvad*”, végül „*kigyullad*”. Bizony, a megsemmisülésben való beteljesedés gondolata nem gyermekversi sajátosság, még csak nem is megszokott szerelmes költemény (ennek íve Petőfi *Szeptember végén* c. verséig vezet vissza – s még a metrizált sorok is segítik a képzettársítást).

Az „*orpheuszi*” és „*próteuszi*”, a „*tiszta*” meditációval bölcselkedő és a kozmikus harmónia esztétikáját követő, a verssel cselekvő, mélységbe szálló s derűben vigasztalódó költő a játékversek világában, rögtönző bűvöletében is képes a jelentésrétegek sokaságát érzékelhetővé tenni. A *Rongyszőnyeg* és a *Magyar etűdök* ciklusaiban ott a nyelvi jelentés és a leszűkített tárgyiasság, reflexív kifejezés, a sematizált látványosság és a pillanat megragadásának rétege, közben a költő és tárgya is párbeszédet folytat, képekbe öntött esszenciáival ars poetica következtetéseket mond ki: „*Mint kőből készült rózsaszál, / szívemben olyan mozdulatlan / egy szép madár.*” (Kenyeres 1983, 173; 164)

Ezekre a Bori Imre által dallamtanulmányok, képzelettréningnek nevezett művekre Kenyeres a „*játékversek*” kategóriáját alkalmazza. Nem különülnek el a többlettől, „*szervesen ízesülnek Weöres költészetébe, nem a költő [...] 'másik' arcát fordítják az olvasó felé, hanem kísérletezésének egyik megvalósuló irányába tartoznak. Nem költői mellékfoglalkozás teremtményei, hanem a költészet belső forrásából fakadtak.*” (Kenyeres 1983, 162) A múltba vezetnek, mint a mítoszi ihletésű versek: a gyermekkort idézik föl, a derűt és a játékösztönt. Mert „*minden játék teremtett világ, mikrokozmosz, önkörében megvalósított teljesség, mint a mítosz.*” (Kenyeres 1983, 163.) Ezért – hiába gyermekkor-felidéző – mégis időtlen (időnkívüli) az élmény.

A mítoszi ihletésű Weöres-költemény ugyan mítosz-parafrázis, a játékvers azonban nem a gyermekvers átírata; nem szerepjáték (*Tűzkút, Merülő Saturnus, Psyché*) – hanem a játék ösztönzésére született kísérlet. (Kenyeres 1983, 164) A kép és ritmus ösztönlogikát követő kapcsolatában ugyanúgy eljuthat a költő az önmegismerés következő szintjére, mint pl. a metafizikai élményversekben és a bölcséleti művekben.

A „*gyermekversbe zsugorodó mítosz*” jelenségéről beszél Jánosi Zoltán a „*mítosztáncoltató*” Ágh Istvánról írott tanulmányában. Megállapítja, hogy a mítosz gyermekköltészetben való megjelenítése (Ágh Istvánnál) nem jelenti azt, hogy a nagyobb mitikus struktúrák és koncepciók kiszorulnának az ún. „*komoly*” versek tartományából, hasonlóan pl. Weöres gyermekköltészeté-

hez, amely „számos groteszk, mosolyra fakasztó, abszurd motívumalkalmazás mellett is hatalmas poétikai struktúrákat alapozott a megtartott mítoszra”; de Kányádi vagy Csoóri lírájában is megfigyelhető ez a vonatkozás. (Jánosi 2015, 266)

A „felfordult világ”

Hogy meddig terjedhet a költői játék, miként fejeződhet ki a *homo ludens* attitűd a versben? Utaltunk Szikszainé Nagy Irma (2016) összegzésére, itt azonban érdemes fölidéznünk néhány példát is a gyűjtéséből, figyelmeztetve arra, hogy bármiféle játéknak csak akkor lehet értelme, ha kölcsönviszony teremődik, ha van játszótárs, tehát ha az olvasó érti, érzi a vele (is) folytatott játék lényegét. Mint Kosztolányi (a játékot életmetaforának is tekintő) *Akarsz-e játszani?* c. versében: „A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni?” (Vö.: Szikszainé 2016, 58)

A „tervezett kreativitás” része lehet a váratlanság, szokatlanság, rendellenesség (pl. Parti Nagy Lajosnál, Szilágyi Domokosnál); az önellentmondás (pl. Babits *Engesztelő ajándék* vagy Karinthy *Előszó* c. verseiben) és magából a műfajból adódó tréfás, humoros hang (pl. Lackfi János *Diplomatafeleség* c. limerickjében: a kötött, ötsoros forma jellemzően abszurd – és néha obszcén tartalmi elemekből építkeznek). A mondat- és a szövegszerkesztés feltűnően egyedi módját példázza Pilinszky *Kráter* c. verse, melynek a redukció mellett a szaggatottság is formáló ereje. (Szikszainé 2016, 68)

Az intertextuális kapcsolatokkal játszanak az ún. travesztiák (humoros, nem egyszer profanizáló átiratok), parafrázisok. Az ünnepélyes hangnem a parafrázisokban ugyan rendszerint eltűnik, fölerősödik azonban az aktualizáló kritika (pl. Vörös Istvánnál vagy Szilágyi Domokosnál). Máskor a parafrázisból önkritika lesz (Varró Dániel pl. nemcsak a *Születésnapomra* c. József Attila-vers átiratának az átiratát készítette el, hanem megírta a gyermekversváltozatot is [vö.: Szikszainé 2016, 301–303]).

A rímekben rejlő játékosság (kancsal-, kecske-, kín- és önrímek) Kosztolányitól, Weöres Sándoron át Jókai Annáig és a kortársakig versformáló elem, nem beszélve az alliterációkról. (Ennek a klasszikus mintája Babits 1911-es költeménye – *Egy szomorú vers melyben a költő azon panaszkodik, hogy nincs*

barátja.) De a hangokkal, a rövid sorokkal és az ismétlésekkel szintén játékos hatásokat lehet elérni, vagy éppen a többféle módon – egymás alatt és egymás mellett – olvasható sor- és strófaszerkezettel (pl. Weöres, Petri, Lackfi műveiben). A példák még hosszsan folytathatók.

A játék ívelhet bár a ritmustanulmánytól egy-egy életmű pilléréig, illetve a mítoszi-archaikus önértelmezéstől a szerepjátékokig; lehet „transzcendentális ajándék” – mint Páskándy Géza *Játék: kettős kenyér* c. verse sugallja, (vö.: Szikszainé 2016, 14) a játék egyszerre táplál és kenyérként dagasztja önmagát –, mindig meghatározó szerep jut a játék (és az irodalom) alapanyagának, magának a nyelvnek.

Egyetérthetünk Margócsy Istvánnal, aki szerint a legújabb magyar költészetnek a versnyelv lett az anyanyelve, megszólalásában fontos mozzanat a tradícióval folytatott állandó párbeszéd, az intertextualitás. (Margócsy 2000) A műből folyton kitekintő attitűd pedig „kettős kódolást” tesz lehetővé, ami alatt azt értjük, hogy a szerző és a mű egyszerre utal másra, valamint referál önmagára, így hozva létre az intertextuális ironia helyzetét. S tovább tágitva az olvasat tereit: egymást átszöve létezhet a szó szerinti, morális, allegorikus és a magasabb ideák szerinti anagógikus értelmezés. (Vö.: Eco 2004, 329)

„Te jól tudod, a költő sose lódit: / az igazat mondd, ne csak a valódit” – olvassuk József Attila *Thomas Mann üdvözlése* c., 1937 januárjában keletkezett versében. A szerepek és az álarcok mögül, a játék legmélyéről sugárzik föl az „igaz”. Az érvényes versbeszédet „a nagy, egzisztenciális érdekű kérdésfelvetésnek valamint a fiktitivás játékának kettőssége hatja át [...] a művészi szándékot, a műalkotás alapgesztusát illetően is.” (Margócsy 2000) Lukácsy András az „antikból élő” avantgárd költészet „nonszensz” sajátosságait bemutatva azt fejt ki, hogy „a líra szükségképpen azt a világot jeleníti meg, amelyben fogant, még akkor is, ha szándéka szerint tódítani akar, vagyis éppen a realitást elkendőzni”. (Lukácsy 1981, 484) Mindez a „*felfordult világ*” képzetéből ered. Nemcsak a magyar költészetben, de a nonszensz régebbi változata, az ún. „*hazudós történetek*” típusa visszavezethető egészen a középkorig, számos nép folklórában és szépirodalmi tradíciójában megtalálható. Vélhetjük ezt szubsztanciális meseelemnek vagy kollektív ősképzetnek is. A kimozdult idő és tér koordinátái között minden megtörténhet, miként a Radvánszky-kódex által megőrzött, *Az világhoz szabott ének* c., 1675-ös versben, amely szerepel Weöres *Három veréb hat szemmel* (1977) c. antológiájában is.

A költő jegyzetanyaggal látta el a költészetünk rejtett, ismeretlen értékeiből merítő válogatást, így az maga is a költői játék egy formája lett, nemkülönben sajátos irodalomtörténet, illetve az azonosulás magas fokán előadott, „egyetlen egészként áttekintett, eggyé-élt költészettörténet”, „költői regény”. (Tandori 1978, 473) E közlésben, melyből most csupán néhány sort idézünk, így áll előttünk a felfordult világ:

*„Visszajár az idő, az világ elfordult,
Az ég mindenestől az föld alá szorult.
[...]
Csillagok az földön, vadak égen járnak,
Halak az erdőben fák alatt sétálnak.”*

Ez a játékos-abszurd vízió nemcsak a Weöres-féle költészetet jellemzi, nemcsak a mesére és gyermeklírára érvényes világképi kifejezőmód (és nemcsak az avantgárdban jelent meg), hanem ez a hang és lírai alaphelyzet megfigyelhető a legújabb-kori költészetben is.

A korábbi (Kosztolányi) és az újabb (Weöres) klasszikusok mellett kiemeltük főntebb Csontos János játéklíróját, utalhatnánk azonban további (a '90-es években feltűnt) költőkre is, hiszen a kortárs modern líra egyik legfeltűnőbb jellegzetessége, hogy azt a játékszellem hatja át. (Legyen szó akár parafrázisról vagy travesztiáról, akár nyelvi, intertextuális és szerepjátékról, játékformába oltott egzisztenciális önértelmezési kísérletekről, vagy akár az eltérő játékalakzatokból megformált fiktív lírai térről és időről.) Így például egy, a mostaninál nagyobb lélegzetű esszében mindenképp helyet érdemel Orbán János Dénes és Térey János vagy (a már szintén elhunyt) Borbély Szilárd, aki mintha azzal is kísérletezett volna, hogy műveiben egyesítse az anyagok nyelvét és a mindennapi dadogást, az orfikus tradíciót és a nyelvkritikus iróniát. (Margócsy 2000)

IRODALOM

- ALFÖLDY Jenő (2006): *Közel a delelőhöz. Csontos János: XL. Összegyűjtött versek.* In: Uő: *Temp-lomépítők. Költők, könyvek, versek.* Hét Krajcár Kiadó, Bp., 86–97.
- ALFÖLDY Jenő (2010): *Igazak modorában. Csontos János: Para. Hódolat a magyar költészetnek.* In: Uő: *A megszenvedett éden. Költők, esszéírók, elbeszélők.* Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 288–293.
- BÁRSONY Márton (2012): „Bohóc-jel”, kötéltáncossipka, artistaorr, hegedűscipő. *Holmi*, 2012/december, 1554–1559.
<http://www.holmi.org/2012/12/barsony-marton-%E2%80%9Ebohoc-jel%E2%80%9D-kotelantancossipka-artistaorr-hegeduscipo-szabolcsi-miklos-a-clown-mint-a-muvesz-onarckepe> (2018. 09. 06.)
- BARZUN, Jacques (2006): *Hajnaltól alkonyig. A nyugati kultúra 500 éve.* Európa, Bp.
- BŰRÁNY Ágota (2004): A játék és a játékos attitűd Kosztolányi lírájában. *Hid*, 2004/8. sz., 1083–1101.
http://adattar.vmmi.org/cikkek/17557/hid_2004_08_10_burany.pdf (2018. 03. 19.)
- BÜKY László (2006): Téma és variáció. *Magyar Nyelv*, 2006/1., 57–72.
http://epa.oszk.hu/00000/00032/00028/pdf/EPA_00032_magyar_nyelv_2006_01_buky.pdf (2019. 01. 20)
- CSONTOS János (2002): *XL. Összegyűjtött versek, 1980–2002.* Széphalom Könyvműhely, Bp.
- CSONTOS János (2007): *Para. Hódolat a magyar költészetnek.* Magyar Napló, Bp.
- CSONTOS János (2008): *Száz év talány. Kiegészítések József Attilához (2005).* Éghajlat Könyvkiadó, Bp.
- CSONTOS János (2011): *Delelő. Összegyűjtött versek 2002–2010.* Magyar Napló, Bp.
- DOMOKOS Mátyás (2002): *A porlepte énekes. Weöres Sándorról.* Nap Kiadó, Bp.
- ECO, Umberto (2004): *Az intertextuális ironia és az olvasat szintjei.* In: Uő: *La Macha és Babel között. Irodalomról.* Európa, Bp., 317–352.
- ÉRFALVY Livia (2006): *Az önértelmezés útjai. Kosztolányi Dezső: A játék... In: HORVÁTH Kornélia – SZITÁR Katalin (szerk.): A játék... Vers – Ritmus – Szubjektum. Műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből.* Kijarat, Bp., 189–208.
<http://mek.oszk.hu/06500/06547/html/04.htm> (2018. 11. 25.)
- GADAMER, Hans-Georg (1994): *A szép aktualitása.* T-TWINS Kiadó, Bp.
- GYULAI Pál (1908): *Kritikai Dolgozatok. 1854–1861.* Franklin-Társulat, Bp.
- HUIZINGA, Jan (1944 [1938]): *Homo ludens. Kísérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására.* (Fordította: Máthé Klára.) Athenaeum, Bp.
- JÁNOSI Zoltán (2015): *A mitosztáncoltató Ágh István.* In: GILÁNYI Magdolna – MÓROCCZ Gábor (szerk.): *Újrealizmus és modern népiség a mai magyar irodalomban.* Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Bp., 257–257.
- JÓZSEF Attila (1983): *Minden verse és versfordítása.* Szépirodalmi, Bp.

- KARÁDI Zsolt (2013): *Szép Ernő játékkervei*. In: Cs. JÓNÁS Erzsébet – PETHŐ József (szerk.): *A játék. Művészeti, társadalmi- és bölcsészettudományi tanulmányok*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 47–56.
http://publicatio.nyme.hu/219/1/Hang_szo_kep_III.pdf (2018. 08. 23.)
- KELECSÉNYI László (2012): A játékos Ottlik. *Holmi*, 2012/5. sz., 557–559.
<http://www.holmi.org/2012/05/kelecsenyi-laszlo-a-jatekos-ottlik> (2018. 08. 23.)
- KELEMEN Erzsébet (2012): Pósa Zoltán: A fehér bohóc feltámadása. *Kortárs*, 2012/7–8.
http://epa.oszk.hu/00300/00381/00172/EPA00381_kortars_2012_07-08_11432.htm
(2018. 09. 06.)
- KENYERES Zoltán (1983): *Tündérsíp. Weöres Sándorról*. Szépirodalmi, Bp.
- KENYERES Zoltán (2004): *Babits és a metafizikus hagyomány*. In: *Uő: Korok, pályák, művek. Válogatott tanulmányok*. Akadémiai, Bp.
<https://sites.google.com/site/kenyereszoltan/babits%C3%A9smetafizikusahagyom%C3%A1ny> (2018. 03. 26.)
- KENYERES Zoltán (2010): *Megtörtént szövegek. Esszék, tanulmányok a 20. századi magyar irodalomról*. Akadémiai, Bp.
- KERÉNYI Károly (1984): *Az ünnep lényege*. In: *Uő: Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Magvető, Bp., 333–351.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1971): *Összegyűjtött versei I–II.*, Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1979): *Európai képeskönyv*. Szépirodalmi, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1996): *Levelek, naplók*. Osiris, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezső (1999): *Nyelv és lélek*. Osiris, Bp.
- KOSZTOLÁNYI Dezsőné (1990): *Karinthy Frigyes*. Holnap, Bp.
- KRAJNIK József (2000): Az arisztotelészi szépség, jóság, igazság a művészeti nevelésben. *Iskolakultúra*, 2000/1., 9–16.
http://real.mtak.hu/61460/1/EPA00011_iskolakultura_2000_01_009-016.pdf (2019. 01. 14.)
- LAPIS József (2016): A másik gyermek – felforgató elemek, tabutémák a kortárs gyermeklírában. *Parnasszus*, 2016/nyár, 35–41.
- LENGYEL András (2000): *Maszk és (költő)szerep. Kosztolányi Dezső szerepértelmezéséről*. In: *Uő: Játék és valóság közt. Kosztolányi-tanulmányok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 100–122.
- LUKÁCSY András (1981): *Kiment a ház az ablakon... Költészet és játék*. Gondolat, 1981. Bp.
- MANNHEIM Károly (1995): *A gondolkodás struktúrái*. Atlantisz, Bp.
- MÁRAI Sándor (2001): *Ég és föld*. Helikon, Bp.
- MÁRAI Sándor (2016): *Az igazi*. Helikon, Bp.
- MARGÓCSY István (2000): Irodalomtörténeti vízió a költészet állapotáról. *Alföld*, 2000/2., 22–51.
<http://epa.oszk.hu/00000/00002/00047/margocsy.html> (2019. 01. 15.)

- MARÓTI Andor (2017): A szintézis lehetősége az antropológiai és érték-központú kultúra-fogalmak között. *Valóság*, 2017/3., 1–15.
http://epa.oszk.hu/02900/02924/00051/pdf/EPA02924_valosag_2017_03_001-015.pdf
(2019. 01. 14.)
- NÉMETH G. Béla (1987): *Játék, feltételesség, keresés. (Kosztolányi fölfogásának néhány eleme)*. In: Uő: *Hosszmetsetek és keresztmetsetek*. Szépirodalmi, Bp., 222–231.
- PÓSA Zoltán (2008): A titokfátylak újabb rejtvényeket takarnak. Csontos János kiegészítette József Attila töredékeit. *Magyar Nemzet*, 2008. április 10.
- PÓSA Zoltán (2011): *A fehér bohóc feltámadása*. Írók Alapítvány – Széphalom Könyvműhely, Bp.
- PAPP Tibor (1994): *Disztichon Alfa*. Magyar Műhely, Bp.
- POSZLER György (1987): *A homo ludens hősiessége. Öt vonás Kosztolányi arcképéhez*. In: MÉSZ Lászlóné (szerk.): *A rejtőző Kosztolányi. Esszék, tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Bp., 167–176.
- QUENEAU, Raymond (1961): *Cent Mille Milliard de Poèmes*. Gallimard, Paris.
- QUENEAU, Raymond (1964): *Lehetséges Irodalom. (J. Favard úr „Kvantitatív Nyelvészeti Szeminárium”-án 1964. január 29-én tartott előadás szövege. Fordította: Bánki Éva.)*
<http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/megcsapottak/ou-li-po.html>
(2019. 01. 20.)
- RÓNAY György (1938): Paul Valéry poétikája. *Napkelet*, 1938/5., 354–356.
http://epa.oszk.hu/02000/02076/00335/pdf/EPA02076_napkelet_1938_05_354-356.pdf
(2019. 01. 20.)
- SCHILLER, Friedrich (1960 [1793–94]): *Levelek az ember esztétikai neveléséről*. In: Uő: *Schiller válogatott esztétikai írásai. (Válogatta és a bevezetőt írta: Vajda György Mihály.)* Magyar Helikon, Bp., 167–277.
- SZABOLCSI Miklós (2011): *A clown mint a művész önarcképe*. Argumentum, Bp.
- SZIKSZAINÉ Nagy Irma (2016): *Költészet és játék. A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
- TANDORI Dezső (1978): A lélekmadár-képzet közeli és távoli emlékei. *Irodalomtörténet*, 1978/2., 470–476.
http://epa.oszk.hu/02500/02518/00214/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1978_02_470-476.pdf (2019. 01. 18.)
- VITÉZ Ferenc (1990–91): A „kaland” és a „rend” költészete. Jacques Roubaud „kalandja”. *Folyam*, 1990–91/4., 34–41.
- VITÉZ Ferenc (2016/a): *Érzékenység és évodés. Tóth Árpád publicisztikája*. In: Uő: *Angyalok a labirintusban. Irodalmi és művészeti tanulmányok, esszék*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 352–370.
- VITÉZ Ferenc (2016/b): *Csontos János, az ezredváltó magyar Dante*. Élő Irodalom sorozat. Coldwell Art. Bt., Bp.
- WEÖRES Sándor (1977): *Három veréb hat szemmel 1–2*. Szépirodalmi, Bp.
- WEÖRES Sándor (1981): *Egybegyűjtött írások I–III*. Magvető, Bp.

Az egészségvédő magatartásformák kialakításának lehetőségei a közoktatásban

Adalékok a mindennapos testnevelés kérdésköréhez

A mindennapi testnevelés bevezetése óta számos vizsgálat, kutatás történt, illetve tanulmány született arról, hogy a diákok életében milyen változásokot generált ez a jogszabály. Az aspektusok közül mi a gyakorlati megvalósulást, a testnevelés mint tantárgy és a testnevelők megítélését vesszük górcső alá. De mielőtt beszámolnánk ezekről az eredményekről, nézzük meg, hogy mi indukálta a mindennapos testnevelés bevezetését, és miért fontos, hogy a mindennapos testmozgás az életünk szerves részévé váljon.

Felnőttek és serdülők egészségi állapota:

Miért indokolt a mindennapos testnevelés bevezetése?

A magyar lakosság egészségi állapota kirívóan rossz, derül ki az OECD¹ 2011-es nemzetközi vizsgálatából. A Magyarországgal együtt 34 országot tömörítő szervezet eredménye szerint a tagállamok lakóinak egészségi állapota részben javult az elmúlt ötven évben, ugyanis a születéskor várható élettartam átlagosan 11 évvel nőtt (79,5 év). A tagállamok közötti rangsorban azonban ezzel az értékkel hazánk Törökországot (73,8 év) megelőzve az utolsó előtti helyen található (74 év). A legjobb eredményt Japán érte el 83 évvel, Japánt Svájc és Olaszország követi. Ami a várható élettartamot illeti, 1960 óta csak nagyon lassan növekedett ez a mutató hazánkban, ugyanakkor az összes OECD-oroszgot figyelembe véve, jelentős javulás tapasztalható: míg 2000-ben mindösszesen két országban volt magasabb a születéskor vár-

¹ OECD: Organization for Economic Cooperation and Development

ható élettartam 80 évnél, addig ez a szám 2009-re 22 országra emelkedett. Egy hazai vizsgálat (KSH 2011) is arra hívja fel a figyelmet, hogy a férfiak halálozása 1,8-szor, a nőké 1,7-szer volt nagyobb 1999-ben, mint az 1997. évi EU-átlag. Az egészségi állapot pozitív irányú változása érdekében szükség van különböző javaslattetelek megfogalmazására, aminek alapját a felnövekvő nemzedék egészségmagatartási attitűdjeinek vizsgálata és azok eredményei képezik.

Az egészségmagatartás olyan magatartásformákat tartalmaz, amelyek valamiképpen befolyásolják az egészséget. Ez lehet negatív attitűd, amit egészségkockázati magatartásformának nevezünk (dohányzás, alkoholfogyasztás, droghasználat, szexuális magatartás és depresszió), és lehet pozitív viszonyulás, amit egészségvédő magatartásnak (fizikai aktivitás, táplálkozás) hívunk. E cikkben az utóbbit mutatjuk be röviden. Fontos megemlíteni, hogy ezek az attitűdök folyamatosan és fokozatosan épülnek be az egyén személyiségébe, amiben nagy szerepet vállal a család, az iskola és a kortárs csoport mint szocializációs közeg. (Bagdy 1986; Smith 2003)

Az aktív mozgás és annak minél rendszeresebb megjelenése az egészségi állapot mindhárom (szomatikus, pszichés, pszichoszociális) dimenzióját pozitív irányban befolyásolja. (Frenkl 1993) A szomatikus dimenzió esetén leginkább az összkoleszterinszint csökkentése említhető meg, ami a koszorúér-betegségek kialakulásának prevenciójában játszik fontos szerepet, (Ignarro–Balestrieri–Napoli 2007) de megakadályozza a túlsúly kialakulásának kockázatát, a csontritkulás létrejöttét, (Szóts et al. 2004) valamint csökkenti a nyugalmi vérnyomást. A rendszeres fizikai aktivitás a pszichés funkciókra is kifejti jótékony hatását a noradrenalin felszabadulásával, ami jobb közérzetet biztosít, és segíti a szorongás és a depresszió oldódását is. (Pikó–Barabás–Markos 1996) Pszichoszociálisan hatást gyakorol a nagyobb önbi-zalomra, és elősegíti a pozitív gondolkodásmód kialakulását, (Baker–Little–Brownell 2003) de emellett a társas kapcsolatok kialakításában is nagy szerepet tölt be.

A nemek tekintetében a fiúkra inkább jellemző a sportolás, mint a lányokra, ugyanakkor az életkor emelkedésével mind a két nem esetében csökken a fizikai aktivitás, így a mindennapi mozgás gyakorisága negatív képet mutat a nem és az életkor viszonylatában. (Szabó 2003; Halmai–Németh 2011) Hamar (2005) vizsgálata szintén alátámasztja az előző megállapítást: serdülő-

korban a lányoknak mintegy a fele nem végez sporttevékenységet. A másik fele az „aktív” sportot csak az oktatási intézmény keretein belül űzi. A sportolás lehetősége mellett a kor, a nem és a földrajzi helyzet is befolyásoló tényező a fizikai aktivitással eltöltött időre. (Kimm–Glynn–Kriska 2000; Trost–Owen–Bauman 2002)

Az egyén egészségi állapotát nemcsak a fizikai aktivitás befolyásolja, hanem az egészséges táplálkozás is. Egy 2010-es felmérés (Global Burden of Disease Study 2010) eredménye szerint az előbb említett két egészségmagartási viselkedés együttes megjelenése 10 százalékban magyarázza a betegségek kialakulását, valamint a legmarkánsabb rizikófaktornak bizonyultak a dohányzás, az alkoholfogyasztás és a magas vérnyomás kialakulásánál. (Lim et al. 2012) Szenzitív időszak a serdülőkor, ugyanis a bevitt tápanyag minősége meghatározza a szervezet gazdaságos működését, növekedését, emellett befolyásolja egészségünket és szellemi tevékenységünket is. Pikó (2003) eredményei arra mutatnak rá, hogy a fiatalok 20,1 százaléka egyáltalán nem, míg 21 százalékuk odafigyel az étkezési szokásaira. A nemek vizsgálatánál az derült ki, hogy a fiúk nem törődnek kellő mértékben az egészséges táplálkozással, ezzel megfosztva saját magukat egy fontos preventív tényező jótékony hatásától, bár ez nem bizonyul statisztikailag szignifikánsnak.

Egy másik kutatási eredmény szerint a lányoknál gyakrabban fordul elő az egyes étkezések kihagyása. (Németh–Szabó 2003) Az egészségre veszélyes táplálkozási zavarok közül a serdülő lányok körében egyre markánsabban mutatkozik az anorexia nervosa (kóros étvágytalanság) és a bulimia nervosa (kóros falánkság), aminek háttérében pszichogén okok állnak. A fiúk csoportjában pedig a testépítéshez használt különböző táplálék-kiegészítők jelentenek potenciális veszélyt az egészségre. (Brettner 2006) Egy másik kutatásban a főétkezések gyakoriságát elemezték, és megállapították, hogy az eddigi eredményekkel megegyezően az életkor növekedésével fokozatosan csökken a reggeli, az ebéd és a vacsora fogyasztásának gyakorisága.

Az egészségtudatos étkezés fontos része a zöldség és gyümölcs fogyasztása, valamint az üdítőitalok és édességek kerülése. A megkérdezett diákok 23,6 százaléka evett naponta zöldséget, míg 13 százalékuk egyáltalán nem fogyasztott gyümölcsöt. Ami pedig a napi édességfogyasztást illeti, a megkérdezett gyermekek 30,6 százaléka számolt be rendszerességről, míg 31,7 százalékuk ivott szénsavas üdítőt. (Németh 2011) Hétköznapiakon jóval

rendszeretelenebbül táplálkoznak a serdülők, mint hétvégén, aminek hátterében a szocializáció „fejlődésével” egyre lazább szülő-gyermek kapcsolat áll. Sajnálatos módon sok szülő nem tekinti fontosnak a gyermeke helyes táplálkozását, ellenkező esetben elkerülhető lenne a gyermekkori elhízás, aminek az egészségre kifejtett hatása csak a későbbiekben jelentkezik, mint például a kettes típusú diabétesz vagy a kardiovaszkuláris problémák megjelenése. (Iannotti 2006)

A szülők befolyásoló ereje mellett a barátok étkezési szokásai is nagy hatással vannak a serdülők étkezési habitusára. Egy 2012-es tanulmányban (Bruening et al. 2012) pozitív kapcsolatot találtak a serdülők és a barátaik reggelizési szokásai, tejtermék, zöldség- és teljes kiőrlésű pékáru fogyasztása tekintetében. Az étkezési szokások és a társas befolyásolás összefüggésében végzett empirikus tanulmányok egyaránt beszámolnak negatív (Eisenberg–Neumark-Sztainer 2010) és pozitív (Bruening et al. 2012) kapcsolatáról. Így nem szabad feledni, hogy a két legfontosabb egészségvédő magatartást meghatározó adaptív viselkedésformák gyakoriságát determinálja a kortárs és a kortárs csoport hálózatának normarendszere. (Salvy et al. 2012)

A társas támogatás megjelenésének egyik kiemelt helyszíne serdülőkorban az iskola mint ismeret- és értékátadó, értékmeghatározó terep. Az oktatási-nevelési intézmény légkörének és minőségének kialakításában kulcsszerepet játszik a pedagógus személyisége. Az egészségmagatartással kapcsolatos információk átadásának központi szerepét betöltő oktatási intézmény pedagógiai programjának segítségével igyekszik hatékonyabbá tenni közvetett befolyásoló erejét.

A mindennapos testnevelés elmélete és gyakorlata

A jelenlegi helyzet egyértelműen igazolja a reformok kialakításának szükségességét. Ennek egyik alappillére a mindennapos testnevelés bevezetése. A Magyar Közlöny 162. számában jelent meg a Magyar Köztársaság 2011. évi. CXCV. törvénye a Nemzeti Köznevelésről, ami a 27. § (11) bekezdésében megfogalmazza:

„Az iskola a nappali rendszerű oktatásban azon osztályokban, ahol közismereti oktatás folyik, megszervezi a mindennapos testnevelést, heti öt testnevelési óra keretében, amelyből legfeljebb heti két óra:

- a) a kerettanterv testnevelés tantárgyra vonatkozó rendelkezéseiben meghatározott oktatásszervezési formákkal, műveltségterületi oktatással,*
- b) iskolai sportkörben való sportolással,*
- c) versenyszerűen sporttevékenységet folytató igazolt, egyesületi tagsággal rendelkező vagy amatőr sportolói sportszerződés alapján sportoló tanuló kérelme alapján a tanévre érvényes versenyengedélye és a sportszervezete által kiállított igazolás birtokában a sportszervezet keretei között szervezett edzéssel,*
- d) egyesületben legalább heti két óra sporttevékenységet folytató tanuló kérelme alapján – amennyiben délután szervezett testnevelés órával ütközik – a félévre érvényes, az egyesület által kiállított igazolással váltható ki.”*

A törvény 2012. szeptember 1-jétől hatályos az első, ötödik és kilencedik évfolyamon, majd azt követően felmenő rendszerben minden évfolyamra kiterjed.

A mindennapos testnevelés gondolata nem új keletű, ugyanis 1935-ben, a Magyar Pedagógiai Társaság ülésén már elhangzott egy előadás a „Mindennapi iskolai testnevelésről”. 1942-ben a Magyar Királyi Testnevelési Főiskolán (ma Testnevelési Egyetem) összeállították a mindennapos testnevelés megvalósításához szükséges mintagyakorlatokat. 1968-ban a Pedagógusok Szakszervezete kiadványában szorgalmazta, hogy a „Mindennapos testedzéssel egészséges ifjúságot” kell nevelni. Az 1991/1992-es tanévben a művelődési és közoktatási miniszter közleménye alapján alsó tagozaton heti 5, míg felső tagozaton heti 3-4 testnevelésóra ajánlott, amit intézményi hatáskörbe helyezett. A Magyar Testnevelők Országos Egyesülete (MTTOE) előkészítésében a Magyar Köztársaság Országgyűlése 2000. december 19-i határozata alapján alsó tagozaton bevezették a mindennapos testnevelést, azonban a kormányváltás után az Országgyűlés a 2003. június 24-ei ülésén hatályon kívül helyezte azt. (Meszlényi et al. 2017)

Nemcsak elméletben volt szó a mindennapos testnevelés bevezetéséről, hanem a gyakorlatban is. Kronológiailag az első elképzelést az 1980-as évek elején Csongrád megyében próbálták megteremteni (a testnevelés tagozatos diákok óraszámának mintájára) a nem testnevelés tagozatos tanulók testneve-

lésórái számának növelésével. Ez a kezdeményezés elsősorban a testnevelő-tanár és az infrastruktúra hiánya miatt nem valósulhatott meg. Másodsorban pedig a nem tagozatos diákok számára nem készült el az ennek megvalósításához szükséges tanterv. (Meszlényi et al. 2017)

Kecskeméten, a Vörösmarty Mihály Általános Iskolában a tanórák idejét 40 percesre csökkentették, és az így „megspórolt” időt használták fel a mindennapos testnevelésre. Külön kiemelendő a tantestület pozitív hozzáállása, hiszen a két testnevelőszakos tanár munkáját tíz nevelő segítette. (Banczik 1992) E minta alapján Dunaújvárosban az 1991/1992-es tanévtől valósult meg a mindennapos testnevelés. Ezt az órarendbe illesztett testnevelésórákkal, valamint a reggeli és délutáni sportfoglalkozásokkal és életmóddal kapcsolatos tanácsadásokkal oldották meg.

Hódmezővásárhelyen 2005-ben a városvezetés hathatós segítségével elindították a „Mindennapos testnevelés” programot. (Meszlényi et al. 2017) Ennek hatását volt hivatott mérni egy felmérésorozat, amely összevetette a heti öt testnevelésórán és a heti három testnevelésórán részt vevő második és hatodik osztályos tanulók eredményeit. Míg a másodikos tanulók számottevően jobb eredményt értek el, addig a hatodikos tanulóknál csak minimális különbségről számolt be a vizsgálat. (Meszlényi et al. 2017)

A mindennapos testnevelés gyakorlati megvalósulása, a testnevelés tantárgy és a testnevelőtanárok presztízse

Morvay és Rétsági (2017) 30 intézmény (12 általános iskola, 15 középiskola, valamint 3 általános- és középiskola) részvételével vizsgálta a mindennapos testnevelés gyakorlati megvalósulását. A megkérdezett intézmények 56 százaléka a heti 5 testnevelésóra szervezését órarendbe ágyazottan, 34 százaléka pedig a 3+2-es felosztásban – azaz 3 testnevelésórát tanórai keretek között, míg 2-t délutáni sportfoglalkozások tartásával – oldotta meg.

Utóbbi háttérben elsősorban az infrastrukturális feltételek hiánya, másodsorban pedig oktatásszervezési nehézségek állnak az intézmények 82 százaléka szerint. A fennmaradó 10 százalék vegyes módon (alsó tagozaton öt, felső tagozaton pedig 3+2 testnevelésóra) valósítja meg a mindennapos

testnevelést, de volt olyan iskola is, amely a 4+1 rendszert alkalmazta. A törvényi meghatározás értelmében heti 2 testnevelésóra kiváltható.

A kutatás kitért arra is, hogy ezt a törvény adta lehetőséget mennyire használják ki a diákok. Az intézmények 77 százaléka jelezte, hogy a tanulók kis (1–20) százalékban élnek ezzel az opcióval. A mindennapos testnevelés megvalósításához szükséges személyi feltételekről pozitívan (84 százalékban tudják biztosítani), míg a tárgyi feltételekről negatívan számoltak be a pécsi intézmények. A fedett létesítményekről 53, a szabadtéri lehetőségekről pedig a válaszadók 67 százaléka véli úgy, hogy nem megfelelőek a kerettantervben megfogalmazott ismeretek elsajátításához. A jól felszerelt szertárról (53 százalék) és a megfelelő öltözők (70 százalék) állapotáról is véleményt formáltak a testnevelők, amiből látszik, hogy szükséges a tárgyi feltételeken változtatni.

Meszlényi (2017) 42 szegedi iskolában (25 általános iskola, 17 szakközépiskola) végzett felmérést, amelynek eredményéből kiderült, hogy az iskolák 59 százaléka tanórai, míg 37 százaléka a 3+2-es felosztásban valósítja meg a heti 5 testnevelésórát. Utóbbit a pécsi iskolák által is megfogalmazott tárgyi és oktatásszervezési nehézségek miatt alkalmazzák az intézmények. A fennmaradó 4 százalék vegyes módszert alkalmaz (alsó tagozaton 5, felső tagozaton 3+2). A személyi feltételeket illetően a megkérdezett intézmények 35 százalékában testnevelőtanár tartja a testnevelésórát, és ugyanennyi százalékban tanító és/vagy testnevelés és sport műveltségterületi végzettséggel rendelkező pedagógus.

A másik fontos aspektus az infrastrukturális és tárgyi feltételek vizsgálata. Az intézmények több mint a fele rendelkezik ugyan szabadtéri lehetőséggel, de így sem mondhatjuk elégedettnek a kollégák véleményét, ami a belső és a külső létesítmények helyzetét illeti. Az eszközök beszerzése (elsősorban anyagiak miatt) sok iskolában problémát jelent, ugyanakkor az öltözők számát elegendőnek tartják.

Urbinné és Seregi (2017) 160 intézmény testnevelő munkaközösségének véleményét vizsgálta. Az észak-magyarországi és az észak-alföldi régióban található intézmények 83,1 százalékában a heti öt testnevelésórát órarendi keretek között valósítják meg, míg 15,5 százalékuknál a 3+2 felosztást alkalmazzák, okként pedig az oktatásszervezési nehézségeket (43,2 százalék) és a személyi feltételek hiányát (37,8 százalék) nevezték meg ezek az intéz-

mények. A felmentésekkel kapcsolatosan arról számol be a tanulmány, hogy ahol van erre lehetőség, ott a tanulók 61,1 százaléka ki is használja ezt az opciót. Az intézmények 81,9 százaléka rendelkezik sportudvarral, míg 67 százaléka tornateremmel. Különös azonban, hogy a legtöbb intézmény egy időben legfeljebb két osztálynak tud csak fedett helyen testnevelésórát tartani. A kerettantervi elvárások az intézmények 52,7 százaléka szerint nem valósíthatók meg, ami leginkább az infrastruktúra hiányából (40 százalék), a magas sportági követelményekből (24,6 százalék) és a nem megfelelő mennyiségű eszközből (16,9 százalék) adódik.

Érdekes eredményt kaptunk az öltözők és a szertár felszereltségét illetően. Míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 51 százalékos az elégedettség, addig Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 33 százalék, Hajdú-Bihar megyében pedig csak 21 százalék. Ami a személyi feltételeket illeti, az intézmények 88,5 százalékában testnevelő vagy testnevelési és sport műveltségterülettel rendelkező tanító oktatja a testnevelést.

Az alábbi táblázatban (*lásd a következő lapon*) összesítettük a testnevelők és a szülők véleményét a mindennapos testnevelés bevezetéséről, valamint a testnevelés tantárgy és a testnevelőtanárok presztízsről. (Urbinné–Seregi 2017; Meszlényi 2017; Morvay–Rétságai 2017)

Látható, hogy a testnevelőtanárok nagy része egyetért a mindennapos testnevelés bevezetésével – ahogy a szülők is –, de annak megvalósulásával már csak jóval csekélyebb része.

Ambivalens eredményeket láthatunk a testnevelés tantárgy és a testnevelő presztízsnövekedéséről a mindennapos testnevelés bevezetését követően. Míg a testnevelők szerint nőtt a tantárgy presztízse, addig a pedagógusoké csak kis mértékben.

Változó	Pécs	É.- magyarországi, É.- alföldi régió	Szeged
A mindennapos testnevelés bevezetésével egyetért (testnevelőtanár)	86%	80,1%	81%
A mindennapos testnevelés pozitív megítélése (szülő)	90%	95,8%	98%
Igen, megvalósul a mindennapos testnevelés (szülő)	56%	49,3%	36%
Igen, nőtt a testnevelés tantárgy presztízse	70%	63%	76%
Igen, nőtt a testnevelő tanár presztízse	23%	33%	–

1. táblázat:

*A mindennapos testnevelésről alkotott vélemény,
a testnevelők és a testnevelés tantárgy presztízse.*

Összefoglalás

Megállapítható, hogy társadalmunk egészségi állapota és az azt meghatározó egészségmagatartási attitűdök indokolttá teszik a mindennapos testnevelés bevezetését. A testnevelési óra keretén belül számos lehetőség mutatkozik arra, hogy a diákokban kialakítsuk és erősítsük a fizikai aktivitással és az egészséges táplálkozással kapcsolatos szokásokat. Azonban az eredmények rávilágítanak arra, hogy ez a törvényi rendelkezés a megvalósítás és annak hatékonysága tükrében nem biztos, hogy elérte az eredetileg kitűzött célt. Bár a szakmai program (kerettanterv) elkészült, de szükségesnek tartunk egy, az egész országra kiterjedő felmérést, amely a minimális infrastrukturális és tárgyi feltételek meglétét vagy hiányát tárja fel. Az eredmények ismeretében olyan pályázatok meghirdetését javasoljuk, amelyen keresztül az intézmények eséllyel fejleszthetik az infrastrukturális és tárgyi feltételeiket. Ennek eredményeképpen nemcsak a mindennapos testnevelés hatékonysága javulna, hanem az egészségvédő magatartással kapcsolatos viselkedésformák kialakítása is.

IRODALOM

- BAKER, C. W. – LITTLE, T. D. – BROWNELL, K. D. (2003): Predicting adolescent eating and activity behaviors: The role of social norms and personal agency. *Health Psychology* 22, 2003/2., 189–198.
- BANCZIK I. (1992): *Mindennap testnevelés*. In: NÉMETH Csaba (szerk.): *Mindennapos testnevelés kézikönyve. Iskolai testnevelés és sportfüzetek*. 10–11.
- BAGDY E. (1986): *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Tankönyvkiadó, Bp.
- BRETTNER Zs. (2006): *A testi és lelki egészségfejlesztés lehetőségeiről az iskolában*. <http://www.szocialismunka.hu/script/media.php?id=38>.
- BRUENING, M. – EISENBERG, M. – MACLEHOSE, R. – NANNEY, M. S. – STORY, M. – NEUMARK-SZTAINER, D. (2012): Relationship between adolescents' and their friends' eating behaviors: breakfast, fruit, vegetable, whole-grain, and dairy intake. *Journal of the Academy of Nutrition and Diet* 112, 2012/10., 1608–1613.
- EISENBERG, M. E. – NEUMARK-SZTAINER, D. (2010): Friends' Dieting and Disordered Eating Behaviors Among Adolescents Five Years Later: Findings From Project EAT. *Journal of Adolescent Health* 47, 2010/1., 67–73.
- FRENKL R. (1993): *Testkultúra- Mentálhigiéné- Megelőzés*. I. Országos Sporttudományos Kongresszus, Bp., 43–46.
- HALMAI R. – NÉMETH Á. (2011): *Fizikai aktivitás és szabadidős tevékenységek*. In: NÉMETH Á. – KÖLTŐ A. (szerk.): *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010. Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása című, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben zajló nemzetközi kutatás 2010. évi felméréséről készült nemzeti jelentés*. Országos Egészségügyi Intézet, Bp., 26–31.
- HAMAR P. (2005): A rendszeres testedzés helye és szerepe a serdülőkorú lányok életvitelében. *Új Pedagógiai Szemle* 55, 2005/10., 68–75.
- IANNOTTI, R. J. (2006): *The Health Behavior in School-age Children (HBSC). 2005/2006, School Survey*.
- IGNARRO, L. J. – BALESTRIERI, M. L. – NAPOLI, C. (2007). Nutrition, physical activity and cardiovascular disease: An update. *Cardiovascular Research* 73., 2007/2., 326–340.
- KIRÁLY A. – KAJ M. – VASS Z. – BORONYI Z. – CSÁNYI T. (2017): Köznevelési típusú sport-, és nem sportiskolás tanulók egészségközpontú fittségi állapota – összehasonlító elemzés a 2014/15. tanév NETFIT mérések alapján. *Magyar Sporttudományi Szemle* 18, 2017/3., 38–45.
- KIMM, S. Y. S. – GLYNN, N. W. – KRISKA, A. M. (2000): Longitudinal changes in physical activity in a biracial cohort during adolescence. *Medicine and Science in Sport and Exercise* 32, 2000/ 8., 1445–1454.
- KSH (2011): *Magyarország, 2010*. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- LIM, S. S. et al. (2012): A comparative risk assessment of burden of disease and injury attributable to 67 risk factors and risk factor clusters in 21 regions, 1990-2010: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2010. *Lancet* 380 (2012. dec. 15.), 2224–2260.

- MESZLÉNYI E. (2017): Vizsgálat a 2012-ben bevezetett mindennapos testnevelés gyakorlati megvalósításáról a szegedi iskolák körében. *Sport- és egészségtudományi füzetek* 1, 2017/1., 44–55.
- MESZLÉNYI E. – URBINNÉ BORBÉLY SZ. – SEREGI E. – MORVAY-SEY K. – RÉTSÁGI E. (2017): A mindennapos testnevelés néhány kérdésnek vizsgálata. *Sport- és egészségtudományi füzetek* 1, 2017/1., 8–18.
- MORVAY-SEY K. – RÉTSÁGI E. (2017): A mindennapos testnevelés gyakorlati megvalósulásának vizsgálata a pécsi iskolákban. *Sport- és egészségtudományi füzetek* 1, 2017/1., 19–29.
- NÉMETH Á. (2011): *Táplálkozási szokások és fogápolás*. In: NÉMETH Á. – KÖLTŐ A. (szerk.): *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010. Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása című, az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben zajló nemzetközi kutatás 2010. évi felméréséről készült nemzeti jelentés*. Országos Egészségügyi Intézet, Bp., 21–25.
- NÉMETH Á. – SZABÓ M. (2003): *Táplálkozás és étkezési szokások*. In: ASZMANN A. (szerk.): *HBSC Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása*. Országos Gyermekesegészségügyi Intézet, Bp., 25–60.
- OECD (2011): *Health at a Glance 2011: OECD Indicators*. OECD Publishing. 24.
- PIKO, B. – BARABAS, K. – MARKOS J. (1996): Health risk behaviour of a medical student population. Report on a pilot study. *Journal of the Royal Society of Health* 116, 1996/ 2., 97–100.
- PIKÓ B. (2003): Középsiskolások egészséges és egészségtelen életmódja. *Természet világa* 134, 2003/12., 24–27.
- PROTZNER A. – TRÁJER E. – BOSNYÁK E. – UDVARDY A. – SZÓTS G. – TÓTH M. – SZMODIS M. (2015): Iskoláskorúak fizikai aktivitása és testzsírja: a mindennapos testnevelés első hatásvizsgálata. *Magyar Sporttudományi Szemle* 16, 2015/1., 15–20.
- SALVY, S. J, de la HAYE, K. – BOWKER, J. C. – HERMANS, R. C. J. (2012): Influence of peers and friends on children's and adolescents' eating and activity behaviors. *Physiology and Behavior* 106, 2012/3., 369–378.
- SMITH, A. L. (2003): Peer relationship in physical activity contexts: A road less traveled in youth sport and exercise psychology research. *Psychology of Sport and Exercise* 4, 2003/1., 25–39.
- SZABÓ Á. (2003): *A napirend néhány jellemzője*. In: ASZMANN A. (szerk.): *HBSC Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása*. Országos Gyermekesegészségügyi Intézet, Bp., 38–41.
- SZÓTS G. – FRENKL R. – FARKAS A. – MARTOS É. – JÓSFAY L. – GYÖRE I. – POÓR Gy. (2004): Csontritkulás, fizikai aktivitás és a táplálkozás összefüggéseinek vizsgálata 18–24 éves női egyetemistákon. *Magyar Sporttudományi Szemle* 5, 2004/1., 67–68.
- TROST, S. G. – OWEN, N. – BAUMAN, A. E. (2002): Correlates of adults' participation in physical activity: review and update. *Medicine and Science in Sport and Exercise* 34, 2002/12., 1996–2001.
- URBINNÉ BORBÉLY SZ. – SEREGI E. (2017): 160 Intézmény testnevelő munkaközösségének véleménye a mindennapos testnevelés bevezetéséről (Szabolcs–Szatmár–Bereg Megye, Borsod–Abaúj–Zemplén Megye és Hajdú–Bihar Megye). *Sport- és egészségtudományi füzetek* 1, 2017/1., 30–43.

Az alumni tevékenység a magyar tanítási nyelvű szlovákiai egyetemi képzéseken

Az alumni tevékenységgel kapcsolatos kutatásoknak nincs jelentős múltja, sem kiterjedt irodalma Közép-Európa országaiban; a magyarországi egyetemek többsége ezt csak az ezredforduló után kezdte meg. Az egyes intézmények jellemzően önállóan igyekeznek kialakítani saját alumni stratégiájukat, szervezeti kereteiket, kevéssé építenek egymás tapasztalataira. Ezért ebben a térségben meglehetősen sokszínű az alumni szolgáltatások rendszere, hiszen más-más feladat, tevékenység válik hangsúlyossá a különböző országok, régiók egyetemlein. Egymás tapasztalatai, sikeresnek bizonyuló gyakorlatai segíthetik ugyan az alumni tevékenység szervezését, a szakirodalom azonban arra figyelmeztet, hogy a bevált gyakorlatokat nem szabad kritikátlanul másolni, hiszen a különböző egyetemek más-más környezetben működnek. (Ebert 2015) A regionális eltérésekből és a fenntartók különböző elvárásaiból adódó különbségek más-más hangsúlyokat képeznek az egyes intézmények alumni tevékenységeinek rendszerében. Nem könnyű tájékozódni a legtöbb helyen még a kezdeteknél tartó, de már így is jelentős különbségeket mutató közép-európai egyetemek gyakorlatában.

A tengerentúli tapasztalatok viszont jól segíthetik a munkát, az Egyesült Államokban ugyanis komoly hagyományai vannak az alumni tevékenységnek. Itt már az egyetemre való beiratkozás előtt elkezdik építeni az intézményhez fűződő kapcsolatot, és a képzési szakaszban is nagy gondot fordítanak az intézményi kötődés erősítésére a különböző szabadidős tevékenységeken keresztül. A végzést követően az élethosszig tartó tanulás jegyében továbbképzési programokat, karrier és „élményszolgáltatásokat” ajánlanak föl az egykori hallgatóknak. Az egyik legfontosabb alumni tevékenység a korábbi diákokból álló támogatóhálózat kiépítése és folyamatos működtetése. Ez fontos az egyetem anyagi lehetőségeinek szempontjából is: adományaik jelentős bevételt eredményeznek az egyetemek számára. Az amerikai alumni

programok másik fontos jellemzője, hogy itt az öregdiákokat nem tekintik homogén csoportnak, hanem – attitűdjük, elkötelezettségük alapján – más-más módon kívánják megszólítani, bevonni őket a közösségbe.

Amíg a nyugat- és észak-európai egyetemek főleg az angolszász alumni mintát követik, Dél-Európában a szakmai és karrier-szolgáltatások, illetve a szabadidős tevékenységek játszanak nagy szerepet. A legváltozatosabb képet Kelet-közép Európa országai mutatják. Itt a legnagyobbak a különbségek. A későbbi indulás miatt jelenleg az egyetemek többségében elsősorban az adatbázisok fejlesztése, valamint az évfolyam-találkozók szervezése a meghatározó tevékenység. (Duga 2015)

Magyar nyelvű felsőfokú képzések Szlovákiában

Alább a szlovákiai egyetemeken működő magyar nyelvű felsőoktatási képzések alumni tevékenységét igyekszünk bemutatni. Nem könnyíti meg a feladatot, hogy ezek a képzések más-más szinten (egyetemi, kari, tanszéki) szerveződnek a különböző egyetemeken. Komáromban a Selye János Egyetemen intézményi szintű az alumni tevékenység. A SJE teljes egészében magyar tanítási nyelvű felsőoktatási intézmény, melynek mindhárom karán (a tanárképző, a gazdaságtudományi és a református teológiai karon) alap és mesterképzésben szerezhetnek diplomát a hallgatók. Nyitrán a Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara kínál magyar nyelvű szakokat. A pedagógusképzés mellett fordító- és tolmácsolásra is lehet jelentkezni. A pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar tanszékén is hasonló a helyzet, míg az Eperjesi Egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Intézetében 2012 óta folyik a szakpárban kínált magyar nyelv és irodalom tanárszak mellett fordító és tolmácsolás. Az első évfolyam diákjai itt csak 2015-ben végeztek, így a tanszékhez kötődő jelentős alumni tevékenységről még nem beszélhetünk. Ugyanakkor a bölcsészkaron működő „Abszolváltak klubja” minden szak végzett hallgatója előtt nyitott. A besztercebányai Bél Mátyás Egyetemen 1998–2016 között hungarisztika tanszék működött, ahol fordítókat és tolmácsokat képeztek. (Vrabec 2016)

Ahogy a magyar nyelvű képzések egyik helyen egyetemi, máshol kari, a fővárosban és Eperjesen tanszéki szinten szerveződnek, ez igaz az alumni

tevékenység szervezésére is. Komáromban az egyetemi hallgatói karrieriroda feladatai közé tartozik az alumni tevékenység. Nyitrán a Közép-Európai Tanulmányok Karának Dékáni Hivatalában van olyan referens, akinek feladatai közé tartozik a volt hallgatókkal való kapcsolattartás megszervezése. Pozsonyban elsősorban informális úton valósul meg a tanszéken végzett hallgatókkal való kapcsolattartás.

A magyar nyelvű képzések természetes bázisa a magyar nemzetiségű diákok csoportja. A Szlovákiában élő magyar lakosság száma 1921 és 2001 között jelentősen, 130. 069 fővel (20 százalékkal) csökkent. (Gyurgyík 2015) A legutóbbi népszámlálási adatok szerint Szlovákia magyar anyanyelvű népessége az ország lakosságának 8,4 százalékát teszi ki, ugyanakkor a magyar nemzetiségű hallgatók aránya 1990 óta nem éri el az 5 százalékot. (Hushegyi 2004) A kisebbségek világszerte alulreprezentáltak az egyetemi képzéseken, (Takács 2017) de a két arány közti különbség ezzel együtt is jelentős. A felsőfokú végzettséggel rendelkező magyar nemzetiségűek aránya lényegesen alacsonyabb az összlakossághoz viszonyítva. Árnyalja viszont a képet az a tény, hogy sok szlovákiai magyar tanul Csehországban vagy Magyarországon.

A magyar nyelvű felsőoktatás mai szlovákiai helyzetének megértéséhez érdemes megismernedni azokkal a politikai és demográfiai folyamatokkal, amelyek elvezettek a mai állapotokhoz. Fennállásának idején Csehszlovákia kezdetektől fogva igyekezett minimálisra korlátozni a magyar nyelvű felsőoktatást. Az új állam 1918-as kikiáltása után 1919 őszén a csehszlovák kormány megszüntette Pozsonyban a magyar tanítási nyelvű Erzsébet Tudományegyetemet, és elindította a Comenius Egyetemet. Az eperjesi Evangélikus Jogakadémia Miskolcra, a selmecebányai Bányászati Akadémia Sopronba költözött, a kassai Gazdasági Akadémia megszűnt. (László–Bárczi–Komzsik 2015) Néhány év szünet után 1923-ban Pozsonyban indult el magyar szeminárium az egyetem bölcsészkarán, 1925 őszén pedig Losoncon Református Teológiai Szeminárium indult, amely 14 éven át, 1939-ig képzett református lelkészeket.

Bár a tanítóképzés sokáig középfokú volt a korszakban, érdemes áttekinteni a magyar nyelven oktató intézmények számának alakulását. 1918–20 között két év alatt 18 magyar képzőből egyetlen maradhatott meg. A katolikus, Orsolya-rend által fenntartott képző Pozsonyban, négy osztállyal működött. (László –Bárczi–Komzsik 2015) Emellett Kárpátalján (Ungváron) a

rutén nyelvű tanítóképző kötelékében maradhatott meg két osztály. A tanítók hiánya elsősorban a református iskolákat sújtotta, ezért hosszú előkészítő munka eredményeképpen Komáromban 1935-ben koedukált református tanítóképző nyitotta meg kapuit. A II. világháború után, 1950-ben Pozsonyban, 1953-ban Rozsnyón indult magyar nyelvű tanítóképző gimnázium. A magyar nyelvű tanárképzés megszervezését a felső tagozatos és középiskolában tanító pedagógusok hiánya tette szükségessé. Pozsonyban önálló magyar tanszék csak 1950-ben létesült. 1953-tól a felső tagozatos és a középiskolai tanárok képzése elkülönült egymástól Csehszlovákiában. A felső tagozatra készülő tanárokat kétéves, a középiskolában elhelyezkedőket négyéves pedagógiai főiskolákon képezték. (László-Bárczi-Komzsik 2015) 1964-től önálló pedagógiai karokat hoztak létre, amelyeken az alapiskolák számára képeztek alsó és felső tagozaton tanító pedagógusokat. Ezzel párhuzamosan a középiskolai tanárképzés visszakerült az egyetemekhez. A középiskolára felkészítő magyar nyelvű tanárképzés több mint két évtizeden át, 1956–80 között szünetelt.

Az alumni tevékenység modelljei

Komáromban a Selye János Egyetem Karrier-tanácsadó Központja (KATA) feladata az alumni tevékenység szervezése. Az egyetem három karán (Gazdaságtudományi, Tanárképző, Református Teológiai) alap, mester és doktori képzésben közel kétezer hallgató tanult a 2017/18-as tanévben. Közülük legtöbben a Gazdaságtudományi Karon. Az egyetemi szintű Karrier-tanácsadó Központ elsősorban marketing tevékenységet végez, valamint a karriertervezést segíti. Alumni tevékenységei közé tartozik az alumni portál kezelése (ujs.sk/alumni). A központ alumni esteket, találkozókat, alumni bált szervez, továbbá a már végzett hallgatók pályafutásának alakulását mutatja be. A „*Selyés párok*” sorozat olyan házaspárokat állít reflektorfénybe, akik az egyetemen ismerkedtek meg, majd egyetemi éveik alatt/után kötöttek házasságot. Az alumni tevékenység a volt hallgatók egyetemmel való kapcsolattartása mellett elsősorban a hallgatók végzés utáni elhelyezkedését kívánja segíteni, a karrier tervezéséhez ad támpontokat. A központ munkájában fontos szerepet kap a képzési szakaszban való kapcsolatépítés a hallgatók-

kal, aminek következtében a diploma megszerzése után is bizalommal fordulnak kérdéseikkel a központ munkatársaihoz.

Nyitrán a Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Karán nem működik önálló alumni iroda vagy központ, de alumni feladatokat 2014 óta végeznek a karon. A kar alumni programja hivatalosan a 2015/16-os tanévben indult el. A dékáni hivatalhoz tartozó alumni referens legfontosabb feladatai közé tartozik az Akadémiai Információs Rendszer (AIS) működtetése. Ez a rendszer tartalmazza a végzett hallgatók adatbázisát, amely kiindulópontja az alumni tevékenységnek. Az egyetem nagy beiskolázási területe miatt a kapcsolattartás elsősorban elektronikus formában, a szociális média segítségével történik. A Facebook KETK alumni csoportja az információáramlás egyik meghatározó csatornája. Az alumni tevékenység céljait a kar honlapján¹ lehet megismerni. A vázolt lehetőségek egy része itt is a volt hallgatók egymással, más része az egyetemmel való kapcsolatának folyamatoságát kívánja elősegíteni. Ugyanakkor Komáromhoz hasonlóan megjelenik a célok között a pályakövetés és a karrier tanácsadás is. Ez egyértelműen a munkaerőpiaci pozíciók erősítésére szolgál. A regisztrált tagok számára negyedévente elküldött hírlevelek, kedvezményes alumni kártya, előzetes egyeztetés után ingyenesen látogatható egyetemi kurzusok tartoztak még a vállalt tevékenységek közé. A programhoz való kapcsolódás két lépésben valósulhat meg. A kar Facebook oldalán lehet csatlakozni az alumnusok csoportjához, majd a kitöltött regisztrációs űrlapot vissza kell küldeni a kijelölt egyetemi kapcsolattartó címére. A Facebook csoportban a megvalósult programok közül a 2008-ban végzett tanító szakos hallgatók 10 éves találkozásáról láthatók fényképek.

Pozsonyban tanszéki keretek között folyik a magyar nyelvű képzés 1959 óta, amikor létrehozták az önálló magyar tanszéket a bölcsészettudományi karon. Korábban magyar szemináriumon folyt az oktatás. Így a tanszék oktatói és a már végzett hallgatók közti kapcsolattartás elsősorban személyes kapcsolatok révén valósul meg. A tanszék képzési kínálatában fordítótolmács, magyar nyelv és irodalom, valamint kiadványszerkesztő szak mel-

¹ <https://www.fss.ukf.sk/index.php/hu/fo lap/438-kedves-volt-diakjaink>

lett finn nyelv és kultúra tolmács-fordító szakon is szerzhető diploma. A karon van magyar mint idegen nyelv oktatás is, részben önálló szakként, részben levéltáros hallgatók számára, részben az egyetem bármely hallgatója számára elérhető szabadon választott kurzusként. (Misad 2011)

Az alumni tevékenységgel kapcsolatos kutatások egyik fontos megállapítása, hogy akkor működik eredményesen alumni program az egyetemeken, ha már a képzési szakaszban erős kötődés alakul ki az intézményhez. Ezek az érzelmi szálak azonban nem elsősorban egyetemi, inkább kari, tanszéki, kollégiumi vagy éppen évfolyam- és csoportszinten fűződhetnek szorosra. Az egyetem közösségéhez való tartozást a mindennapok során, az oktatáshoz kapcsolódó tevékenységekben (pl. tudományos műhelyekhez, tanítványi körhöz való kötődés), s még inkább a diákközösségek, egyetemhez kapcsolódó szabadidős programok élményei kapcsán élik meg a hallgatók. Ahol az egyetemi évek során nem alakul ki az intézménnyel ilyen érzelmi kapcsolat, sokkal nehezebb az alumni hálózat szervezése. Különösen igaz ez azokban az intézményekben, ahol sok szervezeti változás történt az alumni közösségbe meghívott hallgatók végzése óta. A tanárok természetes fluktuációjából adódó „idegenség” érzése mellett ilyenkor meg kell küzdeni azzal, hogy hitelesen kell felmutatni a változások mögött az intézmény, a képzés önzonosságát. Másik fontos tétele az alumni kutatásoknak, hogy az érzelmi kötődést az egyetem (vagy valamely egysége) által szervezett emlékezetes szabadidős tevékenységek felkínálásán keresztül lehet kialakítani.

Az alumni tevékenységek szervezésének másik lehetséges iránya a szükségletek, a karriertervezés felől indul el. Erre jó példa a Selye János Egyetem Karrier-tanácsadó Központja. A központ törekszik az érdeklődő, jelentkezni szándékozó fiatalokat ellátni megfelelő információkkal az egyetem képzéseiről, szabadidős programokról, végzés utáni elhelyezkedési esélyekről, illetve a végzés előtt álló és a már végzett hallgatók számára is ajánl álláskeresésben hasznosítható képzéseket, munkaerőpiaci információkat. A középiskolákban tartott, egyetemet népszerűsítő körutak szervezése ugyanúgy a központ feladatköréhez tartozik, mint a kiadványok szerkesztése, az egyetemi nyílt napok vagy az alumni találkozók lebonyolítása, az egyetemi pr és marketing tevékenységben való részvétel.² Komáromban tehát tudatosan tervezett,

² <https://www.ujs.sk/hu/felepites-selyejanosegyetem/kata.html>

egyetemi szinten megvalósuló alumni tevékenységet végez a központ. Ez a szervezethez nem várható el a kari vagy tanszéki keretek között indult képzéseknél, de a lehetőségekhez képest minden intézmény törekszik arra, hogy kapcsolatot tartson volt hallgatóival.

A szlovákiai egyetemek által meghirdetett magyar nyelvű képzések – a komáromi széles képzési spektrumot leszámítva – többnyire ugyanazokat a szakokat kínálják fel a hallgatóknak. Mivel az intézmények beiskolázási körzete országosnak tekinthető (különösen így volt ez az eperjesi képzés beindítása előtt), egymás versenytársai a hallgatókért folytatott versenyben. Feltehetően ez a magyarázata annak, hogy nem igazán alakult ki együttműködés, hálózatba szerveződés ezen a területen.

Magyar diákegyesületek működése Szlovákia egyetemi városaiban

Ha az egyetemek ma még nem is hangolják össze alumni programjaikat, van példa egyetemi közegben magyar anyanyelvű hallgatók országos hálózatba szerveződésére. A szlovákiai magyar egyetemisták diákklubjainak szövetsége, a Diákhálózat (DH) 1991 tavaszán kezdte meg működését. Csehszlovákia egyetemi városaiban korábban is voltak magyar diákszervezetek. Közülük az első és a legnagyobb az 1957-ben alakult prágai Ady Endre Diákkör (AED) volt. Az alapítók a Prágában tanuló magyar diákok összegyűjtését, a közösség építését, a nyelvi nehézségekkel küszködő diákok támogatását tűzték ki célul. (Ozogány 2017) A diákkör fontos szolgálata volt a Felsőoktatási Tájékoztató Körutak lebonyolítása, melyek során Csehszlovákia magyar tanítási nyelvű középiskoláinak végzőseit tájékoztatták a prágai továbbtanulás lehetőségeiről. Már a '70-es években is voltak ilyen tájékoztató utak, melyek célja kezdettől fogva az volt, hogy minél több magyar egyetemista tanuljon Csehországban, ahol „nemzetiségi problémákkal nem kellett a magyar diáknak küszködni.” (Szabó 2016)

A pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub (JAİK) is több évtizedes múltra tekintett vissza a Diákhálózat megalakulásakor. 1964-ben alapították Pozsonyban tanuló magyar egyetemisták. Ugyanebben az évben alakult meg Nyitrán a Juhász Gyula Ifjúsági Klub (JUGYIK) is. Az 1960-as évek második felében a Brünnben tanuló magyar diákok szintén megszervezték saját közösségüket.

Így született meg a Kazinczy Ferenc Diákklub (KAFEDIK). Csehszlovákia 1993-as szétválása után továbbra is a hálózat tagja maradt a két, Csehországban működő szervezet.

A több évtizedes múltú tagszervezetek mellett vannak fiatalabbak is. Ilyen a Kassán működő Kikelet – Kassai Ifjúsági Közösség (2002), a Nagyszombati Diákklub (NDK, 2004) és a komáromi Jókai Mór Diákklub (JÓMÓD), amely 2012 őszétől működik. A legfiatalabb tagszervezet a Besztercebányán 2013-ban életre hívott Mikszáth Kálmán Diákklub (MIKÁD). A Budapesten és környékén tanuló felvidéki fiatalok összefogását, szakmai, kulturális és szabadidős tevékenységek szervezését, valamint a DH tagszervezeteivel való együttműködést vállalta a 2011 áprilisában alakult Kaszás Attila Diákkör (KAD). Bár a Diákhálózat az egyetemi keretektől függetlenül működő önszerveződő diákközösség, az általuk felvállalt feladatok átfedéseket mutatnak a formális alumni tevékenységekkel. A jövődó hallgatók tájékoztatása, az egyetemi évek alatti közösségépítés és a végzés után tovább ápoltt kapcsolatok emlékeztetnek a komáromi modellre. A Diákhálózat korábbi vezetőinek, tagságának kapcsolatrendszere ugyan informális hálózatként működik, az évtizedeken át megmaradó személyes kapcsolatok mégis komoly erőforrásként segítheti a szlovákiai magyar értelmiség önszerveződését.

Összegzés, tanulságok

Magyar nyelvű képzések Szlovákiában Pozsonytól Eperjesig több egyetemi városban folynak. Bár mások a lehetőségei, erőforrásai egy több karból álló magyar nyelvű egyetemnek, egy szlovák egyetemen működő magyar nyelvű karnak vagy egy tanszéknek, a kitűzött célok, az útkeresés irányai tekintetében nagy különbségek mégsem fedezhetők fel. Mindenütt megjelenik célként a kapcsolattartás csatornáinak kiépítése, a hallgatói igények felmérése, a többirányú kommunikáció folyamatos fenntartásának kísérlete. Ugyanakkor az alumni tevékenységeket vizsgálva már tarkább a kép.

A célok megvalósításának üteme jórészt a rendelkezésre álló erőforrások függvénye. Az alumni tevékenység kitartást, kreativitást és sok időt kíván, az eredmények pedig lassan, fokozatosan jelentkeznek. Ha főállású munkatársakkal működő iroda végzi a munkát, sokirányú és alaposan átgondolt rend-

szer épülhet ki. Ha viszont minden feladat egy emberre hárul, s ha ezt egyéb feladatai mellett részmunkaidőben végzi, nem szabad csodát várni. Nagy segítséget jelent az alumni tevékenység szervezése, tervezése során a hazai és külföldi tapasztalatok, jó gyakorlatok, eredmények megismerése. Lehet, érdemes tanulni egymástól. Viszont minden egyetem sajátos kontextusba ágyazódva végzi oktató és kutató tevékenységét, ez pedig nem hagyható figyelmen kívül az alumni tevékenység szervezése során sem.

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy az öregdiák szerepre való felkészítésben, az egyetem alumni szolgáltatásainak megismertetésében ki-tüntetett szerepet játszhat a végzés előtti utolsó tanév. Ez képezhet hidat az alumni státuszba való átlépéshez. Ennek egyik útja az Egyesült Államokban, a Buffalo Egyetemen szervezett „100 nap a diplomáig” ünnepség. A képzési időszak szimbolikus lezárása (az utolsó vizsgaidőszak előtt) egyben kiváló lehetőséget biztosít arra is, hogy az alumni tevékenységeket is alaposabban megismerjék a végzősök. Ezzel nagy lépés tehető abba az irányba, hogy az egyetemmel való kapcsolatuk ne érjen véget a képzési időszak befejezésével, hanem az anyaintézményhez évtizedek múlva is kötődő, generációkon átívelő közösség jöjjön létre. (Rissmeyer 2010) Márpedig ez a legfontosabb célja valamennyi alumni közösségnek.

IRODALOM

- EBERT, Karin et al (2015): Opportunities and challenges for building alumni networks in Sweden: a case study of Stockholm University. *Journal of Higher Education Policy and Management*, Vol 37. No2., 252–262.
- DUGA Zsófia (2014): A hazai felsőoktatási intézmények által működtetett alumni rendszer sajátosságai. *Marketing és Menedzsment* 2014/2., 1–13.
- DUGA Zsófia (2015): *Az alumni szolgáltatások szerepe a hazai egyetemek működésében.* (Kézirat, doktori értekezés, Pécs)
- GYURGYÍK László (2015): A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai
<http://www.kerekasztal.org/2015/02/gyurgyik-laszlo-a-szlovakiai-magyarsag-demografiai-folyamatai-a-kilencvenes-evektol-napjainkig-kulonos-tekintettel-az-ezredfordulo-utani-evekre/> (2018. 08. 03.)
- HUSHEGYI Gábor (2004): Ezt nekünk?! (A komáromi Selye János Egyetemről)
http://magyarnarancs.hu/tudomany/hushegyi_gabor_ezt_nekunk_a_komaromi_selye_janos_egyetemrotildel-53124 (2018. 05. 24.)

- LÁSZLÓ Béla – BÁRCZI Zsófia – KOMZSIK Attila (2015): A nyitrai magyar pedagógusképzés ötvenöt éve (1960–2015). *Debreceni Szemle*, 2015/2.
- MISAD Katalin (2011): *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia oktatása a pozsonyi Comenius Egyetemen*. <http://real.mtak.hu/id/eprint/73952> (2018. 07. 22.)
- OZOGÁNY Ernő (2017): *Két emberöltő a magyarságért. Az Ady Endre Diákkör megalakulásának 60. évfordulóján*. <http://aed.cz/?p=3052> (2018. 08. 06.)
- PUNTI GÁM József (2005): *A Losonci Theológiai szeminárium (1925–1939)*. Plectrum, Losonc.
- PUSZTAI Gabriella – MÁRKUS Zsuzsanna (2017): *Magyar hallgatók a Kárpát-medence felsőoktatási intézményeiben*. In: PUSZTAI Gabriella – MÁRKUS Zsuzsanna (szerk.): *Szüülőföldön magyarul*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 129–154.
- RISSMEYER, Patricia (2010): Student Affairs and Alumni Relations In: *New Directions for Student Service* 130, 2010 Summer, 19–29.
- SZABÓ Béla (2016): Felsőoktatási Tájékoztató Körút. *Alma Mater* 11, 2016/4–5., 7.
- TAKÁCS Zoltán (2017): *Kisebbségek felsőoktatása és új felsőoktatási intézmények Európában és a Kárpát-medencében*. In: PUSZTAI Gabriella – MÁRKUS Zsuzsanna (szerk.): *Szüülőföldön magyarul*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 155–163.
- TURCZEL Lajos (2002): *A tanszék története 1980-ig*. In: *A pozsonyi magyar tanszék múltja és jelene*. Kalligram, Pozsony, 7–12.
- VRABEC Mária (2016): Egy magyar tanszékkel kevesebb. <https://uj szo.com/kozelet/egy-magyar-tanszekkel-kevesebb> (2018. 08. 07.)

HONLAPOK

- Comenius Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszék
<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/katedra-madarskeho-jazyka-a-literatury/magyar-nyelven-v-madarskom-jazyku/> (2018. 06. 10.)
- Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara
<https://www.fss.ukf.sk/hu/> (2018. 05. 30.)
- Selye János Egyetem Alumni Space
<https://www.uj s.sk/hu/alumni-space.html> (2018. 06. 27.)
- Szlovákiai magyar adatbank
<http://adatbank.sk/lexikon/demografiai-valtozasok/> (2018.08.07.)

A hallgatólagos tudás általános elmélete és a hozzá vezető utak

Szívós Mihály: **Fordulópontok a hallgatólagos tudás és a tudattalan felfedezés-történetében – A Hallgatólagos tudás általános elmélete**
Magyar Szemiotikai Társaság – Loisir Könyvkiadó, Budapest, 2017, 331 oldal

Gábor Éva, a Polányi Társaság titkára, majd tiszteletbeli elnöke lényeges összefüggésre hívta fel a figyelmet a vele készített életútinterjújában. (Kmeczkó 2011, 114) Visszaemlékezve a Társaság megalakulását követő évekre, fontosnak tartotta megemlíteni, hogy szerteágazó irányokból találtak utat a tagok Polányi Mihály gondolkodásához, életművéhez, amely akkoriban magyar nyelven még nem volt hozzáférhető, leszámítva a századelőn a *Magyar Chemiai Folyóiratban* megjelent szaktudományos cikkeket, valamint a *Huszedik Század* és a *Szabadgondolat* című folyóiratokban publikált néhány rövid írást, amelyekben Polányi azokat a kérdéseket összegezte, amelyekkel az első világháború kataklizmája szembesítette a szellem embereit egy új korszak küszöbén.

Ahogy teltek az évek, a Társaságnak köszönhetően folyamatosan hozzáférhetővé váltak magyar nyelven is a legfontosabb szövegek, kialakítva azt a bölcséleti szaknyelvet, amely nélkül nem lehetséges a fogalmi reformmal kísérletező filozófus törekvéseiről érdemben megnyilatkozni. Ezzel párhuzamosan egyre gazdagabbá vált a hazai Polányi-recepció, amelynek keretei között meglehetősen eltérő érdeklődésű kutatók végezték a munkájukat. Az egymástól távoli kutatási területek színes, mozaikszerű képet mutattak, hiszen mindenki a saját személyes perspektívájából közelített a szerteágazó életműhöz. Később is mindössze ketten akadtak, akik vakmerőséggel határos intellektuális bátorságról téve tanúbizonyságot, nem Polányi gondolkodásának valamely részterületére fókuszáltak a figyelmüket, hanem átfogó ké-

pet kialakítva, a teljes filozófiai életműről próbáltak meg érvényes állításokat megfogalmazni, amelyeket kötetekben meg is jelentettek.

Míg Paksi Dániel az evolúció neodarwinista álláspontja felett gyakorolt kritikából kiindulva az emergencia-fogalom mentén gondolta tovább a létezés hierarchikus szintjei által tagolt Polányi-féle kozmikus panoráma sajátosságait, (Paksi 2014) addig Szívós Mihály számos rövidebb lélegzetű publikációt követően immár jó ideje önálló kötetekben igyekszik rekonstruálni, amit Polányi Mihály filozófiája lényegi magjaként azonosít. Korábban ekként tekintett a személyes tudás elméletére, (Szívós 2005) az új kötetében viszont túllép a személyes tudás horizontján, mivel azt a hallgatólagos tudás mindössze egyik megjelenési formájaként azonosította, és helyette a hallgatólagos tudás általános elmélete került figyelmének a középpontjába. A gondolati horizont megnyitása azt eredményezte, hogy a kutatásai, ha jól értem könyvét, már nem tekinthetők egy meghatározott csapásirány mentén előre haladó Polányi-kutatásnak, mivel azon a perspektíván belül, amely lehetőséget kínál a hallgatólagos tudás általános elméletének a megfogalmazására, Polányi Mihály bölcséleti teljesítménye bár fontos, talán a legfontosabb epizód, mégiscsak korlátozott hatósugarú fejlemény.

Mielőtt rátérek az új kötet legfontosabb felismeréseinek vázlatos áttekintésére, szeretném aláhúzni, hogy a nagyobb lélegzetű munkákhoz számos esszé megírásán, azaz intellektuális kísérletezésen át vezetett az út. Az a nagy ívű vállalkozás, amelynek a terhétől a legtöbben visszariadnának, korántsem a felületes problémalátás szülötte, ugyanis mindaz, amit a korábbi írásokban vizsgálandó problémákként jelölt meg, kivétel nélkül egy átfogó perspektíva kialakítása felé mutatnak – legalábbis a jelenből visszapillantva. Ennek a munkának – amely, úgy hiszem, hogy a tudományos pályáiv egy fontos, de mégiscsak közbülső állomása –, elengedhetetlen feltétele volt az a szorgalom és módszeres érdeklődés, ami Szívós Mihály kutatói magatartását jellemzi. Nem tekintem véletlennek, hogy neki jutott eszébe például Koestler Arthur és Polányi Mihály sokéves kapcsolatának elemző összegzése és dinamikájának feltárása. (Szívós 2006)

Az új kötet valójában két könyv egybeszerkesztve. Egy nagyobb filozófiatörténeti áttekintés a hallgatólagos tudás megjelenési formáinak nézőpontjából elmesélve, valamint egy kisebb terjedelmű értekezés, amely a hallgatólagos tudás általános elméletét körvonalazza. Itt válik világossá, hogy mely

pontokon lép túl Polányi filozófiáján. Meg is jegyzi az előszóban, hogy amennyiben a posztkritikai filozófiában való jártasság megengedi, akkor az általános résszel is lehet kezdeni az olvasást. Ez így igaz, de mégiscsak szerencsés végighaladni a történeti íven, hogy megértsük Szívós törekvéseinek a mozgatórugóit, és nem mellesleg megismerjük az általános elmélet irányába mutató előzményeket azon az áron is, hogy majd a kötet végén válik világossá, pontosan milyen kutatási irányokat lát szükségesnek és gyümölcsözőnek az elmélet elmélyítése szempontjából, s ekkor válik megragadhatóvá az is, hogy miként tekint mostanság Polányi filozófiai hagyatékára.

Ismeretes, hogy Polányi a megismerés, s így a gondolkodás folyamatainak a megértéséhez az észlelés szerkezetének vizsgálatából indult ki. Felismerte, hogy az alaklélektani iskola megismerésre vonatkozó eredményei megvilágító erejűek, de egy lényeges ponton vitába szállt velük. Míg az alaklélektan a Gestaltok kialakulását spontán, egyensúlyra vezető folyamatként írja le, addig Polányi a Gestaltot eredményező integrációt a személy aktív részvételként ragadja meg, amelynek tudatossági foka széles skálán mozoghat. (Polányi 1994, I. 11) Az elemzéseiben ennek a területnek a feltérképezésére vállalkozott, hiszen a Gestaltok valójában valóság-aspektusok, s ennyiben a megismerést a Gestaltok felismeréseként és megkülönböztetéseként határozta meg. A személy aktivitását feltételező integrációval Polányi, miként maga is írja, túllépett az alaklélektan tanításán. (Polányi 1992, 116)

Csakhogy, s ez Szívós kötetének egyik legfontosabb felismerése, Polányi az alaklélektani kutatásokhoz hasonlóan a vizuális észlelést a megismerés paradigmaticus esetének tekintette, s bár elemezte a tapintási érzékelést is, de azt a látást alapul véve vizsgálta. Mintha nem vetett volna számot az érzékek különböző jellegével, ennek következményeként pedig a különböző érzékszervek útján szerzett tudás esetlegesen eltérő természetével. Szívós elvégzi az érzékek összehasonlító elemzését, s arra az álláspontra jut, hogy a hallgatóságos tudás különböző típusainak eltérő szerkezete miatt a gondolkodás folyamatai nem tárhatók fel kellő pontossággal az alaklélektan eredményeire alapozva. Márpedig Polányi pontosan ezzel kísérletezett a *Személyes tudás* című művében. (Polányi 1994)

Polányi nem volt elégedett művei angliai fogadtatásával, és bizonyos fokú intellektuális magánytól szenvedett. Gábor Éva az életútinterjú egy pontján olyan kijelentéseket tesz, amelyek részben megvilágítják ezt a helyzetet:

„A külföldi Polányi kutatók, például Angliában, más szemmel nézik Polányit, mint mi. Számukra ő egy olyan ember, aki egyszer eljött erről az egzotikus Magyarországról, akinek nagyon érdekes volt a családja. Érzékelik, hogy mindannyian műveltek voltak, a háttérben kitapintható a Monarchia színes világa. [...] Felismerik, hogy tényleg nem egy mindennapi valaki, de mindig csak abból a szempontból nézik, hogy ott, náluk mi lett belőle.” (Kmeczkó 2011, 114)

Csakhogy, ha az Angliában kibontakozó filozófiai életmű mögül hiányzik a „Monarchia színes világa”, a közép-európai intellektuális milió, úgy Polányi gondolatainak kellő mélységű megértése kétségessé válik. Szívós könyvének egyik erénye, hogy elegendő teret biztosít annak érzékeltetésére, hogy a posztkritikai filozófia jórészt az első világháborúval elsüllyedt német nyelvű Közép-Európa szellemi talajából nőtt ki. Szülőföldjétől távol Polányi nem szakadt el ennek a világnak az emlékeitől, amely folyamatosan hatást gyakorolt rá. A kapcsolatot erősítő szálak között említi Szívós a személyközi hálózatok fennmaradását, valamint a magyar nyelvhez való ragaszkodást.

A közép-európai bölcseleti és társadalomtudományi művekben nem ritka a kontextuális énfogalom felbukkanása – legyen itt elég csak Ludwig Wittgensteinre utalni –, amely aktivitásai révén mintegy beleszövődik a tárgyi és az intellektuális környezetébe, s így nem állítható szembe a világgal, amelynek része, miként azt radikális gesztussal a karteziánus ego meg tudja tenni. A kontextuális énfogalomból pedig következhet egy konzervatív elemeket integrálni képes világlátás, de akár a világhoz való viszony karakteresen tradicionalista módja is – miként Wittgenstein esetében. Ennek ismeretében válik enigmatikussá, hogy Polányi miképpen helyezhette kívül magát ifjúkora átpszichologizált intellektuális milióján, különösen úgy, hogy a családban meghatározó Cecil mama nemcsak hogy élénk érdeklődést mutatott a freudi tanítások iránt, hanem maga is megpróbálkozott az analízissel, s nem is minden eredmény nélkül. (Vezér 1986, 9)

Békés Vera, akit szintén nem hagyott nyugodni ez a kérdés, arra a következtetésre jutott, hogy Polányinak óhatatlanul meg kellett ismerkednie a pszichoanalízissel ifjú korában, (Békés 2008) de vajmi keveset tudhatunk az analízishez fűződő ekkori viszonyáról. A *Személyes tudás*ban olvasható elutasító, helyenként iróniával átszótt megjegyzések alighanem a későbbi filo-

zófiai álláspont megformálásával állnak összefüggésben, amelyeket Szívós két dologra vezet vissza: Polányi tulajdonképpen tudománytalannak tekinti a pszichoanalízist mint a tudás egy sajátos alakzatát (önmagára záruló gondolati rendszer, az apostoli utódlás modern változata), illetve a pszichoanalitikus mozgalmat mint jelenséget utasítja el, amiben közrejátszottak a mozgalom radikális baloldalhoz fűződő vonzalmi. A hagyományos értékhorizont leleplezésére és talmiként való felmutatására irányuló intellektuális erőfeszítésekre viszont alkalmazható Polányi egyik kulcsfogalma, a morális inverzió, s ez önmagában indokolja a posztkritikai álláspontról megfogalmazott bírálatot és a távolságtartó viszonyulást.

A kötet legnagyobb részét a hallgatóságos tudás perspektívájából átgondolt filozófiatörténeti áttekintés teszi ki, ami önmagában is unikális. A rápillantás iránya indokoltá teszi a módszertani reflexiót, ami lényeges megállapításokhoz vezet (Máté-effektus, a tudománytörténet-írás kuhni szemléletének megjelenése a társadalomtudományokban és annak hatásai). Ennek során megindokolja azt is, hogy a hallgatóságos tudáshoz fűződő viszony miért válhatott a nyugati filozófiatörténet-írás érvényre nem jutó szempontjává. Az elvégzett munkát pedig a helyes arányok történetírói kereséseként határozza meg.

Mivel a történeti rész olyannyira gazdag, hogy néhány momentum kiemelésével nem sikerülhet érzékeltetni a munka terjedelmét és eredményeit, ezért a történeti összegzésnek mindössze egyetlen vonására térek ki. Szívós nem tekinti véletlennek, hogy a nem tudatos vagy a tudatosság alacsonyabb fokán álló cselekvések – így pl. a lelkiismeret működésének a – vizsgálata eredetileg mitológiai és vallási kontextusban jelent meg. A korai kontextusok lebontása nyitotta meg utat a hallgatóságos kognitív folyamatok vizsgálata előtt. Az ezzel járó deszakralizációs folyamat pedig már a görög antikvitásban kezdetét vette. Ezt az emancipációs folyamatot vetette vissza a kereszténység megjelenése, mivel újra megnyílt a transzcendens beavatkozás elgondolásának a lehetősége, amiről a középkori boszorkányperek is tanúskodnak – bár a reformáció javára írja, hogy lehetővé tette a lelkiismeret személyes gyakorlását.

Továbbhaladva a történeti ív mentén és átugorva a közbülső állomások, Polányi posztkritikai gondolkodásához érkezünk el, s ekkor világossá válik, hogy a deszakralizációs folyamat korántsem teljesedett ki maradékta-

lanul, legalábbis ez derül ki Szívós olvasatából, aki Polányinak vallásfilozófiai s talán még teológiai ambíciókat is tulajdonít.

Jelezni szeretném csupán, hogy Polányi személyes hitét nem ismerjük kellő mélységben, s ez nem teszi könnyen érthetővé azokat a transzcendencia irányába ablakot nyitó, vagy ekként is értelmezhető megjegyzéseit, amelyek minden esetben a szövegek kulcsfontosságú pontjaihoz kapcsolódnak. Ilyen esetekben óhatatlanul fontossá válik az értelmező habitusa, hogy miként is viszonyul ezekhez a tartalmakhoz vagy kérdésekhez. Polányi gondolkodásának ezt az aspektusát Szívós nem tekinti a hallgatólagos tudás általános elmélete integráns részének. Túllépve Polányi gondolkodásának lehetőségein, ez nem is szorul magyarázatra. Csakhogy Szívós Polányi-értelmezésének ez korántsem új eleme, ugyanis a korábbi írásaiban is mint tehetételt említi. A posztkritikai filozófia recepcióját és hatástörténetét tekintve vitán felül igaza van. Mégis úgy gondolom, hogy ezek a majdhogynem tisztázhatatlan státuszú kijelentések inspiratívak, és túlmutatnak azon, hogy mindössze hangulatfestő szerepet tulajdonítson nekik az olvasó.

Említettem korábban, hogy a hazai Polányi-recepció eddigi története során mindössze ketten vállalkoztak a filozófiai életmű átfogó értelmezésére, s mindkét esetben elmondható, hogy a teológiából kölcsönzött vagy a teológia irányába mutató gondolatok, felismerések úgy tűnik, mintha kívül estek volna az értelmezői horizonton. De ebben nem vagyok teljesen bizonyos. Kérdésként merül fel számomra, hogy – személyes habitus ide vagy oda – ez vajon nem annak az árnyék része-e, amit egy többé-kevésbé lekerekített interpretáció megszületése érdekében kell megfizetni?

Végezetül jelezni szeretném, hogy számos hivatás gyakorlója haszonnal forgathatják Szívós Mihály legújabb kötetét, akár meghatározott szempont által vezérelve fognak az olvasásához, akár pedig némileg csapongva, inspirációt keresve ugyanezt. A gondolati ösztönzés forrása egyaránt lehet Polányi Mihály filozófiája és Szívós Mihály sokak érdeklődésére joggal számot tartó, Polányi gondolkodói horizontján túlmutató törekvéseinek az összegzése.

IRODALOM

- BÉKÉS Vera (2008): *A Polányi család és a pszichoanalízis kezdetei*. In: ERŐS Ferenc – LÉNÁRD Kata – BÓKAY Antal (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*. Thalassa, Bp., 15–52.
- KMECZKÓ Szilárd, szerk. (2011): *Megpróbáltam tisztességgel helytállni*. Interjú Gábor Évával, a Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság tiszteletbeli elnökével. *Polanyiana* 20 (2011/1–2), 99–119.
- PAKSI Dániel (2014): *Személyes valóság. Polányi Mihály posztkritikai filozófiájának értelmezése, és a személyes tudás fogalmának elmélyítése és megalapozása az evolúciós gondolat alapján*. L'Harmattan, Bp.
- POLÁNYI Mihály (1992): *Logika és pszichológia*. In: POLÁNYI Mihály: *Polányi Mihály filozófiai írásai I*. Atlantisz, Bp.
- POLÁNYI Mihály (1994): *Személyes tudás. Úton egy posztkritikai filozófiához I-II*. Atlantisz, Bp.
- POLÁNYI Mihály (1997): *A hallgatóságos dimenzió*. In: POLÁNYI Mihály: *Tudomány és ember. Három tanulmány*. Argumentum Kiadó – Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság, Bp.
- SZÍVÓS Mihály (2005): *A személyes és a hallgatóságos tudás elmélete. Előzmények, keletkezéstörténet és új távolatok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- SZÍVÓS Mihály (2006): *Koestler Arthur. Tanulmányok és esszék*. Typotex, Bp.
- VEZÉR Erzsébet (1986): *A Polányi család*. In: VEZÉR Erzsébet (szerk.): *Írástudó nemzedékek. A Polányi család története dokumentumokban (Archívumi füzetek VII.)*. MTA Filozófiai Intézet – Lukács Archívum, Bp.

BEREK SÁNDOR

Két új könyv a magyarországi cigányok/romák világáról

Arany-Michels Richárd: Egy hajdú-bihari község cigányságának temetési szokásai és annak lelkigondozói lehetőségei.

Romológiai Füzetek 1.

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2017, 49 oldal

Szabóné dr. Kármán Judit: A magyarországi cigány/roma népesség kultúrantropológiai és orvosantropológiai megközelítésben.

Romológiai Füzetek 2.

Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2018, 76 oldal

Arany-Michels Richárd *Egy hajdú-bihari község cigányságának temetési szokásai és annak lelkigondozói lehetőségei* és Szabóné dr. Kármán Judit *A magyarországi cigány/roma népesség kultúrantropológiai és orvosantropológiai megközelítésben* című munkája a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Teológiai Intézetének, ezen belül is a Romológia Tanszék gondozásában jelent meg, a *Romológiai Füzetek* című kiadványsorozatban, amely 2017-ben indult útjára.

A sorozat szerkesztője, Szabóné Kármán Judit kötetekhez írt előszavában olvasható megfogalmazás szerint ezek a kis füzetek a hitéleti és a nem hitéleti szakos, romológiát tanuló hallgatók tudását, gyakorlati ismereteit kívánják bővíteni, illetve közelebb hozzák diákjainkhoz a hazai cigányokat/romákat és egyben hozzájárulnak hivatásuk eredményes műveléséhez. (Arany-Michels 2017, 7; Szabóné Kármán 2018, 7) Mindkét kötetet a szerzők rövidebb szakmai önéletrajza zárja. (Arany-Michels 2017, 49; Szabóné Kármán 2018, 75–76)

A *Romológiai Füzetek* sorozatban közreadott első kiadvány Arany-Michels Richárd *Egy hajdú-bihari község cigánységének temetési szokásai és annak lelki-gondozói lehetőségei* című írása elsősorban a hitéleti, így a lelkész, a teológus, a hitoktató, a vallástanár és a kántor szakos hallgatók számára lehet fontos, érdekes olvasnivaló, ugyanakkor a nem hitéleti szakos hallgatók is haszonnal forgathatják mind tanulmányaik, mind tanítói, nevelői munkájuk során.

Arany-Michels Richárd, ahogy bevezetőjében írja, kilenc évet szolgált egy Debrecen melletti településen református lelkészként. Eközben megismerte a települést, az ott élő embereket és a cigány kisebbséget, amely a lakosság 15 százalékát alkotta. (i.m. 9)

A református gyülekezet, a közösség részei voltak a helyi cigányok/romák is, akik a hitéleti alkalmakat rendszeresen látogatták, és igénybe vették az életfordulókhöz kötődő egyházi szolgálatokat. A szolgálat közben szerzett személyes tapasztalatok, de a lelkész kollégák beszámolóí is arra utaltak, hogy a cigányok/romák számunkra szokatlan módon élnek meg a gyászukat. Ezeknek a tapasztalatoknak a hatására merült fel benne az igény annak megismerésére, megértésére, hogy mit jelent a helyi cigány/roma közösség tagjai számára a halottaiktól elköszönni és gyászolni, és mit jelenthet az, amit a református temetési szolgálat közben a lelkész elmond nekik. (uo.) Értekezésének célja így lett annak a bemutatása, hogy mit adhat a református temetési szertartás a cigányok/romák számára, valamint az, hogy hol lehetnek, hol vannak az érintkezési pontok a gyászhoz, halálhoz, temetéshez fűződő hagyományaikkal, ezen keresztül pedig milyen lelki-gondozói lehetőségek nyílhatnak meg egy református lelkész számára a cigánytemetések alkalmával. (i.m. 10)

Arany-Michels Richárd munkája több részből tevődik össze. Előbb a református temetési liturgia elemeit veszi sorra *A református temetésről* szóló első fejezetben. (i.m. 11–17) Ahogy ennek *Homiletikai megfontolások* című alfejezetében írja, „[s]zeretne a lelkész vigasztalni, a gyászoló mellé állni, szeretné az evangélium üzenetét, a feltámadás örömhírét átadni a gyászolónak, hogy legyen mibe kapaszkodniuk”. (i.m. 11) Azonban a cigányok nem biztos, hogy bele tudnak helyezkedni a liturgia kereteibe, viselkedésük sem mindig felel meg az elvárásainknak, mivel számukra mások a keretek, így más lesz az, hogy milyen viselkedés engedhető meg és hogyan kell viselkedni a szertartás alatt. (uo.)

Az ezt követő *A temetés liturgiája, menete* című alfejezet a református temetési szertartást mutatja be. Ennek elemei adottak, az elemek helye kötött, de a köszöntés, a fohászok, imádságok formulái változhatnak, illetve központi mozzanata, a prédikáció lehetőséget ad arra, „hogy közelivé válhasson a megfogalmazott üzenet a gyászolók és ott lévők számára”. (i.m. 17)

A *Találkozás a gyászolókkal* című második fejezet a lelkész és a gyászolók kapcsolatát, teendőit, a lelkész és a gyász helyzetében lévők lelki állapotát, a gyász folyamatát és szakaszait taglalja, (i.m. 18–21) míg *A cigányság halálhoz, temetéshez kapcsolódó szokásai, hagyományai, szimbólumai* című harmadik fejezet (i.m. 22–26) előbb a településen élő cigányok/romák halotti szokásait, majd a cselekedetek mögött fellelhető hiedelemrendszert, hitvilágot mutatja be. Az *Esetbemutató* című negyedik fejezet két temetést ír le és értelmez részletesebben – néprajzi, antropológiai alapossággal – *A lehető legszebb temetésnek kell lennie!* (i.m. 27–36.) és az *Azt hagyjuk itt, akit a legjobban szerettünk* (i.m. 37–42) című alfejezetekben. A szerző különös figyelmet szentel annak, hogy közben hol és hogyan jelentek meg a cigány hagyományok és szokások, illetve melyek voltak a temetéseknek, a temetési beszédeknek azok az elemei, amelyek hagyományaikhoz kapcsolódtak.

Az *Összegzés* című ötödik fejezet a Nagyrábén, a cigányság temetési szokásai körében végzett vizsgálódások tanulságait vonja le. Ezek közül a legfontosabb talán az, hogy a cigányokra most jellemzőnek tartott rítusok egy része (mint a siratás, a virrasztás) „korábban nem is állt olyan távol a magyar parasztságtól”, (i.m. 43) illetve a „korábbi temetési szokásaink nagyon is hasonlóak, sőt sok esetben ugyanazok voltak, mint ma a cigányságnál”. (i.m. 44) Utóbbira utal a tükör letakarása, a virrasztás, a halotti tor, az érzelmek és fájdalom elfojtása helyett azok szabad és közvetlen kifejezése. (uo.) Arany-Michels Richárd a tapasztalatai alapján azt látta bizonyítottnak, hogy a cigányság Nagyrábén a magyar paraszti kultúra halottakhoz, temetéshez, gyászhoz fűződő hagyományainak egy részét átvette és megőrizte. (uo.)

Szabóné dr. Kármán Judit *A magyarországi cigány/roma népesség kultúranropológiai és orvosantropológiai megközelítésben* című munkája mind a hitéleti, mind a nem hitéleti szakos hallgatók számára hasznos olvasmány lehet. (Szabóné Kármán 2018, 7) Ez a füzet a magyarországi cigányság kultúrájába, szokásaiba, egészségi állapotába, betegséggel kapcsolatos hiedelmeibe

nyújt bepillantást. (i.m. 9) A holisztikus szemléletet követve azokat a hiedelmeket is bemutatja, amelyeknek nagy része már eltűnt, csak nyomokban található meg, az emléke viszont megőrződött. (uo.)

A szerző a könyvét tizenkét fejezetre osztotta fel. Az első fejezet (*Fogalmi megközelítés*) az orvosantropológia és a kultúra különféle antropológiai fogalmi meghatározásait, illetve a meghatározásokból adódó antropológiai ismeretszerzés lehetőségeit taglalja. (i.m. 11–12)

A *magyarországi cigányság összetétele* című második fejezet több alfejezetről áll. Ebben a cigányok főcsoportjainak, így a romungrók, a magyar anyanyelvű cigányok és az ősi kárpáti dialektust beszélő cigányok, a magyar és cigány (romani) anyanyelvű oláhcigányok, valamint a magyart és a román archaikus nyelvváltozatát beszélő beás cigányok csoportjainak alapvonásait ismerhetjük meg. (i.m. 13–19)

A harmadik fejezet, *Test, testkép, tisztaság – szennyezettség*, két alfejezete a hagyományőrző közösségekben fennmaradt tiszta és tisztátalan megkülönböztetés szerepét, jelentőségét, valamint a tisztaság, tisztátalanság – életciklusok, életesemények, nemi szerepek összefüggéseit járja körül. (i.m. 21–25) A negyedik fejezet (*A test mint „kommunikációs eszköz”*) két alfejezetében a cigány/roma közösségekben előforduló, a testthatarokkal, a test díszítésével, illetve a metakommunikációval, térközszabályozással kapcsolatos csoportjellemzőket ismerhetjük meg. (i.m. 27–30)

Az ötödik rész (*Étrend, táplálkozás*) alfejezetei a szegények és a gazdagok étrendjét, a csecsemők táplálását és a vendéglátást mint íratlan szabályt, a közös étkezés alkalmait és fogásait mutatják be. (i.m. 31–34) A *Termékenység, gyermekvárás* című hatodik fejezet a többségi társadalom egy része által magának tartott gyermekszám okaival, változásaival és a cigányok/romák gyermekvárasi kultúrájával foglalkozik. (i.m. 35–38)

A *Halál, halott körüli teendők, gyász* című hetedik fejezet a hagyományőrző cigányok/romák halálképzeteit, továbbá a halott ellátását, a halott körüli teendőket, a virrasztást, majd a pománák (pomána = halotti tor) és gyász, valamint a 21. századi halottkultusz jellemzőit és a változó temetkezési szokásokat mutatja be. (i.m. 39–43)

Ezt az *Egészség – betegség. Betegséggel kapcsolatos hiedelmek* című rész követi – alfejezetei a cigányok/romák egészségi állapotát befolyásoló tényezőket, a megbetegedések, a várható élettartam alakulásának szociális, illetve etnikus

összetevőit és a hagyományörző közösségekben még megfigyelhető, a betegségek kialakulására vonatkozó hiedelmeket, mágikus betegségképzeteket, gyógyítási eljárásokat tekintik át. (i.m. 45–49) A *Spirituális gyógyulás, mentális állapot* című kilencedik fejezet pedig előbb rámutat a hit és a testi, lelki jólét összefüggéseire, ezt követően sorra veszi a magyarországi cigány/roma népesség mentális, pszichés állapotát, az ezzel kapcsolatos megbetegedéseket leíró statisztikai mutatókat. (i.m. 51–54)

A *Káros szenvedélyek – drog- és alkoholfogyasztás* című rész a cigányok/romák körében előforduló addikciókat, dependenciákat, függőségeket, ezek szociokulturális hátterét, valamint a drogfogyasztási szokásokat és következményeit tárgyalja. (i.m. 55–58) Majd a *Veleszületett rendellenességek előfordulása* tárgykörében Szabóné Kármán Judit előbb a populációgenetikai kutatások mibenlétét, a cigányok/romák fontosabb populációgenetikai mutatóit, illetve a cigány/roma populációban elterjedtebb, gyakoribb öröklődő megbetegedéseket mutatja be. (i.m. 59–63)

Egészségügyi ellátás, orvos-beteg interakciók, kommunikáció – ez a befejező, tizenkettedik fejezet címe. Két része a társadalmi státusz és egészségügyi ellátás kapcsolatát, a szociokulturális helyzetből eredő esélyegyenlőtlenségeket, az etnikai hovatartozással összefüggő hátrányos megkülönböztetés változatait, illetve a cigány/roma családok, gyermekek és az egészségügyi dolgozók viszonyát, valamint azt tárgyalja, hogy melyek s milyenek a cigányok/romák egészségre és az egészségügyi ellátásra vonatkozó szociokulturális és etnikailag meghatározott, etnikai különbözőséggel összefüggő vagy etnikus színezetű reakciói, viselkedésmódjai. (i.m. 65–69)

Arany-Michels Richárd *Egy hajdú-bihari község cigányságának temetési szokásai és annak lelkigondozói lehetőségei* és Szabóné Kármán Judit *A magyarországi cigány/roma népesség kultúranropológiai és orvosantropológiai megközelítésben* című munkáját ajánlom mindenkinek, aki érdeklődik a magyarországi cigányok/romák világa iránt.

„Néhány évtizedet késtem”

Fekete Csaba visszaemlékezése a Theologiai Akadémián töltött évekre és az angliai ösztöndíjas hónapokra (1959–1970)

Fekete Csaba 1940. január 20-án született Gacsályban (Szatmár vármegye). 1954-től 1958-ig tanult a Kollégium gimnáziumában, majd kántori szakképesítést szerzett. 1959–65 között volt a Debreceni Református Theologiai Akadémia hallgatója. 1969–70-ben az Egyházak Világtanácsa hét hónapos ösztöndíjával a Glasgowi Egyetemen tanult. 1965-től két éven át a Mester utcai gyülekezet segédlelkészeként szolgált. Ugyancsak 1965-től dolgozik a kollégiumi Nagykönyvtár munkatársaként, immár 53 éve. Az 1970-es években elvégezte az ELTE könyvtáros szakát, 2003-ban pedig PhD fokozatot szerzett a Debreceni Egyetemen.¹

Az interjú a Károli Gáspár Református Egyetem *Életinterjúk* projektje keretében készült Debrecenben (2013. április–június).² A visszaemlékezésben megelevenedik a '60-as évek Kollégiuma, megismerjük a professzori kart és a diákság életkörülményeit, illetve betekintést nyerünk a „békepapság” és az Állami Egyházügyi Hivatal működésébe is. Külföldi tanulmányútja a hidegháború idején fennálló angol-magyar egyházi kapcsolatokra világít rá.

Az újraközlés során megtartottuk a szöveg eredeti beosztását, a terjedelmes jegyzetapparátust jelentősen rövidítve közöljük, meghagyva a hivatkozott irodalmat. Ahol indokolt volt, frissebb irodalmi hivatkozást iktattunk be. Az elhagyott részeket [...] jelöli.

¹ Pályájára lásd: GÁBORJÁNI SZABÓ Botond: *Ösztönösség és fegyelem*. In: GÁBORJÁNI SZABÓ Botond – OLÁH Róbert, szerk (2015): *„Kezembe veszem, olovasom és arról elmélkedem”: emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára*. Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények (Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai), 9–10. Munkáinak válogatott jegyzékét lásd: uo., 437–452.

² Az interjú a Károli Gáspár Református Egyetem *„A Magyar Református Egyház elmúlt száz éve életútinterjúk tükrében”* című kutatásának keretében készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. A projektvezető Hosszú Gyula volt, az interjút Bartha Ákos készítette, a szöveget pedig Kádár Judit szerkesztette. Online elérhetősége:

<http://www.kre.hu/portal/index.php/kiadvanyok/életinterjuk/110-fekete-csaba.html> (2018. január 10.) Az újraközlés az egyetem és a szerzők szíves hozzájárulásával történik.

Sokféle indíttatás

Többféle élményből eredt a döntésem, hogy végül teológiára jelentkeztem. [...] Gyerekkoromban találkoztam az ébredési mozgalom hatásával, így Balla Péter énekeivel is – ezek közül többet fejből tudtam mint kisiskolás, de csak akkor döböntem rá, hogy honnan ismerem őket, mikor teológus diákként nyomtatásban találkoztam velük. Anyám templomos családból való, apám [...] szíve szerint lelkész lett volna, és rendszeresen prédikált. Többeket megcsapott az ébredés szele az ismerősök között, gyermekként engem is. Mátészalkára mentünk egyszer anyámmal, hétéves lehettem, vendég-prédikátort hallgattunk. Életemben először hallottam orgonaszót. Rögtön feltűnt, bár természetesen ezt akkor nem tudtam megfogalmazni, hogy a basszus hogyan jár a dallammal ellenmozgásban, a változó harmóniakra is felfigyeltem, az nekem csuda volt. Gacsályban, a mi ősi kis templomunkban hallgatott a harmónium. A római katolikus állomásfőnök szólaltatta meg néha; szólót énekelt és kísérté önmagát. Már nem szolgált kántortanító az egyházban. Az orgona, az teljesen más! Ezek a gyermekkori indíttatások is mind hozzájárultak ahhoz, hogy lázongó gimnazista koromban is természetesnek éreztem, hogy előbb-utóbb itt a helyem. Illyés Bandi bácsi³ – ő is a Sorbonne-on tanult – szintén biztatott. Ő a vallásos néprajz akkor még nem (és még soká nem) kellően becsült alakja volt, anyáméknak pedig régi ismerőse; apám tanítói pályájának kezdete, Tunyog volt a kapcsolódási pont.

Anyám örült, az ismerőseink is természetesnek tekintették, hogy teológus leszek. Nyilvánvaló volt abban az időben, hogy aki ilyesmire vállalkozik, az nem lesz jómódú, tehetős ember. Az „egyházzsugorítás korszakában” – később ezt az időszakot így neveztem – efféle pályaválasztás csak nehézségekkel járhatott. Végül a könyvtárban kötöttem ki. Ezt sokáig nem is sejtettem, nem készültem erre soha. Egyik professzorom figyelmeztetett: „Értsd meg, amit Bethlen Gábor mondott: Erdély vissza tudja szerezni Magyarországot, de fordítva nem megy! Így van a gyülekezetek és gyűjtemények viszonylatában is. Ha a kollégiumokból vagy a tudományos intézetek-

³ Illyés Endre (1897–1962) egyháztörténész, református lelkész.

Lásd: http://portal.debreceen.hu/varosunk/kikicsoda/illyesendre_kikicsoda.html (2018. szeptember 28.)

ből valami megmarad, onnan akármikor újra lehet építeni az egyházi iskolarendszert, de ha ez nem lesz, akkor nincs mit tenni”.

Héber professzoromról elmondták annak idején – egyszer jókedvében találtam, megerősítette –, hogy ő is kifejlesztette mnemotechnikáját a régiek példájára. Eljutott addig, hogy elolvasott egy fejezetet Ézsaiásból, és ha nem is teljesen hibátlanul, de egyszeri olvasás után képes volt elmondani a héber szöveget. Tőle hallottam először Jánosi Zoltánról,⁴ ő sem volt akárki. Bernben diákoskodott a III. Internacionálé idején, később Landler Jenővel⁵ tartott a Vagonyárban előadásokat a melósoknak. Baltazár Dezsővel⁶ és Csánki Benjáminnal⁷ együtt járt a teológiára az 1890-es években. Mikor kijöttek a vasárnapi istentiszteletről, megvették az újságot, rágyújtottak egy szivarra, nyeltek egy korty bort, közben lassan felolvasta előttük az aznapi vezércikket valamelyik kisdíák, és ők azon versenyeztek, hogy egyszeri hallás után ki tudja hibátlanul visszamondani. Jánosi Zoltánról olvastam valahol (de az is lehet, hogy a polihistor hajlamú Nagy Sándor, a kollégiumtörténet írója⁸ mondta el, aki nagy mesélő volt, őt én még személyesen ismertem), hogy egyszer elaludt Erdős József⁹ görögóráján. Evangéliumi szöveget olvastak. Erdős professzor felébresztette: „Tiszteletes úr biztosan tudja már, amit mi tanulunk!” – „Tudom, hát!” – felelte Jánosi. „No, akkor mondja el!”. Föhlált, elmondta az egész görög fejezetet fejből. Ilyenek voltak a régiek. Czeglédy Károly¹⁰ például – aki az ELTE közép-arab tanszékéről ment nyugdíjba, szintén Debrecenben járt teológiára – a teljes Lukács evangéliumát tudta fejből görögül, mint teológus diák! [...]

⁴ Jánosi Zoltán (1868–1942) református lelkész, politikus, író. Lásd: KENYERES Ágnes, főszerk. (1967–1994): *Magyar életrajzi lexikon*. Akadémiai Kiadó, Bp., I, 800. A továbbiakban: MÉL.

⁵ Landler Jenő (1875–1928) ügyvéd, politikus. Lásd: MÉL, II, 24–25.

⁶ Baltazár Dezső (1871–1936) református püspök, jogász. Lásd: MÉL, I, 101.

⁷ Csánki Benjámin (1868–1943) református lelkész, egyetemi tanár. MÉL, I, IV, 148.

⁸ Ide vonatkozó legfontosabb műve: NAGY Sándor (1933): *A debreceni Református Kollégium*. Hajdúhadház, szerzői.

⁹ Simai Erdős József (1856–1946) lelkész, teológiai tanár. Lásd: CSOHÁNY János (2011): *Egyház-történeti Szemle*, 2011/3., 68–76.

¹⁰ Czeglédy Károly (1914–1996) lelkész, orientalista, egyetemi tanár. Lásd: BÉRCES Edit (1999): Egy magyar őstörténet-kutató emlékére: Czeglédy Károly pályaképe (1914–1996). *Polvax*, 1999/2–3, 79–96.

A „három T”¹¹

1959-től 1964-ig voltam teológus diák, 1965-ben papi vizsgámat is teljesítettem. Megszereztem első diplomámat. Amikor én kezdtem, teológiára nem lehetett többet felvenni tizenöt embernél évente; mindegy, hányan jelentkeztek. Maximálták a létszámot. De ez sem volt nyilvános. Ezzel szemben a gimnáziumban is volt olyan, akit fel kellett venni – sok pártember küldte jó hírű egyházi iskolába a gyereket –, és bármit követtek el, őket nem lehetett kirúgni, érinthetetlenek voltak. Az ilyen történetek természetesen nem voltak nyilvánosak, a tanárok soha nem emlegettek példákat, legfeljebb a suttyogó propaganda. Valahogy mindig érzékeltük, mi folyik körülöttünk láthatatlanul és kimondatlanul.

Diákkorom a „békepap korszakra” esett. Hallgattam sok üres blablát, lehetőleg nem foglalkoztam vele. Talán másodéves voltam, amikor először hallottam azt, hogy „Jön a békegyűlés, na, valaki már megkapta a telefont”. Évekkel később egyszer az egyik lelkészi hivatalban éppen telefonált a lelkész. Nagy recsegések között jól hallatszott, ahogy diktált az egyházügyi, mit legyen szíves hozzászólni. Akkor értettem meg, hogy ez a „valaki már megkapta a telefont” nem rosszindulatú pletyka, nem rémhírkeltés, hanem valóban így intézték a dolgokat az „írástudatlan” korban – dokumentálatlanul, szóbeli vezérléssel.

Tisztában voltunk azzal is, hogy vannak spiclik közöttünk. Alattam járt néhány hónapig egy furcsa fiatalember. Még az első év vége előtt eltűnt. Addig állandóan részegeskedett. Egyszer félig öntudatlan állapotában megmutatta a piros könyvét [párttagkönyv]. Elmagyarázta büszkén, pártfeladatként kapta, hogy beiratkozzék a teológus diákok közé. Órála nyilvánvaló volt, hogy kicsoda, de a teológusok közül volt más is, akiről gyanítottuk a valahová való tartozását. Volt, akiről biztosan tudtuk. Vonalas professzor embere ki lehet? Megszoktuk, hogy vannak ők is, megtört gerincű emberek. Akadt, aki önként járt az egyházügyi titkárhoz,¹² vagy másféle

¹¹ „Három T”: Tiltott, tűrt, támogatott. Lásd pl.: EÖRSI László (2008): Ideológiai pragmatizmus és (Ön)cenzára: A három „T” kultúrpolitikája. *Világosság*, 2008/11–12, 73–96.

¹² Az Állami Egyházügyi Hivatal 1951-es megalakulásával megindult az egyházi szakigazgatási szervezet kiépítése. A megyei tanácsokhoz, valamint a fővárosi tanácshoz egy-egy egyházügyi előadót, a püspökségekre egyházügyi megbízottakat állítottak. Az egyházügyi megbízottak

kapcsolatokat létesített. Úgy volt a rendszer megalkotva, hogy aki előre akart lépni, az tudta, hol kilincseljen.

Komoly személyi ellentétek is voltak a tanáraink között. Egy-egy vizsgán vagy értékelésen jól látható volt, ki kinek az embere, ki kit nyír... Ha valamelyik professzor elkezdett rébuszokban példálózni, mi rögtön sejtettük, hogy ez ki ellen irányul. Voltak, akiket ugyan nem lehetett kirúgni, mert annyira tekintélyesek voltak, de félretett emberré váltak. Dogmatika professzoromat, Török Istvánt¹³ mondhatjuk Barth¹⁴ legnagyobb magyar tanítványának. Nekem szinte bizalmas beszélgető tanácsadóm volt egy idő múlva, de akkor már végeztem. Kijártam hozzá legalább havonta (a Lugossy utcán lakott). Elárulta, hogy ő és Czeglédy Sándor¹⁵ úgy maradhatott meg a tanszékén, ha megtartja óráit, de nem foglalkozik az ifjúsággal. Akkor értettem csak meg, miért történt, hogy Török István engem rögtön az első kollokviumon félreültetett néhány kérdés után. Azután végigkérdezte az anyagot. Amikor látta, hogy megy, beszélgettünk jó két óra hosszát. Szinte minden kollokviumon ez ismétlődött. A vizsgát használta arra, hogy beszélgessem velem. Más lehetősége nem volt az ifjúsággal való foglalkozásra. Pedig őt, aki a Societas Ethica¹⁶ alapító tagja volt, és nemzetközi kapcsolatai miatt szintén ismert, Bereczky Albert¹⁷ püspök is nagyra becsülte. Török István teológusként mégsem juthatott ki külföldre. Bécsbe utazhatott mégis, mert nemzetközi híró galambász szakteknitely is volt, postagalambokkal foglal-

közvetlenül az ÁEH-hoz tartoztak, gyakorlatilag korlátlan hatalommal rendelkeztek: a papok káderezése is a feladataik közé tartozott. Az egyházügyi előadók közvetlen felügyelője a megyei tanács elnöke volt. Feladatuk az alsópapság körére terjedt ki, itt kellett érvényesíteni az állami célkitűzéseket: a begyűjtés, téesszervezés, a békekölcsönjegyzés támogatása, propagálása, stb. Lásd: KISASSZONDY Éva (2005): *Bevezető. Az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyagának jegyzékei.* MOL, Bp.

¹³ Török István (1904–1996) református teológus. Lásd: BARCZA József (1996): Dr. Török István emlékezete. *Confessio*, 1996/3, 75–78.

¹⁴ Karl Barth (1886–1968) svájci protestáns filozófus, teológiai tanár.

<http://srta.irek.hu/lap/tiszteletbeli/cikk/mutat/dr-barth-karl-1886-basel1968-basel/> (2018. szeptember 28.)

¹⁵ Czeglédy Sándor (1909–1998) teológiai tanár. Lásd: FEKETE Károly (2009): Egy centenárium intelmei. *Reformátusok Lapja*, 2009/26, 1.

¹⁶ Societas Ethica / European Society for Research in Ethics: az Európai Etikuskok Nemzetközi Kutatótársasága. <http://www.societasethica.info/?l=en> (2018. szeptember 28.)

¹⁷ Bereczky Albert (1893–1966) református püspök, országgyűlési képviselő. Lásd: MÉL, I, 189.

kozott. Erdei Ferenc¹⁸ ezt tudta róla, értékelte, és kiutazása valahogyan elintéződött. Tehát galambász ügyben járt Bécsben, és mégis találkozhatott európai professzorokkal.

Végeredményben teológiai tanulmányaim idején újra át kellett vészelnem azt a krízist, amelybe gimnazista koromban belekóstoltam. Ekkorra már megtanultam, hogy el kell fogadni a dolgokat. „Hic Rhodus, hic salta!” – vagyis a körülmények adottak, itt kell valamit tenni, ha lehet, olyan emberekkel és olyanok között, akik itt élnek. Később egyszer Bartha Tibortól¹⁹ is hallottam hasonló megnyilatkozást. Egyik kritikai megjegyzésemmel egyetértett, de hozzátette: „Tanuld meg, azokkal kell dolgoznod, akik körülötted vannak”. Teológus koromban is nagyon hamar tapasztaltam a szinte minden tanári karon belül létező ellentéteket, de ennek akkor más töltete is volt. A „három T” nálunk is érvényesült. Mindenki tudta, sejtette, hogy vannak kedvezményezettek – bár az nem biztos, hogy ők érdemesebbek –, vannak éppen hogy megtúrtek, és vannak kirekesztettek. Ez a feszültség ott lebegett közöttünk állandóan. Mindez a tantárgyaknál is mutatkozott.

Ökumenét és szociológiát is kellett tanulnunk. Később könyvtár szakon tanultam marxizmust (utólag kellett vagy hat tárgyból levizsgáznom, mert egyházi vezetésünk nem kérte a felmentésemet) – a tapasztalás nem ártott. Tudtam, sokan rákényszerültek, ha egyetemet akartak végezni. Durkheim könyvét²⁰ például már teológus diákként is olvastam, tehát volt némi fogalmam arról, hogy mi a szociológia. Nem szerettem volna soha szociológus lenni, de mint könyvtár szakos sokféle külföldi irodalomhoz is hozzájutottam, így amerikai tanulmányokhoz is. Nagyon érdekes dolgokra figyeltem fel; innen visszatekintve mindaz, amit a teológus éveim alatt ennek ürügyén tanultunk, kritikán aluli volt, hogy a legenyhébb minősítést mondjam rá.

¹⁸ Erdei Ferenc (1910–1971) szociológus, politikus. Lásd: MÉL, IV, 178–180.

¹⁹ Bartha Tibor (1912–1995) református lelkész, teológiai tanár, püspök. Lásd: SZÉPNÉ CZIPPÁN Noémi – SZÉP Sándor, szerk. (2004): *Magyar egyháztörténet* VI. Pápa.

²⁰ Émile Durkheim (1858–1917) francia szociológus, a modern szociológia és kulturális antropológia úttörője. Lásd: *Magyar Nagylexikon*. Magyar Nagylexikon K., 1998, VI, Bp., 868–869.

Karunk, tanáraink

Két Barth-tanítvány professzorunk volt. Nagyon különböztek. Török Istvánról említettem, hogy ő volt Barth legnagyobb magyar tanítványa. Ötödéves koromban kollokviumon, már nem tudom, mit kérdeztem vagy mondtam, amit ő elismeréssel fogadott, de hozzátette, hogy ő Barth túlzottan spekulatív gondolkodását soha nem szerette. Ezen igen meglepődtem. Barthianus volt, de egyáltalán nem kritikátlan mestere életművével szemben sem. Az volt az elve, hogy ha a teológia teszi a dolgát, akkor mindenekelőtt bírál. Kerüljön minden illő helyére. Később, amikor már nem tanítványa voltam, hanem beszélgettünk, elmesélte, hogy kezdő teológiai tanárként nagyon nem tetszett neki valami Baltazár Dezső²¹ egyik írásában. Tollat fogott, és kellő tisztelettel, de kíméletlenül megírta a véleményét. Nem kapott választ. Nagy meglepetésére Baltazár leköszölte a levelét a saját lapjában, és nem róta fel az ifjú tanár merészségét. Baltazár Dezső (rangja szerint zsinati elnök és főrendiházi tag) képes volt ilyenekre.

A másik Barth-tanítvánnyal, Jánossy professzorral²² meggyűlt a bajom. Mufi bácsi, akit Katicának is hívtunk egy időben (volt egy kis bogárhátú Volkswagenje), szintén Barth-ot hallgatta. Micsoda különbség! Büszkélkedett pedig tanítványságával, ámde a körmönfont, végeláthatatlan és semmitmondó körmondatai...! Csak nehogy valami velőset tanítson nekünk, úgy látszik ez volt a kimondatlan elve. Ketten tehát ellentétes véglelet képviseltek. Nem véletlenül. Török István pápai tanár volt, ameddig meg nem szüntették Pápán a Református Kollégiumot,²³ Jánossy Imre meg hajdúsági lelkész, aki politikai vonalon került be Debrecenbe és a Theológiára. Nem érdeklőd-

²¹ Baltazár Dezső (1871–1936) református püspök, jogász. Lásd: LEEL-ÖSSY Lóránt (2000): *Baltazár Dezső püspök élete és munkássága*. Esztergom, szerzői.

²² Jánossy Imre teológiai tanár. Lásd: <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=7>

²³ A kommunista hatalomátvétel után, 1948-ban törvény született az egyházi iskolák államosításáról. Ahogy a többi egyházkerület, a dunántúli is kénytelen volt belegeyezni iskolái államosításába, cserébe ígéretet kapott arra, hogy a 16. század óta működő Pápai Kollégium Theológiai Akadémiája és gimnáziuma egyházi kezelésben marad. Ezt a megállapodást felrúgva 1951-ben a teológiát, majd egy évvel később a gimnáziumot is megszüntették, [...] az épületben létrehozták a Petőfi Sándor Gimnáziumot. A nagy múltú református kollégiumot csak 1991-ben nyitották meg újra. Lásd: TRÓCSÁNYI Zsolt, szerk. (1981): *A pápai kollégium története*. Tankönyvkiadó, Bp.

tem utána soha, de úgy hallottam, a gyülekezete nem szenvedte, amiért '44-ben elmenekült Nyugatra. Nem is maradt a Hajdúságban, az ötvenes évek után behozták Debrecenbe. Jellemző módon rögtön tanácstag lett. Ő nem tudhatott egyik első találkozásunkról. Beiktatásán a Csapó-kerti gyülekezet templomában – ahol Szabó László Ambrus²⁴ szinte faltól-falig kinyújtogatott kézzel ágálva harsogott –, a karzaton még akkor nem volt orgona, én harmóniumoztam. Mindjárt meghívott (bár csak másodikban kellett volna, én még elsős voltam) a szemináriumába. Nem mertem elutasítani, sok marxista kiadványt akkor forgattam először. Később többször össze is vitáztam vele, barátaim ezért gyakran korholtak, a többiek meg jól szórakoztak. Fölvetődött egyszer valamilyen vitás kérdés, megsértődött, összecsomagolta jegyzeteit, kivonult, hogy megkérdezi a biblikus szakprofesszort. Fenyegetett: „Jaj neked, ha nincs igazad!” Mehetett Pákozdy László Mártonhoz, nála írtam éppen szemináriumi dolgozatot valamilyen Sátánnal kapcsolatos kérdésről, tájékoztam, és a szakprofesszor is elfogadta az érveimet.

Pákozdy László Márton²⁵ nagy kedvencem volt első perctől kezdve, mégis tartottam tőle. Ő is hollandiai ösztöndíjas volt, később a vallástörténész Varga Zsigmond²⁶ utóda. A tanszéket neki hozták létre a Theologiai Akadémián, mert a Bereczky-korszakban Pákozdyt is futtatták. Sok negatívumot is emlegettek vele kapcsolatban. Én tudósként és emberként is nagyra becsültem. A vallástörténet is érdekelt, és Pákozdy László igazán vonzó személyiség volt. De nem veszélytelen. Sokszor utazott váratlanul külföldre, előfordult, hogy egyetlen órát sem tartott meg egy félévben, mert állandóan úton járt. Váratlanul hazajött, nem ismerte ki magát az itthon történetek között. Megesett például, amint jött az állomásról, ment azonnal a dékáni hivatalba. Fölvette a kapustól a hivatal kulcsát, majd összetalálkozott egy teológus diákkal a folyosón. Behívta, összeszidta. Hosszadalmasan és felindultan. Közben kapkodta le a kabátját, rakta le a csomagját. A szerencsétlen a mosdóba igyekezett, csaknem későn szabadult el, és éppen-éppen ért célba.

²⁴ Szabó László Ambrus teológiai tanár. <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=2&p=7>

²⁵ Pákozdy László Márton (1910–1993) teológiai tanár, a nyelvtudományok doktora.

²⁶ Varga Zsigmond (1886–1956) teológus, szumirológus, a vallástörténet professzora. Lásd: MÉL, III, 820.

Végül kiderült, hogy Pákozdy László nem is tudja, hogy az illető kicsoda, csak hallott arról valamit, hogy az egyik teológussal baj volt.

Az óráit nagyon szerettem. Szuggesztíven, előadóként szinte elragadtatásban beszélt. Prédikációi is megragadtak. Két ellentétes szemléletű vallástörténész, Varga Zsigmond és a római katolikus Kühár Flóris²⁷ munkája volt a segédkönyvünk. Órán egészen más témákról beszélt. Ez így nekem való volt. Vizsgán beugróként átnézte a segédkönyvek tanulmányozása közben készített jegyzeteinket, e nélkül nem volt kollokvium. A legelső kollokviumon belenézett a jegyzetembe: „Na, végre, fiam, valaki, aki tud héber betűket írni! Micsoda macskakaparas a többiek jegyzete!” Vizsgáztatás után sokáig beszélgettünk, minden hasonló alkalommal adott egy-két könyvet: „Fiam, ezt olvassa el!” Gyakran nem találta, amit keresett, de mindig kaptam kölcsön a saját könyvtárából. Varga Zsigmond könyveiért én nagyon lelkesedtem, az egy évfolyammal följebb járók viszont letagadták egyik kollokviumon, hogy mit kell tudni. Valamelyikük azt találta mondani, hogy egy név vallástörténeti jelentőségét azért nem kell tudni, mert az Varga Zsigmondnál apró betűs. Pákozdy éktelen dühbe gurult. Nekem így mondta el: „Fiam, értse meg, mínusz ötöst nem adhatok nekik. Mit csináljak? Próbálják itt visszaböfögni, amit én órán elmondtam, de látom, hogy nem érdekli őket.” Még elsőévesként hívott szeminaristájának. Gondolkodási időt kértem, és nem vállaltam. Hiába szerettem, lobbanékony volt és szeszélyes, tanárkari üléseken is gyakran összekapott valakivel, ilyenkor kirohant.

Az egyháztörténet professzorom, Tóth Endre²⁸ nagyon érdekesen tudott beszélni. Volt tananyag, amiből készülnünk kellett, órákon viszont általában arról mesélt, amit éppen kutatott. Újfalvi Imre peréről²⁹ tőle hallottam először. Tanulmányt nem írt róla, pedig nekünk igen érdekes dolgokat mondott el. Elárulta nekem, azért nem írja meg dolgozatát, mert nem talált elég adatot, és még vár, hátha rábukkan újabakra. Halála után átnéztem, ami

²⁷ Kühár Flóris Ferenc (1893–1943) katolikus teológus, főiskolai tanár. Lásd: DIÓS István, főszerk. (2002): *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat, Bp., VII, 565–566.

²⁸ Tóth Endre (1899–1970) teológiai tanár. Lásd: PÓTOR Imre (1996): *Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor*. (Doktori disszertáció.) Vásárosnamény [k. n.]

²⁹ Újfalvi (Anderkó) Imre (?–1616 után) református esperes-lelkész. Lásd pl.: VISKY István (2004): Szilvásújfalvi Imre pere: A 17. századi váradi református egyházkormányzati reformmozgalom története. *Várad*, 2004/3. <http://epa.oszk.hu/00100/00181/00013/23.htm> (2018. szeptember 28.)

kézírtos hagyatékban megmaradt tőle. Láttam, hogy a levéltárban a per latin jegyzőkönyveit mind leírta, de valóban nem írta meg dolgozatát. Restelkedtem egyszer nála, mert mindent ismertem, de lusta voltam megtanulni, amit mindenki más, és egyik vizsgán bizony volt olyan kérdés, amelyre nem válaszoltam illőképpen. Csóválta a fejét. „Tőled nem ezt vártam.” Igen szégyelltem magamat, hogy ennek ellenére beírta a jelest.

Czeglédy Sándort is nagyon becsültem. Mindig tudta, mit akar elmondani, és nagyon jóízűen beszélt. Később, amikor angolul hallottam tolmácsolni, azt is ugyanolyan jóízűen csinálta. Ő volt azok egyike, akiknél felfigyeltem arra, hogyan lehet teológus módra gondolkodni. Egyrészt óriási műveltsége volt, másrészt nagyon jól tudta, honnan hová akar eljutni, amit nagyon sokan nem tudnak. Azt is nagyon szerettem, hogy másodévtől kezdve voltak olyan alkalmak, amikor óra végén a prédikáló diákot bírálta valaki. Ez nagyon nekem való dolog volt. Amikor rám került a sor, a társaság már hegyezte a fülét, mert mindig mondtam olyasmit, ami professzoromnak hol tetszett, hol nagyon nem, de társaimnak annál jobban. Professzorom azonnal észrevette érdeklődésemet, és velős dolgokat húzva elő emlékezetéből, igen élvezetes fejtegetéseket mondott el kapásból. A gyakorlati szemináriumi könyvtár állományát még Csikesz Sándor³⁰ gyűjtötte össze, és Czeglédy ezt nagyon sok értékes könyvvel továbbfejlesztette. Nemegyszer előfordult, hogy elkértem a szeminaristától a könyvtárkulcsot, és este nyolctól reggel négyig tücsköt-bogarat összeolvastam. Egyszer keresett egy könyvet a templomstílusokról, kollokvium közben, rossz helyen. Szóltam neki: „Professzor úr, egy polccal feljebb van az osztrák barokk templomok kötete.” – a San Pietro leírását is forgattam. Leemelte a polcra. „No, kérem, ezt is ismeri?” Felderült az arca. Fültől fülig egész orcáját ellepte a mosoly, mikor látta, ha valaki érdeklődött és készült.

Ószövetség professzorom, Módis László³¹ apám helyett apám volt. Pedig a kapcsolatunk úgy kezdődött, hogy elkövettem valamilyen fegyelemsértést, és ő ököllel fenyegetett a folyosón: „Meg ne lássalak még egyszer!” Nem tudom, mi ütött belém, fogtam magam, és tíz perc múlva beállítottam a szobájába. A kezében tartott könyvet lecsapta az asztalra: „Még be mersz

³⁰ Csikesz Sándor (1886–1940) református lelkész, teológus, egyetemi tanár. Lásd: MÉL, I, 314.

³¹ Módis László (1903–1972) könyvtáros, teológiai tanár. Lásd: MÉL, III, 533.

ide jönni?” – aztán elnevette magát, és órákig beszélgettünk. Felfigyelt rám rögtön, nála lettem szeminarista (azaz könyvtáros diák) másodiktól. Az egyik legelső szemináriumi órát rögtön hodogetikával [tudomány módszer-tan] kezdte: tudjuk-e, mi az, hogy lexikon, mi a kézikönyv, mi a különbség a szótár és a lexikon között... – tátottuk a szánkat, ő pedig kérdésekkel folytatta. Hogyan cédulázunk? Mi az, hogy irodalmi hivatkozás? Rossz diákok is elcsodálkoztak, ilyesmiket nem tanított senki.

Akkor még talán nem is tudtam, csak később hallottam róla, hogy Módis félig-meddig falumbeli. Az édesapja vasutas volt Erdélyben valahol, és Gacsályban is laktak a rokonságból. Szegeden a piaristáknál nevelkedett, nagyon szegény volt. Felfigyelt rá az egyik idős barát, észrevette, milyen jól tud görögül és latinul, mindennap előszedett egy-egy könyvet, és érdekességeket mutatott neki.

Kiss Tihamér László³² a teológia elvégzése után Párizsban volt ösztöndíjas, ő volt az a valláspedagógus, aki a Sorbonne-on tanult, és a Piaget-féle rendszert³³ meghonosította Magyarországon. Teológus diákként szobatársa volt Debrecenben Módis Lászlónak. Majdnem százéves volt, amikor elmesélte, hogy diáktársaik szerkesztettek egy nagy táblát, kitették az ajtajukra: „Mi mindent tudunk, de állandóan tanulunk”. Tényleg ilyen volt Módis László: éjjel-nappal tanult teológus korában is, gyötrő mindennapi munkavégzése után szintén. Pályája részleteit kevéssé ismertem. Azt tudtam, hogy teológiai tanár lett Losoncon huszon-valahányévesen. (...) Tudott befalazott könyvtárakról és levéltárakról, bizalmasan megmutatták neki a Felvidéken. Nem mondta, hol, csak Melius Juhász Péter meg kortársai kötetét említette, amelyeket rejtegettek elkobzás elől. Tőle tudtam, milyen gazdag a prágai könyvtár magyar anyaga. Soha nem lett vonalas ember. '44-ben megvolt a jeruzsálemi héber egyetemre az ösztöndíja. A politikai helyzet miatt nem vehette igénybe. Kikérték, a Külügyminisztériumban Izrael-ügyeket intézett, közben Ézsaiást fordított – sajnos nem maradt meg a teljes kézirat –, és Csillaghegyen prédikált. Majd jött valamilyen politikai változás, kikerült a

³² Kiss Tihamér László (1905–2005) pedagógus, pszichológus, vallás tanár, főiskolai tanár. Lásd: FEKETE Károly – CSORBA Péter (2005): Eltemettük dr. Kiss Tihamér László tanár urat. *Református Tiszántúl*, 2005/3–4, 31–32.

³³ Jean Piaget (1896–1980) svájci pszichológus. Lásd: MÉREI Ferenc (1978) bevezető tanulmányát. In: PIAGET, Jean: *Szimbólumképzés a gyermekkorban*. Gondolat, Bp.

minisztériumból, és a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatóhelyettesi tiszt-ségét kapta meg.

Emberileg és szakmai tekintetben az ő hatása énrám döntő volt. Pedig ha valami érdekelt és megkérdeztem tőle, sokszor egyáltalán semmit nem vá-laszolt, csak vonogatta a vállát, vagy néha vakkantott egy-egy félmondatot. Hogy csinálta, hogy nem, egy idő múlva az ember maga elkezdte látni a dol-gokat. Ez az ő nevelői hatása. De rögtön észrevette, ha valakiben volt érdek-lődés, tehetség, és – mint a mestere, Csikesz Sándor – akinek volt két deka esze, azt hajtotta, annak muszáj volt tanulnia és produkálnia. Amikor teoló-giára kerültem, rögtön fellázdattam: mi a csudának kell héberül tudni a Tíz-parancsolatot meg az első zsoltárt? Ez volt a beugró az első kollokviumon, e nélkül professzorom szóba se állt velünk. Én a görögöt soha nem szerettem meg igazán, a latint sokkal jobban kedveltem. Ellenben a héberre nagyon hamar ráharaptam, nagyon érdekelt.

Varga Zsigmonddal³⁴ akkor mélyült el a kapcsolatom, mikor másod-vagy harmadéves koromban észrevette, hogy másképp foglalkozom a tan-anyaggal, mint a többiek. Addigra én Pákozdy Lászlótól és másoktól meg-tanultam, az az igazi, mikor az ember saját maga megnézi a forrásokat (au-topszia), a görög meg a latin, sőt a mögöttük rejlő héber meg az arámi szö-vegeket. Utánakeresgéltem legalább egy pár dolognak minden perikópában [igehirdetés alapjául szolgáló bibliai szöveghely]. Jó pedagógus volt, ez neki rögtön feltűnt. Az egyik kollokvium végén különültetett. Mikor ketten ma-radtunk, elmondta, hogy ő hogyan csinálta. Elővette Kálvin kommentárjait meg egyéb szakirodalmat, elkészítette saját jegyzetét, azt tanulta meg. Ezért méltányolta, hogy önállóan foglalkozom az anyaggal. Csodálatos eszű em-ber volt. Villanásszerűen abban a pillanatban átlátta, hogy hová vezetnek a gondolati utak, hogyan lehet továbbvinni egy-egy gondolatot. Az más kérdés,

³⁴ Dr. Varga Zsigmond József (1918–1997) tanulmányait a debreceni Kollégiumban kezdte. A Tisza István Tudományegyetem klasszika-filológia szakán latin-német és görög szakos tanári oklevelet (1942), majd klasszika-filológiai doktorátust (1945), a Hittudományi Karon és az egy-házkerületi Lelkészképző intézetben lelkészi oklevelet szerzett (1947). 1954-től az Újszövetségi tanszéket vezette; 1978-tól kutató professzorként, 1991-től rendes tanárként szolgált. 1992-ben jelent meg az *Újszövetségi görög-magyar szótára*. LENKEYNÉ SEMSEY Klára (2018): *Emlékezés, emlé-keztetés Varga Zsigmond J. születésének 100. évfordulójára*. In: *Az Efézusi levél* (ford. és magyarázta Varga Zsigmond József), 2. kiad., DRHE, Debrecen, 9–11.

hogy a saját életében, az erkölcsi tartásában megvalósult-e sok éles felismerése, de a sziporkázó gondolkodása nagyon hatott rám.

Kocsis Elemér³⁵ teológus koromban még Pákozdy László tanársegédje volt. Tőle akkor tanultam igazán sokat, mikor átvette az etika oktatását. Később nagyokat beszélgettünk. Kollégiumi főigazgatóként évekig volt egyben a könyvtár igazgatója is. Nemigen látta át a kapcsolatokat, jóhiszeműen tekintett az Egyetemi Könyvtárral való összeköttetésünkre. Ezekről az évekről írtam, ahogy lehetett, a Kollégium jubileumi történetében. Régen püspök volt már, mikor elmondtam neki, hogy a huncut teológus diák mit ki nem agyalt. Valamiért Pákozdyra megharagudott egyikük, és kitalált valamit. Bekopogott hozzá: „Professzor úr, ugye Kocsis Elemér nem vizsgáztathat?” – „Dehogyanem!” – „De az indexünket nem írhatja alá?” – „Hogyne írhatná, mindent aláírhat!” – Pákozdy László a plafonon volt. No, erre a teológusok nagyobb része élt a lehetőséggel, soha többé Pákozdynál nem vizsgázott. Könnyebben boldogultak Kocsis Eleméرنél, aki erre a cselre nem jött rá, és óriásit hahotázott, mikor elmondtam neki, hogy ez sok éven át így folyt.

Szabó László Ambrussal elég sok bajunk volt. Vele egyszer-mászor én is összeakasztottam a bajuszt. Péter János³⁶ személyi titkára lévén addig, püspöke lemondása után átkerült a Theológiára. Nagyon kellett vigyáznunk, mert ha az utcán, akár csak véletlenül is, nem vettük észre, azt ő a tantárgya és személye elleni sérelemnek tekintette. Megtorolta. Azért érdekes, tehetőséges és nagyon szorgalmas ember volt, de úgy tűnik, utálta a tantárgyát, és azt is, hogy a renitens ifjúsággal kell foglalkoznia. Ez volt a tragédiája. Halálra itta magát. Mint az iszákosok többsége, borzasztóan érzékennyé vált, és bosszúálló hírében állt. Az egyik óráját untam, mást jegyzeteltem. Kizavart. Egy ideig nem is állt velem szóba. Volt annyi eszem, hogy a seminaristájával mentem vizsgázni. Nagyon megtanultam az anyagot. Seminaristája a legkönnyebb kérdésekre is csak bagadozott³⁷ valami ostobaságot, tőlem meg akármit kérdezhetett. Beírta a jelest az asztal végén ülve, odavágta az indexet, hogy elém csúszott, végig az asztalon, szorgalmi jegyet nem kaptam. Egy-

³⁵ Kocsis Elemér (1926–2009) református teológus, püspök. Lásd: FEKETE Károly (2009): Dr. Kocsis Elemér nyugalmazott püspök emlékezete, 1926–2009. *Confessio*, 2009/2, 59–60.

³⁶ Péter János (1910–1999) református püspök, politikus.

³⁷ bagadoz/ik vagy bagadozik: nehézkesen, akadozva, hibásan olvas vagy beszél.

szer meg elaludtam unalmamban. Váratlanul felkapta a fejét és megkérdezte a többieket, óráját megszakítva: „Hová lett Fekete Csaba? Csak nem rosszul lett?” (Két széken feküdtem.) Súgták több oldalról: „Legyél rosszul!” Kivitettem magam, vagy nyolcan felnyaláboltak, óra végéig a dékáni bórdíványon pihentem, főzettem egy jó erős kávé, akkor méltóztattam magamhoz térni. Az volt a baj, hogy az egyik spicli néhány héttel később elmesélte professzorának, mi és hogyan történt. Utólag háboroghatott, nem büntethetett meg, de pár hónapig megint nem állt szóba velem. Negyedévesek voltunk. Egyik órán valamiért bedühödött, azonnal dolgozatot íratott. Hogy szokott a lusta diák dolgozatot írni? – valakinek volt jegyzete, kézzől-kézre járt, szó szerint lemásolták. Szabó László Ambrusnak nem kellett különös gonddal hasonlítani az egyforma szövegű dolgozatokat. Őrjöngött és teljes óras fenyegető monológban kárhoytatta másnap az évfolyamot. Én elől ültem, a dolgozat témájáról olvastam valahol, az anyaggal eléggé tisztában voltam. Kettőnk röpdolgozata biztosan nem volt másolás. Ráadásul olyan adatokat és körülményeket említettem, amelyeket az ajánlott irodalom sem ölelt fel, ezeket csak úgy ismerhettem, hogy utánaolvastam. Ettől felcsillant Szabó László szeme, amikor vizsgán visszatért az ügyre. Továbbra is megmaradt a három lépés távolság, de sikerült kibékítenem valamelyest, és többé nem közellenségként tekintett rám.

Akkoriban még volt cserediákság. Két hétre átment néhány kiválasztott diák egy másik teológiai akadémiára. Módis László azt szerette volna, hogy legalább két hónapra mehecsünk testvérintézménybe; órára járás ne legyen kötelező, de kapjunk személyre szabott feladatot, és egy vagy két professzor felügyelete mellett a kiválasztott témánkon dolgozhassunk. Gondolom, ma már érthető, hogy miért, akkor ez lehetetlen volt. Én háromszor voltam úgy, hogy másnap indulhatok, de az utolsó pillanatban, nem tudni miért, mindig lefűjták. Soha nem voltam cserediák. Végül teljesen meg is szüntették ezt a lehetőséget. Mikor az egyik utolsó ilyen alkalom volt, pestiek jöttek hozzánk, még evangélikus teológus is volt köztük. Nagyon érdekes tapasztalat volt, ők úgy nyilatkoztak: jóval magasabb a színvonal Debrecenben, mint Pesten, itt a professzorok készülnek az óráikra! A két teológia között tényleg meglehetősen nagy eltérés volt, ezt később egy diák – aki itt is járt, és ott is – úgy jellemezte, hogy Pestre sokan azért mennek, mert az mégiscsak egy világváros. A pesti teológus lehet, hogy ügyesebb, mozgékonnyabb, de ha megal-

pozott, valóban biblikus szemléletű oktatásra vágyik, azt a debreceniektől sokkal inkább várhatja.

Nem örökölhette a Theológiai Akadémia az egyetemi fakultás hosszú időn át fennálló promóciós jogát [doktori címek odaítélésének joga]. Mikor ismét visszaállt valamennyire a korábbi állapot, mondani sem kell, a debreceniek közül először három vonalas professzor doktorált. Állítólag a bizottságban valamelyik pesti professzor azt találta róluk mondani: „Ez volt a null-séria”. Tódította a másik bíráló: „Most megtapasztalhattuk, hogy lehet egészen rövid tételekből összeállítani egy egészen hosszú előadást.”

Legáció³⁸

Később láttam, manapság is látom néhol, állami iskolákban és kollégiumokban mesterségesen próbálják kialakítani a diákok önkormányzatát, amely századokon át működött a régi egyházi intézményekben mindenféle állami előírás vagy jogi szabályozás nélkül, de az autonómia részeként. Debrecenben voltak még ősi hagyományok. Az én időmben is érvényesült valamelyest az öngazgatás. Az ötvenes évek végéig sok minden átmentődött a régi református kollégiumi életből, bár csak formálisan. A széniornak például – őt eredetileg a diákság választotta – nem volt már olyan tisztsége, a '70-es évek óta még kevésbé van, mint régen. Addig legalább nyomokban megmaradt. Az én tanulmányaim idején már megtörtént, hogy a dékán javaslatot kért ugyan, de aztán mégis mást választott (választatott). Utána jött a kioktatás: az ifjúság pedig vegye tudomásul, hogy javasolhat, de a széniorot a tanári kar választja. Ezért nem lettem én szénior. Az indexünket ötödévben az évfolyamról ketten zártuk le határidőre. A többieknek vagy halasztott, vagy elégtelen vizsgái voltak, néhányan egész évet halasztottak. Nem lehetett volna senki más szénior, de tudtam, hogy a tanári kar – legalábbis némelyik tagja – engem nem óhajt. Én ugyan egy csöppet sem bántam, hogy nem lettem es-

³⁸ Legáció [lat. követség], kollégiumi diák kiküldése főbb ünnepekkor igehirdetési és adománygyűjtési céllal. Lásd: GYÓRI L. János (2006): „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világozó lámpása”: a Debreceni Református Kollégium története. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 82.

küdt vagy szenior, de akit aztán odahelyeztek (avagy kijelöltek), azt később ki kellett rúgni. Akkor visszahoztak helyette a Dunántúlról egy évvel korábban végzett segédlelkészt. Valaha a legációs helyeket is a szenior állította össze, neki (és nem a rektori hivatal adminisztrátorainak) kellett intéznie az ehhez kapcsolódó ügyeket és így tovább, vagyis sokféle feladata volt. Ezeket aztán később egyre jobban leépítették, pedig ez a fajta diákönkormányzat nagyon értékes dolog, nagyon értékes felkészülés az életre, ezért kár, hogy az egykori internátusi rendszer kiveszőben van.

Gimnazista koromban mi már nem mehettünk legációba [...] a teológián viszont tovább élt a legáció hagyománya. A választás a tanulmányi eredmények rangsora szerint történt; megvolt a hivatalos keret, először a jól tanuló felsőévesek dönthették el, hogy hova mennek. Nyílt titok volt, hogy némelyik helyen kevés a legátum, sok az illegátum,³⁹ és voltak, akik jól ismerték a módját, hogyan kell két zsebre dolgozni. Az idősebbek tudták a jól fizető gyülekezeti helyeket. Azokat választották. Fontos gyülekezeteket nem választott senki. Én viszont másodéves koromtól ezekre a helyekre jelentkeztem; jártam a tanyavilágban és olyan helyeken is, ahol három-négy falu volt összekapcsolva. Majd' megöltek a felsősök, nem értették, hogy valaki jeles tanuló, és mégsem választ jó helyet,⁴⁰ hanem elmegy ide-oda, ahol nincs illegátum, de kétszer annyi az istentisztelet, mint máshol. Előfordult – főleg harmad- és negyedéves koromban –, hogy az ünnep mindkét napján hat

³⁹ „A megkapott pénz három részre oszlott: legátum, útiköltség és az illegátum, amelyet sohasem írtak be a libellusba. A gyülekezeteket is hiába vizsgálták, a legátus persely tartalma sehová sem volt beírva. Beidegződött szokás volt a gyülekezetekben, hogy szépen beszélt, szegény fiú, segítsük minél jobban, s rakták adományait a külön-perselybe. Egy összegben megkapta az ifjú teológus. (...) A teológiai tanulás ingyenes volt, ezért csak 20%-át tarthattuk meg a beírt összegnek, a többi lett a teológiáé. (...) Régebben fordítva volt a bevétel elosztása: a legátum nagy része a diáké, kisebb része az iskoláé.” Lásd: KOVÁCS Emil: *A XX. század második fele – visszaemlékezések*. http://kulsojzsefvaros.shp.hu/hpc/web.php?a=kulsojzsefvaros&o=diakeveim_t8LT (2018. szeptember 28.)

⁴⁰ Az adott ünnepre legátust fogadó gyülekezetek (a továbbiakban: legációs helyek) listáját (legációs lista) a gyülekezetekből beérkezett igénybejelentések alapján a szenior állítja össze, és az aktuális ünnepet megelőzően 3–4 héttel közzéteszi. A legációs helyek közötti választás (elekció) során először a szenior és az esküdtfelügyelő választ magának legációs helyet, őket követően évfolyamonként lefele haladva választanak a diákok, mégpedig egy-egy évfolyamon belül a tanulmányi eredményük csökkenő sorrendjében. Lásd: *Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szervezeti és Működési Szabályzatának* 18. sz. melléklete; Legációs szabályzat, 2012.

helyen prédikáltam. Szívesen vállaltam, mások ettől menekültek. Ilyen volt például Fehérgyarmat, Penyige, Kömörő; mind a három kemény feladat volt, mindenütt legalább háromszor kellett prédikálni naponta. Ide nem ment felsőéves, ilyen gyülekezetek sorra alsóéveseket kaptak.

A legátusnak mindig innia kellett. Kétségbeesetten készültem arra, hogy kibírjam. Több száz helyet kellett két vagy három gyülekezetben végiglátogatnom nagycsütörtöktől húsvét másodnapján délutánig. Soha nem szerettem a száraz süteményt, irtóztam a kövér hústól, de most tömtem magamba a legszárazabb és legkövérebb ételeket, hogy a poharazást átvészeljem. Berelkedtem, de kibírtam. Nagy megpróbáltatás volt. Kétszer megtörtént, hogy a harangozót nekem kellett hazatámogatni. Olyan részeg volt, hogy nem tudta, merre lakik. Otthon szidta a családja: „Látod, a diák meg tudta állni!”

Minden legációra igen komolyan készültem. Talán túlságosan is. Megesett olyan túlzás velem, hogy egész éjjel nem feküdtem le, a vonathoz úgy indultam, hogy éppen összepakoltam indulásig, annyira foglalkoztatott, mit és hogyan mondjak el. Lázadó ifjúként sok bírálatot kaptam. Czeglédy professzortól például azt: „No, kérem, miért kell örökké formabontással kísérletezni?” Nem formabontással kísérleteztem. Próbáltam megtalálni a magam kérlelhetetlenül őszinte hangját. Minél többet tanultam, annál inkább beláttam, hogy a professzornak igaza volt. Vannak alapvető formák, a jó lelkész bánjon ezekkel szabatosan. Volt olyan gyülekezet, ahol még tizenöt év múlva is emlékeztek rám; valaki üzent nekem, hogy ha én azt tudnám, mit jelentett neki, amit prédikáltam. Nekem csak azért volt emlékezetes, mert különösen gyengének és sikerületlennek tartottam, de úgy látszik, mégis mondtam valamit, ami másnak életre szólóvá vált.

Karácsonyeste prédikáltam először az egyik Tisza-menti templomban. Kemény-nyakú falusi gyülekezetben. Feltűnt, hogy mindenki leszegett fejjel ül. Meglepett, de elfogadtam. Ezek ilyen emberek. Karácsony első napjának délelőttjén a szószékről körülnéztem, és szinte földbe gyökerezett a lábam: mindenki rám nézett. Máskor Miskolc fölött jártam egy bányászfaluban, második nap reggel is tele volt a templom. A bányászok zöme éjszakai műszakban dolgozott, náluk a délutáni istentisztelet volt az igazi, hiszen akkor keltek fel, akkor értek rá. Én ezt nem tudtam. Nem az számít – mondtam magamnak –, hogy délután meg este hányan voltak. A helyi lelkész aztán intett. „Annak örülj, hogy délelőtt milyen sokan jöttek el!” A legszebb emlé-

kem, amikor egy Szamos-menti faluban elköszöntem a gyülekezettől, megvárt egy hollószárnyú bajuszos öreg magyar a templomajtóban. Odalépett és ennyit mondott: „Uram, itt nekünk már régen nem akart mondani senki semmit!” Tátogtam, tátogtam, nem jött ki szó a számon.

A legációval persze a fáradtság is velejárt, hiszen szinte mindig három-négy falun kellett át- meg átmenni. Mindig attól félttem, hogy a végére holtfáradt leszek és nagyon unalmas, ezért rászoktam, hogy úgy készüljek minden prédikációra, hogy ha észreveszem, izegnek-mozognak és alig várják, mikor lesz vége, akkor két mondaton belül be tudjam fejezni. Soha nem kényeszerültem rá. Nagyon jó volt látni, hogy a gyülekezet figyel; nagyon lelkesítő, ha veszik a lapot és értik a szót.

Egyszer valamelyik Szamos-menti faluban figyelmeztettek, hogy vigyázzak. Van egy ember a gyülekezetben, borzasztó erős a hangja, de nem jó énekes, sokszor félreviszi a gyülekezetet. Engem is el ne vigyen. Volt ott egy ütött-kopott harmónium, leültem elé, mindjárt az első ének közben könnyű volt kiszúrnom, hogy szép, borízú, erős hangja van az atyafinak, de énekelni tényleg nem tud. Erőltette, ezért csak egy egészen szűk intervallumban szólt a hangja. Nekem sem kellett több, hol feljebb kezdtem az éneket, hol meg lejjebb. A gyülekezet figyelt, nem tudták, mi történt. Jövünk ki, beszélgetünk a presbiter atyafiakkal, odajön hozzám ez a férfi: „Tiszteletes úr, én nem tudom, mi van velem, nem vagyok rekedt, mégsem ment az ének...” – baszalygott mindenki, hogy mit csinált vele ez a diák.

Gyerekkoromban jártam kántálni.⁴¹ Egyszer az egyik Szamos-menti faluban hívtak engem is, menjünk énekelni családokhoz, a gyülekezet templomos tagjait tiszteljük meg. Persze, mentem. Visszatértek gyermekkori emlékeim, azóta sok karácsonyi éneket a templomban soha nem énekeltem végig, akkor meg fejből végig elénekeltem. Nagy élmény volt, ha egy-egy gyülekezet teli tüdőből énekel, hagyományosan. Megénekeltem őket mindig, ha lehetett. Tudatosan készültem arra, hogy az imádságot az énekekre bízam – ha lehetett éneket választani, akkor az összefüggés megvolt. Észre is vették.

⁴¹ Kántálás: ünnepek előestéjén (vagy az ünnepi időszakokban) csoportosan házról házra járva elismételt éneklés, mely során az ünnep gondolat körét felidéző énekhez jókívánságok, gyakran köszöntők csatlakoznak. Az énekeltek részekhez (melyekhez hangszerkíséret is járulhat) „rigmus” vagy prózai szövegek deklamálása kapcsolódik. Lásd: ORTUTAY Gyula, főszerk. (1977–1981): *Magyar néprajzi lexikon*. Akadémiai, Bp., III, 27–30.

Így lehetett rövid az imádság. Egyháztörténet professzorom példája intett. Elmondta, hogy valamikor 1900 táján új lelkész került az egyik dunántúli faluba. A beiktatásra kijött az esperes, a téli hidegben imádkozott tizenkilenc percig. No, megpödrötte bajszát az ifjú lelkész, és ő meg huszonhárom perc múlva mondott áment. Én az ellenkezőjére törekedtem: lehetőleg röviden prédikáltam, amikor ül minden szó. Volt, hogy ezért a helyi lelkésszel összeszólalkoztunk. Később megértettem, néha miért nem szeretik a rövid prédikálást. Az első világháború idején meggyorsították a lelkészképzést, összevont évfolyamokat oktattak könnyített tananyaggal; gyorstalpalók voltak ezek. Ismertem is így felkészített lelkészt; mozgékony ember volt, röviden, frappánsan egy-kettőre elintézte a szertartást, mondanivalója alig-alig volt. Észrevettem, hogy az atyafiak szívesen hallanának többet. Én ezt nem szoktam soha, de akkor tudatosan részletezőbb, hosszabb prédikációt mondtam. Nagyon hálásak voltak érte. [...]

Fölvetődött – próbáltuk kezdeményezni –, hogy mindenkinek legyen Debrecenben gyülekezete, ahova teológusévei alatt kijár, és ahol beletanul a gyakorlati tennivalókba. Elzárkóztak. Nyilván államilag engedélyeztetni kellett, ez professzorainknak is kényes ügy volt. Politikai képtelenség volt kezdeményezésünk, hisz Debrecenben is volt olyan lelkész, akire azt mondták: Isten őrizzen a közelébe engedni fiatalokat! A diktatórikus rendszer – ha „puha diktatúra” volt is – vigyázott arra, hogy semmilyen önszerveződés ne jöhessen létre. Voltam olyan legációban is, ahol ott terpeszkedett egy bőrkabátos ember az első padban. Mondták is a gyülekezetben, féltettek, mert részben beszéltem erről-arról. Professzoromtól tanultam, amit Ézsaiás mond: „Nincs békesség az istenteleneknek!” [Ézs. 48,22]. Felolvastam. Elmagyaráztam, hogy a Bibliában teljesen más értelme van ennek, mint ahogy a hétköznapi beszédben használni szokták ezeket a szavakat. Istentisztelet után elmondták, hogy ezt az embert a faluban még sose látták, valami spicli lehetett, akit odaküldtek.

A legációt némelyik tanárunk megszüntette volna, mondván, rossz indítatások érik a lelkészek részéről az ifjúságot, ez a nevelés hatását rontja. Persze, sokféle lelkész volt akkor is, nem mindenki volt politikailag pártfogolt vagy elfogadott, tehát bizonyos mértékig érthető volt az aggodalmuk. De a legációt nem lehetett megszüntetni Mária Terézia idején sem. [...]

Segédlelkészség a Mester utcai gyülekezetben

Én már gimnazista koromban is kántorkodtam. A Mester utcai gyülekezetet akkor még nem ismertem, de tudtam, hogy egykori lelkészének, Berényi Józsefnek⁴² ki kellett mennie Bojtra, egy kis apró gyülekezetbe, mert 1956 után rákentek olyan dolgokat, amelyek nem voltak igazak. Példát kellett statuálni. Lelkészcserekkel szétverték a jobb és nagyobb gyülekezeteket, de a vidéki kis gyülekezeteknek ez jót tett. Kiváló lelkészt kaptak, és így az ébredési mozgalomtól kezdve sok minden folytatódott az ő körükben.

A Mester-utcai kis templomot az egyik debreceni kályhás-mester építtette,⁴³ saját összegyűjtött pénzét arra áldozta, hogy legyen a terjeszkedő városrészen templom. Akkoriban még nem volt exmisszió,⁴⁴ de én már ötödévesen odakerültem a Mester utcán lelkészpótlékként. Órakedvezményem nem volt, tehát közben ugyanúgy jártam órára, mint a többi teológushallgató. Éjjel tanultam. Ráadásul – ahogy később megsúgták – az Egyházügyi Hivatalnál is problémák voltak ebből, mert ha nem vizsgázom le, akkor ez rossz precedens. Levizsgáztam határidőre is, jól is, tehát ez megoldódott. Aztán ötödév után ugyanott folytattam kántor segédlelkészként; sokkal egyszerűbb volt így a gyülekezetnek is. Körülbelül két évig mindent végeztem. A kápláni évet ott töltöttem végig, és még a kápláni vizsga után is – amikor én már bekerültem a könyvtárba – ott maradtam egy ideig. Jó másfél évig minden vasárnap kijártam a debreceni tanyavilágba: Nagycsere, Haláp, Pipóhegy... Volt Halápon egy idősebb lelkész, nyugdíjba készült. A felesége is beteg volt, ő is, de nem kaptak oda senkit. Vállaltam, hogy kijárok.

[...]

A Nagykönyvtárba kerültem a kápláni vizsga után, de még körülbelül két éven át minden segédlelkészi szolgálatot végeztem a Mester utcán. Akkor a

⁴² Berényi József (1918–2012), lelkész, teológiai tanár. Lásd: FEKETE Károly (2012): Isten hiteles szolgálója: Berényi József emlékezete (1918–2012). *Református Tiszántúl*, 2012/5–6, 15–16.

⁴³ 1938. augusztus 21-én szentelték fel Debrecenben a Mester-utcai református templomot. Erre a célra adományozta a nyolcvanezer pengős építési költséget Tóth Lajos 62 éves kályhás-mester. A három debreceni házas telkére, a Jerikó utcai szőlős telkére és a ház után járó földjére felvehető volt a nyolcvanezer pengőnyi kölcsön, ebből épült a templom.

⁴⁴ Az 1960-as évek végén a lelkészhiány enyhítésére a MRE bevezette az exmissziót, a teológushallgatók kiküldetését.

főnököm azt mondta, válasszak, mert a Mester utcán elvárták volna, hogy hetenként legalább egy-két napot töltsék a lelkészi hivatalban. Mindig én láttam el a hétközi alkalmakat meg a vasárnap délutánt, vasárnap délelőtt csak akkor prédikálhattam, ha a főnököm nem volt itthon vagy beteg volt. Máskor nem. Ez nem tetszett a gyülekezetnek. A bibliakörös asszonyok azt szerették volna, hogyha vasárnap délelőtt is rendszeresen prédikálnék. Eből feszültség keletkezett, jobbnak láttam, ha nem vállalom. Inkább eljöttem, de még utána is vagy tíz éven át nagyon gyakran végeztem ott temetési vagy kántori szolgálatot, vagy mind a kettőt. [...]

Ösztöndíjas hónapok Skóciában

1969–70-ben Glasgowban, Skóciában tölthettem ösztöndíjas évemet, amely végül csak valamivel több, mint fél évre terjedt. Angol nyelvterületre mehettem tehát, de Amerikába soha nem vágytam, Európa sokkal jobban vonzott. A Kollégium hajdani kapcsolatai miatt is Skócia látszott alkalmasnak. Az Egyházak Világtanácsától tulajdonképpen egyéves, iskolai évtől független ösztöndíjat kaptam, de utólag kiderült, valami ok miatt ezt nem vehettem igénybe. Politikai oka lehetett, mert akkor doktorandusznak számítottam volna. Talán egy évtizeddel később valaki elmondta, hogy ösztöndíjamat megosztották, és felhasználták két evangélikus diák tanulmányújtára, volt ügyintézőjük Genfben, megoldották azt, amit egyházam ügyintézői képtelenek voltak.

Mindjárt papi vizsgám után kaptam a felszólítást, hogy jelentkezsem azonnal, de aztán évekig se kép, se hang. Év elején váratlanul Genfből értesítettek, itt is kellett valami ügyintézési mulasztásnak történnie, mert előzőleg úgy mondták, hogy mindent a zsinati iroda előadója intéz, a végeredményről vagy tennivalókról tájékoztatnak, közvetlenül rám semmi nem hárul. Augusztus végén már vártak kint, de végül csak november elején utazhattam, ma sem tudom az okát. Az volt a magyarázat, hogy nincs még útlevelem, pedig az angol követség értesített már augusztusban. Gyanús volt az is, hogy közvetlenül nekem írtak. Nem a zsinati irodára. Igaz, teljesen véletlenül már előbb is tudtam a döntésről. Az angol követség vendégét kalauzoltam a könyvtárban, és a kísérő hölgy emlékezett a nevemre. Mondta,

hogy megkaptam a vízumot. Kapcsoltam, vízumot csak érvényes útlevele adhatnak. Az is rejtély, hogy mikor végül utazhattam, Hegyeshalomnál miért szedtek le a vonatról. Leszedtek, beültettek egy szobába, hogy várjak. Kint szaladgáltak, telefonáltak. Azt hittem, hogy valaki feljelentett, azért szálltak rám korábban is a belügyesek. Próbáltam volna valahogy kiszedni belőlük, hogy mit akarnak velem. Én még nem tudhattam, hogy megkaptam végül az ösztöndíjat, ők meg azt nem tudták, hogy erről engem még nem értesítettek, csak majd jókora késéssel és hiányosan. Annyi haszna volt az értetlenségnek, hogy nem boldogultak velem, ezt később egyikük bevallotta. Azzal együtt, hogy lehetnek majd kellemetlenségeim külföldön, de megnyugtatót, biztosan nem tudnak hová tenni ott sem, mint ahogyan itthon sem illetem bele a képbe. Hegyeshalmon is csak annyit mondtak a vonat indulása előtt két vagy három perccel, hogy itt ne maradjak, fussak (a csomagomat a vonaton kellett hagynom), nem én tehetek róla, hogy az útlevelem bélyegzése szabálytalan. Telefonáltak Budapestre, tisztázódott, azonnal szálljak fel, indul a Wiener Walzer.

Hét hónapig maradhattam Skóciában. A szó szoros értelmében koplaltam, mert amit ott kaptam a diákotthonban, nem volt elég, hazulról pedig nem kaphattam semmit, mert akkor már volt gyerekünk is, az itthoni fizetésemet családom kapta. Napi egyszeri étkezés járt a szálláson. Egy másikat valahogy összehoztam: megnéztem a környező piacon és áruházban mi a legolcsóbb, valahogy beosztottam, amennyire telt. A skót egyházi misszió a diákotthont fizette, és valami minimum zsebpénzt is adtak, ebből éppen, hogy megéltem. Arra nem jutott, hogy utazgassak. Mondták a diákok, miért nem fizetek be hétfélig kirándulásra, olcsó. Öt-hat fontból kitelik két nap. Nekem hetenként mindenre volt ennyi pénzem. Mindenre. Eldöntöttem, hogy nem kilincselek, nem vagyok rá hajlandó. Például a kint tanuló csehek felléptek zártkörű klubokban, szovjetellenes vicceket meséltek, meg terjesztették, hogy nem mernek hazamenni... Ezzel jól kerestek. Na, mondtam magamnak, ilyenekbe nem megyünk bele. Mindjárt a második héten kérdezte valaki, hogy mi a véleményem a magyarországi szocialista állapotokról. „Nem tudom – válaszoltam –, neked mit jelent Skócia („boney Scotland”), nekem Magyarország a hazám.” Attól kezdve kalapot emeltek. Soha nem kötekedtem, de néha megjegyezték, hogy óvatosan fogalmazok. Hívtak tüntetésekre, elkerültem. Kerestek többször disszidensek is, sikerült őket is

elkerülnöm, én állandóan a könyvtárban ültem, vagy nagyokat sétáltam pihenésül. Egyetlen rendezvényükre sem mentem el.

A Trinity College⁴⁵ teológiai előadásait naponta látogattam, és egyik diákotthonában laktam. Ott más a diákotthonok megoldása, mint nálunk. A teológiai fakultáshoz tartozik több kisebb-nagyobb épület; ez, ahol laktam, háromszintes volt, és egy vagy két diák lakott egy-egy szobában. Volt egy központi terem is, találkozók és konferenciák helyéül alkalmas. Volt több kis tárgyaló. Változatos programokat szerveztek, például a muszlim diákok feleségeinek tanfolyamokat, hogy beilleszkedésüket segítsék. Még az alagsorban is volt konyha és többféle helyiség. Valamelyik egyetemi lelkész volt a soros felügyelője a háznak (Andrew Melville House), és egy teljes állásban foglalkoztatott titkárnő intézte az adminisztrációt, akivel a diákok sokat vitáztak.

Edinburghban hallottam a legelső prédikációt Skóciában, ez nagyon emlékezetes volt. Egyik évfolyamtársam látta magányomat – ugye, hétvégén mindenki eltűnt –, és hazavitt magával. Később tudtam meg csupán, hogy Edinburgh legrégebb és leghagyományosabb gyülekezetében jártam. Párbeszédés prédikáció hangzott el. Kezdte a prédikátor: „Engedjétek hozzám a gyermekeket”. A másik közbeszólt: „De hogy menjenek, mikor a világban ennyi meg ennyi gyerek van, aki télen alig járhat kint, mert családjának nincs pénze lábbelire?” – és sorolta az adatokat. Később megtudtam azt is, hogy ez a lelkész volt az ENSZ-nél a gyermeknyomor legjobb szakértője, ezért hívták meg. A végén a helyi lelkész szépen összefoglalta néhány mondatban, hogy mi a gyülekezet hitvalló kötelessége. Az, hogy Skócia parlamenti képviselőit az állam politikájának megváltoztatására rábírák, mert ilyen nyomorral és embertelenséggel szembesülünk. Tátottam a számat: még ilyet, hát ez valóban politizáló prédikálás! Itthon meg folyton a békeharcot szajkóztuk, a békepapság akkor még virágkorát élte. Sokkoló élmény volt, hogy mire jutottunk mi ehhez képest.

⁴⁵ Trinity College: a Skót Egyház (Church of Scotland) Glasgow-i Egyetemhez tartozó teológiai fakultása, közvetlenül az Egyetemes Zsinat fennhatósága alatt áll. Eredetileg Glasgow-i Egyházi Kollégium néven alapították (1856), egyike a Skót Szabadegyház (Free Church of Scotland) által alapított három teológiai fakultásnak. 1930-ban egyesült a teológiai karral, mai nevén.

Ott voltam, amikor az angol királynő Edinburghban először vett részt a zsinaton. A General Assembly⁴⁶ nagyjából a mi zsinatunknak felel meg. Mikor a skótoknak nem volt rá más módjuk, országos ügyeiket is ennek keretében intézték, tehát ez a skót parlament pótléka is lehetett. A nagyteremben volt egy olyan erkély, amelyik nem benyúlt a terembe, hanem kinyúlt az épület egy másik helyisége fölé, ez volt a királyi erkély. Az angol uralkodó így jelen lehetett, mégsem volt bent a teremben – ugyanis a skót törvények szerint csak teremben ülők szavazhatnak. Akkor először történt, hogy a ma már idős királynő ellátogatott Edinburgh-ba. Ott álltam a járda szélén, autója mellettem ment el egy méterre. Ugyanakkor a diákok kibéreltek valahol egy alagsori helyiséget, és ott egyházellenes előadások sora folyt két napon át, sőt a skót parlament meg az egyetem ellen is lázadó nyilatkozatokat fogalmaztak. Kifakadt miatta egyik professzorom, hogy „Sajnálatosan a skót egyház pénzén szerveznek ellenzsinatot, pedig nagyszerű politikai áttörés, hogy a királynő ellátogatott az ülésre!” Ebben is részem volt, megtapasztaltam, hogy a nyugati szabadság valóban létezik. De vannak olyan hátulütői, amelyekről a mi körülményeink között nem lehet sejtelmünk sem.

Alig néhány hete éltem kint, amikor egyik nap a szobatársam – szegény dél-angliai bányászcsalád gyereke, a lebombázott Coventry Hall-ból jött, fogorvostan hallgató volt – dühösen elmondta, hogy levelet kapott az FBI-tól. Azt írták neki, tartson szemmel és jelentsen rólam, mert feltehetőleg vörös kém vagyok, beépített ember. Napokig dühöngött, és a szemem láttára tépte össze a levelet. A nyugati nagy szabadságba ilyesmi is belefértek vagy beletartoztak. Kezdetben nagyon éreztem, hogy én egy másik világból jöttem, a vörösök oldaláról. Észleltem magammal szemben némi tartózkodást, de a professzoraim részéről egyáltalán nem, és ezt a kérdést diaktársaimmal is nagyon hamar sikerült rendeznem.

A skótokat ugye, nálunk miről ismerik? – hogy milyen fukarok. Megtudtam hamar, hogy ennek történelmi háttere van. Ott lakott egy történész szakos hallgató is, elmondta, hogy az ő nagyszülei a Felföldön éltek, sőt már az ükapja is, kint a hegyek között. Olyan szegények voltak, hogy télidőben heteken, esetleg hónapokon át semmi más ennivalójuk nem volt, csak a maguk

⁴⁶ General Assembly: a Skót Egyház Egyetemes Zsinata, legfőbb egyházkormányzati szerve. Lásd: http://www.churchofscotland.org.uk/about_us/general_assembly (2018. szeptember 28.)

darálta zab, ezt olvasztott hóban áztatták, majd megfőzték. Ez a porridge [tejes zabkása]. Ez volt az egyetlen táplálékuk, meg a tea. Juhokat nem vághattak, azok hozták a hasznot, abból éltek. Elmondta azt is, hogy a skótok azért voltak ilyen szegények, mert az angol elnyomás bizony keményen érvényesült. Később én is tapasztaltam, hogy Angliában a londoni angol az első, aztán a többi angol következik, és majd a sor legvégén Scotland, Ireland meg Wales népe.

[...]

Egyszer később egy konferenciára kiengedtek, és Londonban kimentem az egyik lelkész családjához. [...] Megérkeztem és már másnap bementem a dékánhoz, ő a Magyarországon is és világszerte ismert William Barclay professzor volt,⁴⁷ akinek énekkarába is azonnal beálltam. Mondtam, hogy szeretnék angol nyelvtanfolyamra járni. Nevetett, és azt mondta, hogy aki így tud angolul, minek megy nyelvtanfolyamra? Majd meglátom, napról napra könnyebb lesz. Pénzem nem volt, olvastam, állandóan könyvtárban ültem, rengeteg angol nyelvhelyességi könyvet átlapoztam. Körülbelül két hónap múlva rájöttem, hogy ha mindennapos dolgokról beszélgetünk, akkor az nekem nehéz, de ha például valamilyen filozófiai vagy vallástörténeti témáról vitatkozunk, és álláspontokat, érveket kell megfogalmazni, akkor nekik is gondolkodniuk kell, és mindjárt másképpen beszélnek. A teológiai előadásokon volt a legkevesebb gondom. A többiek látták, hogy én 16–17. századi könyveket is olvasok. Mondta is az egyik évfolyamtársam, hogy ő gyerekkora óta minden nyáron legalább egy hétre átmegy Franciaországba. Megérteti magát, elég jól beszél franciául, de szakirodalmat vagy régi könyveket olvasni? – azt ő nem tudja elképzelni, neki az irodalmi vagy tudományos nyelv teljesen idegen.

A könyvtárterem sarkában a polcok összehajlottak, és zárt fülkét, mintegy kis szobát alkottak. Rögtön az első nap kinéztem ezt magamnak, állandóan ott olvastam zárásig. Pár hét múlva egyszer csak meglátok egy asztalra karcolt nevet: Péter János.⁴⁸ Ugyanannál az asztalnál tanult valaha a későbbi püspök. Ő tudniillik a Sorbonne-on tanult előbb, utána ment Angliába. Gál

⁴⁷ William Barclay (1907–1978) teológus. Glasgow egyetemén (1946-tól) 28 évig tanított Újszövetséget. Liberális evangelikáknak mondta önmagát és vallotta az egyetemes üdvözülést. Megírta saját lelki fejlődését is (*A Spiritual Autobiography*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, 1977.)

⁴⁸ Lásd a 36. sz. lábjegyzetet.

Géza nevű kollégámról – azt sem tudom, hogy él-e, soha nem találkoztam vele – ott kint tudtam meg, hogy ő volt az utolsó, aki még ’44-ben kint tanult. Emlékeztek rá az idős professzorok és mondták, furcsa volt nekik, állandóan talpig feketében járt, ott ez nem volt szokás. „Bridegroom”-nak nevezték el, ez nemcsak vőfélyt jelent, hanem istállófiút is, azoknak volt sötét egyenruhájuk. Az akkori magyar református szokások szerint egy lelkésznek feketében kellett járnia mindig. Na, hát én nem olyan alkat voltam. Másrészt ő kijutott úgy, hogy nem tudott semmit angolul, hanem latinul próbálta megértetni magát.

Akkoriban idehaza mindenki még inkább németül tudott, én azonban gimnazista koromban már angolul tanultam. Mr. Lukács, az angol nyelvtanárom – hozzá jártam oroszra meg franciára is – csudapók volt. Elsőben az év végi vizsgán kezembe adott egy féloldalas szöveget. Egyszerű volt, kapásból fordítottam. Utána, amikor sokáig beszélgetett velem, elárulta, hogy a kápláni vizsgán ez volt a tétele valakinek, aki nem boldogult vele. Én az angol nyelvben nagyon kedveltem azt, hogy rugalmas, és azt, amit Mr. Lukácstól tanultam, hogy aki elég jól tud angolul, annak mindent szabad. A németet soha nem szerettem igazából, a franciába belekóstoltam, és régebben olvastam szakirodalmat, de lassan elfeledtem, mert nem jutottam új könyvekhez, a könyvtári meg teológiai szakirodalmat tekintve pedig nem nagyon volt rá szükségem.

Nekem természetes volt, hogy azonnal beálltam a diákénekkarba. A regeli istentiszteleten mindig harmóniával énekeltünk, és mikor elindultak tavasszal körútra a második szemeszter végén – a harmadikra én már nem maradhattam –, velük mentem, és nagyon sok érdekes dologgal találkoztam mindenhol, ahol jártunk. Mentünk a legkülönbélebb gyülekezetekbe is, és akkor láttam, mekkora különbségek vannak a skótok között. Teljes tudatossággal válogattam ki különféle felekezeteket, és minden vasárnap legalább ötféle templomban voltam. Elindultam, és mindig megláttam valami mást. Láttam például, hogy ugyanannak a presbiteriánus felekezetnek egy utcában két temploma is van, és mindkettőben teljesen más a szertartási rend. A glasgow-i St. Mungo katedrálisban⁴⁹ is – ez nagyon régi, olyan, mint nálunk

⁴⁹ Glasgow keleti határán, 1250 körül alapították. Skócia legépebben megmaradt középkori temploma.

egy Árpád-kori katedrális – megfordultam elég gyakran, de egyszer eljutottam pünkösdistá istentiszteletre, valamint zwingliánus felekezetben is jártam. Ott nem volt éneklés (innét gondoltam, hogy zwingliánus gyülekezet lehetett),⁵⁰ ellenben annyira éneklő hangon beszélt a prédikátor, mintha áriázott volna. Az imádságokat is kórusban olvasták fel, éneklés helyett.

[...]

A teológián igen jó előadásokat hallgattam. Ugaritit is tanultam ószövetségi teológia mellett, és valláslelektant, bibliai és rendszeres teológiát... sok előadást látogattam hivatalosan és nem hivatalosan. Ott tanított például egy menekült lengyel rabbi fia, aki a héber felvilágosodás⁵¹ történetéről is hirdetett előadást, tőle tanultam modern hébert (ivritet). Megragadott az egyik fiatal professzor, John MacDonald, aki akkor került a tanszékre. Tőle tanultam ugaritit. Metodista gyülekezet lelkésze volt korábban. Munkatársa az amerikai asszír szótárnak. Nyugaton nagyon általános, hogy senki sem beszél szabadon, mindenki felolvassa leírt dolgozatát. Ő viszont mindig frapánsan és szabadon adott elő. Mint biblikus, lesöpörte a szokásos teológiai dogmatikus szólamokat, mondván, hogy a Biblia egészen másként gondolkodik. Ezt nagyon élveztem. Sok-sok ilyen apró élmény volt, ami nem múlik el, de az sajnos reménytelen maradt, hogy doktoráljak, és itthon tudatos és tudományos pályát építsek.

[...]

Azzal a naiv elképzeléssel mentem külföldre, hogy megszerzem a doktori fokozatot teológiából. Elfogadták volna az itthoni diplomámat MA fokozatként, mikor látták, hogy mit végeztem, de a doktori szabályzat szerint három évig kellett volna kint tanulnom, illetve konzultációkra visszajárnom. Látnivaló volt, hogy ilyen nincs. Amit eredetileg terveztem – erre Módis László is biztatott –, az akkor lehetetlennek látszott. Arról nem is álmodhatam az akkori pénzügyi körülmények között, hogy legalább évenként kiutazzam néhány hétre, a politikai oldal pedig – az Egyházügyi Hivatalon át vezető út – még kínosabb volt, és elkerülhetetlen. Inkább hagytam. Nem nekem való...

⁵⁰ Lásd: GÄBLER, Ulrich, *Huldrych Zwingli: bevezetés életébe és munkásságába*, Bp., Kálvin, 2008.

⁵¹ Zsidó felvilágosodás („hászkalá”): az európai zsidóság mozgalma.

Később, mikor a Kollégium tanárai itthon elkezdtek doktorálni, és én nem adtam be a kérvényemet, elkapott egyszer Módis László: „Még a héten beadod”. Elbújítam. Tanulmányoztam a szabályzatot, és láttam, hogy az egyházi vezetőség egyeseket akkor sem juttat túl a második vizsgán, ha egetverő is a tudományuk. Ha meg akarták, még írástudatlanból is doktort csinálhattak. Ez egyértelműen politikai ügy volt, ehhez nem volt kedvem. Ugyanez volt a helyzet a könyvtár szak elvégzése után; akkor is megtudtam, hogy református lelkészként megint csak az Egyházügyi Hivatal útján lehetne boldogulnom. Nem csináltam végig. Makkai László is elvárta, hogy nála doktoráljak, fel is szólított. De mivel Módis László tanítványa voltam, tudtam, hogy ez ellenállásba ütközik itt-ott-amott.

Évtizedekkel később mégis úgy jött össze, hogy épp egy kiadványt terveztem az *Öreg graduálról*,⁵² amikor ellopták a táskámat. Benne volt egy sor kész tanulmány floppyn. Odalett az egész. Sebaj, elkezdtem újraírni. Aztán ezt A. Molnár Ferenc⁵³ valahonnan megtudta, akkor már ő nyúzott, hogy írjak disszertációt belőle. 2003-ban avattak. Néhány évtizedet késtem [...].

(Az eredeti interjút átszerkesztette: OLÁH RÓBERT)

⁵² FEKETE Csaba (2003): *Psaletrium gradualis, az Öreg graduál Zsoltárkönyvének nyomtatott és kézíratos hagyománya, a protestáns graduálok főbb kérdései*. (Doktori értekezés.) DE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 288 p.

⁵³ A. Molnár Ferenc (sz. 1942) nyelvész, egyetemi tanár.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BEREK SÁNDOR – *szociológus, kulturális antropológus*

FEKETE CSABA – *református lelkész, könyvtáros, egyházzene-kutató*

HODOSSI SÁNDOR – *vallásitanár*

KMECZKÓ SZILÁRD – *filozófus*

OLÁH RÓBERT – *régikönyves, könyvkutató*

PINCZÉS TAMÁS – *ifjúságkutató*

SZAKÁL ZSOLT – *testnevelőtanár*

VITÉZ FERENC – *irodalmár, kultúrakutató*